

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
AJALOO JA ARHEOLOOGIA INSTITUUT

KADRI TOOMING

**LÕUNA-EESTI KÜLA VENE IMPEERIUMI
KESKVALITSUSE KOLONISATSIOONIPOLIITIKA
MÕJUVÄLJAS 1889-1914**

MAGISTRITÖÖ

Juhendaja: prof Aadu Must

TARTU 2008

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
Terminoloogiast.....	4
Historiograafia.....	5
Probleemipüstitus.....	8
Allikad.....	9
I VENE IMPEERIUMI KOLONISEERIMISPOLIITIKA ARENG JA LIIVIMAALT VÄLJARÄNDAMISE KORRALDUS	11
1.1. Väljarändamise seadustamine.....	11
1.2. Seaduse mõju Liivimaalt väljarändamisele.....	14
1.3. Koloniseerimispoliitika julgemad ilmingud 1890. aastate keskel.....	17
1.4. Väljarändamispalaviku asemele teadlik suhtumine.....	20
1.4.1. Väljarändajale suunatud teave.....	21
1.4.2. Maakuulamine.....	22
1.5. Liivimaa talurahvaasjade komisjoni põhimõtted väljarände lubamisel.....	24
1.6. Omavolilise väljarändamise piiramine.....	26
1.7. Väljarändamise korraldus Vene-Jaapani sõja ja 1905.-1907. aasta revolutsiooni järel	28
1.7.1. Uued ümberasumiseseadused 20. sajandi alguses.....	28
1.7.2 Muutused Liivimaalt väljarändamise korras.....	31
1.7.3. Maakuulamise suunamine	32
1.7.4. Väljarändajate kohaleveo süsteem.....	33
1.8. Liivimaa suurmaaomanike suhtumine väljarändamisse.....	35
II ALLIKAD JA METOODIKA	38
2.1. Talurahvaasjade komissari institutsioon.....	38
2.2. Talurahvaasjade komissaride arhiivid.....	40
2.3. Talurahvaasjade komisjoni ja komissaride fondide materjalid 1904. aastani.....	41
2.3.1. Vallavalitsuste aruanded.....	43
2.3.2. Põhja-Tartumaa väljarändamisliikumise andmebaas.....	45
2.3.3. Andmete lünklikkus.....	49
2.4. Talurahvaasjade komissaride fondide materjalid 1906-1914.....	50
2.4.1. Väljarändaja dokumentide väljastamise aruanded.....	52
2.4.2. Väljarändaja tunnistuste kotsud.....	53
2.4.3. Pass maakuulaja tunnistusena.....	55
2.5. Maakondade politseivalitsused ja nende materjalid.....	56
2.6. Ühest maksukogukonnast teise.....	58
2.6.1. Kroonupalati ümberkirjutustoimikud.....	59
III TARTU- JA VÕRUMAALT SIBERISSE	61
3.1. Väljarändamisliikumine orienteerub Siberile.....	61
3.1.1. „Saksad isse on neid käskosid trükkinud“.....	63
3.2. Väljarändaja sotsiaalne kaitsetus.....	65
3.3. „Väljarändamine ja väljajooksmine“.....	68

3.4. Ulatusliku väljarändamise tulemus.....	69
3.5. Kes kirjutasid talupoegadele palvekirju?.....	72
3.5.1. Danil Lifljandski.....	73
3.5.2. Õigeusu vaimulikud ja salmilauljad.....	73
3.6. Sangaste jaamaülema „ässitustöö“.....	74
3.7. Väljarändamisliikumise areng Tartumaa näitel.....	76
3.8. Siberisse rändamise kõrgperioodile iseloomulikke jooni.....	79
3.9. Omavoli aspekt Siberisse rändamisel.....	82
3.10. Rände iseloom.....	87
3.11. Väljarändamise sotsiaalsed tagamaad.....	88
3.11.1. Kes rändasid maad saama?	90
KOKKUVÕTE.....	93
KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS.....	96
ARHIIVIALLIKAD.....	96
Summary.....	101
LISAD.....	105
LISA 1. Tartu- ja Võrumaa talurahvaasjade komissaride jaoskondade piirid.....	106
LISA 2. Väljarändamisliikumise sündmuspaigad fotodel.....	107
LISA 3. Väljarändamisliikumine arvudes.....	109
LISA 4. Kuigatsi talupoja Toomas Lauti väljarändaja tunnistuse konts 1910. aastast. .	110
.....	110
LISA 5. Palupera talupoja Jaan Oja maakuulaja tunnistus 1907. aastast.....	111
LISA 6. Sangaste talupoja Jaan Andersoni kiri Laatre õigeusu preestrile Zolotaja Niva asundusest.....	112
LISA 7. Venemaa Euroopa osa raudteevõrgu skeem 1911. aastast.....	113
LISA 8. Alatskivi vallavalitsuse aruanne komissarile 1900. aastal väljarändamisluba taotlenute pere suuruse ja vara kohta.....	114
LISA 9. Lääne- ja Ida-Siberi koloniseerimisjaoskondade kaart 1911. aastast.....	115

SISSEJUHATUS

19. sajandi teine pool oli Eesti ühiskonnas kiirete ja kardinaalsete muutuste aeg paljudes eluvaldkondades. Agraarühiskond oli arenemas industriaalseks. Sarnaselt muule Euroopale suurenes siingi märgatavalt rahvastiku mobiilsus – vajadusest leida senisest paremaid elu- ja töötingimusi siirduti elama ja tööle teise külla, valda, maakonda, kubermangu, linna või riiki. Põllumajanduse ratsionaliseerimise tõttu vabanenud agraarse elanikkonna ümberpaiknemiseks oli industrialiseerumine aeglane, puudusid suured tööstuskeskused. Teisalt mõjutas maaelanikkonda soov jääda harjumuspärase eluviisi juurde. Nii sai 1860. aastatest alguse agraarne väljarändamisliikumine ehk Suur väljaränne¹, mis kestis tõusude ja mõõnadega 1917. aastani.

Väljarändajate peamiseks tõmbekeskusteks olid Vene impeeriumi väheasustatud piirkonnad, kus oli võimalus realiseerida unistus oma põllumaast ja majanduslikult iseseisvuda. Asumispiirkonnad hõlmasid erinevaid impeeriumi kubermange nii Venemaa Euroopa kui Aasia osas, ulatudes Kaug-Itta välja. Tingimused erinevatesse piirkondadesse asumiseks polnud ühesugused. Seetõttu ei ole otstarbekas uurida mingi perioodi erinevatele asumispiirkondadele suunatud rännet. Pidevuse, ulatuse, reguleerituse ja arhiiviallikatega kaetuse poolest tõuseb esile Siberisse väljarändamine. Siberis elas 1918. aastaks Jüri Viikbergi hinnangul ligikaudu 150 külas umbes 40 000 eestlast. Selle numbri alla mahuvad ka sundasumisele saadetud, nende järeltulijad ja väljarännanute järeltulijad, kuid enamus oli sinna jõudnud 1890. aastatel alanud vabatahtliku väljarändamise käigus.²

Terminoloogiast

20. sajandi algusest tänaseni ilmunud käsitlustes võib täheldada terminoloogilist segadust – kas me räägime *ümberasumisliikumisest* või *väljarändamisliikumisest*? Kaasajal kubermanguvalitsuse poolt tellitud siseministeeriumi ja selle ümberasumisvalitsuse korralduste tõlgetes räägitakse väljarändamisest.³ Ka ajalehtede juhtkirjades arutletakse

¹ Hill Kulu termin. – **Hill Kulu**. Eestlased maailmas. Ülevaade arvukusest ja paiknemisest. Tartu 1992, lk 22.

² **Юри Вийкберг**. Эстонские ясыковые островки в Сибири. Возникновение, развитие контакты. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Научный руководитель кандидат филологических наук Лембит Ваба. Таллинн 1989, с. 9-10. Käsikiri Tartu ülikooli raamatukogus.

³ Vt nt Liivimaa kuberner Zinovjevi poolt 1895. a. välja antud kuulutust väljarändamiseeskirjade kohta. (Ajalooarhiiv) EAA 1874-1-2609, l 54.

väljarändamisküsimuse üle.⁴ Samuti räägib Hans Kruus usuvahetusliikumisega seotud väljarändamiskatsetest.⁵ Mõiste *ümberasumisliikumine* tuleb Eesti ajalookirjutusse nõukogude ajal Artur Vassari käsitlesega usuvahetus- ja ümberasumisliikumisest. Baltikum oli küll Vene impeeriumi osa ja isegi Siberisse rändamine ei ületanud riigipiire. Kuid nagu Siberi poolt vaadatuna võeti nõukogude ajal sõna *koloniseerimine* asemel kasutusele *ümberasumine* selleks, et ähmastada koloniseerimise rahvuspoliitilist külge ning esile tõsta vabatahtlike liitumiste ja ühtesulamiste kontseptsiooni,⁶ jätkaks termin *ümberasumisliikumine* Eesti alalt Siberisse rändamise puhul õigustamatult tagaplaanile siinse ala majanduselust tulenenud välja rändama ajendanud tegurid. Seetõttu eelistan mõisteid *väljarändamisliikumine* ja *väljarändamine*.

Historiograafia

Väljarändamise teema uurimise ja kokkuvõtete tegemisega alustasid juba selles osalenud kaasaegsed. Huvi ei olnud niivõrd teaduslik kui praktiline – eesmärgiks oli asunduste haridus- ja usuelu elavdamine ning vajadusel majandusliku abi osutamine. Nii olid 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse kirjutised deskriptiivsed asundusi loetlevad rahvaväljaanded.⁷ Kaasaegsed baltisakslased puudutasid teemat vaid põgusalt. Asudes Baltikumi agraarkorda kaitsvale seisukohale, toodi väljarändamisliikumise ulatusliku leviku põhjuseks rahva seas levitatavad kuulujutud maasaamisvõimalustest.⁸

Kahe maailmasõja vahelisel perioodil jäi ainsaks arvestatavaks käsitleseks Hans Kruusi lühike ülevaade üldteoses.⁹ Venemaale rändamise uurimist rahvusliku ajalookirjutuse raames tumestas poliitiline taust – osa Venemaa eestlastest oli kaasatud Eesti Vabariigi vastasesse tegevusse.

Nõukogude perioodil sai väljarändamisliikumine 1950. aastatel kõigepealt populaarseks üliõpilastööde temaks, olles ideoloogiliselt korrektne ning võimaldades keskenduda *rahvaste sõpruse* temaatikale. Kõige põhjalikumalt on käsitletud 1850. ja 1860. aastate ümberasumise kollete teket, levikut ja ümberasumist.¹⁰ Esimene arvestatav

⁴ Vt nt Pilgukene väljarändamise küsimusele. – Päevaleht, nr 125. 2.06.1906; Väljarändajatele. – Postimees, nr 50, 2.03.1900.

⁵ **Hans Kruus**. Talurahva käärimine Lõuna-Eestis XIX sajandi 40-ndail aastail. Tartu 1930.

⁶ **Aadu Must**. Eesti jälg Siberi agraarajaloos: Eesti kolonistide majanduselust 19. sajandi lõpul – 20. sajandi algul. – Ajalooline Ajakiri, 3/4 (121/122). 2007, lk 413.

⁷ **Jüri Meomuttel**. Eesti asunikud laialises Vene riigis. Esimene katse sõnumid kõikide Eesti asunduste üle tuua. Jurjevis 1900; **August Nigol**. Eesti asundused ja asupaigad Venemaal. Tartu 1918.

⁸ **Axel von Gernet**. Geschichte und System des bäuerlichen Agrarrechts in Estland. Reval 1901; **Alexander Tobien**. Die Agrargesetzgebung Livlands im 19. Jahrhundert. II Band. Riga 1911.

⁹ **Hans Kruus**. Eesti ajalugu kõige uuemal ajal. I. Tartu 1927.

¹⁰ Nt **Odette Landberg**. Talurahva väljarändamisliikumine Põhja-Eestis 1860.a. Auhinnatöö. Tartu 1956. Tartu Riikliku Ülikooli NSV Liidu ajaloo kateeder. Käsikiri Tartu ülikooli raamatukogus.

monograafia, mis käsitles eestlaste ümberasumisliikumist ja selle õiguslikku tausta 1863. aastani, valmis Artur Vassaril 1975. aastal.¹¹ Valitsuse koloniseerimispoliitikast ja väljarändamisest 20. sajandi esimestel kümnenditel, ehk nn *Stolõpini laine* raames, annab ülevaate Sirje Kivimäe kandidaadiväitekiri.¹² 1970. aastate teisel poolel valminud Lembit Võime ja Viktor Maamägi töodes on väljarändamise käsitlus napp ja kokkusurutud, sest jätkuvalt oli tähelepanu keskmes *rahvaste sõpruse* temaatika ja seetõttu keskenduvad mõlemad monograafiad eestlaste osalemisele nõukogude võimu ülesehitamisel.¹³

1990. aastatest on ühiskonnateaduste raames saanud Venemaa eestlaste asunduste kujunemis- ja arenguloost interdistsiplinaarne teema. Folkloristid on kogunud ja avaldavad Siberi eestlaste pärimust.¹⁴ Etnoloogide identiteediuringute raames on Aivar Jürgenson käsitlenud elupaiga mõju identiteedile ja elupaiga vahetamise mõju identiteedi muutumisele Siberi eestlaskonna näitel.¹⁵ Siinse ala väljarändamisliikumise kohta väheütleva ja ideoloogiliselt tendentsliku monograafiani Balti diasporaast Siberis on jõudnud Omski ülikooli etnoloog Ilja Lotkin.¹⁶ Hill Kulu käsitleb tagasirännet Lääne-Siberi eestlaste näitel, kuid annab arhiiviallikele tugineva ülevaate ka väljarändamisest.¹⁷

Ajaloolaste huviorbiidis on seni olnud just Venemaa eesti asunduste kujunemise eeldus, see tähendab väljarändamine kui ränne. 1980. aastatel juba üldistas eestlaste väljarännet Toivo U. Raun,¹⁸ kes muuhulgas tõstatas vajaduse arhiiviallikal põhinevate uurimuste järgi. Eestlaste massiline väljarändamine kattub sarnaste protsessidega naabermaades Soomes ja Lätis, asetudes Euroopa suurte migratsioonivoogude konteksti. Viimast aspekti on käsitlenud 1990. aastate teisel poolel Tiit Rosenberg.¹⁹ Probleemipüstituse tasemele on seni jäädudki, ka ajaloolased on hoopis hakkanud huvi tundma Siberi eestlaste ajaloo vastu. Sundasumisele saadetute kolooniate ja vabatahtlikult välja rännanute

¹¹ **Artur Vassar.** Uut maad otsimas. Agraarne ümberasumisliikumine Eestis kuni 1863. aastani. Tallinn 1975.

¹² **Сирье Кивимяе.** Столыпинская аграрная реформа в Прибалтике. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Таллин 1981. Käsikiri Tartu ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituudis.

¹³ **Viktor Maamägi.** Uut elu ehitamas. Eesti vähemusrahvus NSV Liidus (1917-1940). Tallinn 1980;

¹⁴ Eesti asundused. I-III. Toim. Anu Korb, Kadri Peebo. Tartu 1995-1999; **Anu Korb.** Rõžkovo virulased pärimuskultuuri kandjaina. – Eesti rahvaluule arhiivi toimetused. 24. Tartu 2007.

¹⁵ **Aivar Jürgenson.** Siberi eestlaste territoriaalsus ja identiteet. Tallinn 2002.

¹⁶ **И.В. Лоткин.** Прибалтийская диаспора Сибири: история и современность: Учебное пособие. Омск 2003.

¹⁷ **Hill Kulu.** Eestlaste tagasiränne 1940-1989. Lääne-Siberist pärit eestlaste näitel. Helsinki 1997.

¹⁸ **Toivo U. Raun.** Estonian Emigration within the Russian Empire, 1860-1917. – Journal of Baltic Studies, 17.4.1986, pp 350-363.

¹⁹ **Tiit Rosenberg.** Eestlaste väljaränne 19. sajandil-20. sajandi algul: taust ja võrdlusjooni naabritega. – Eesti kultuur võõrsil. Loode-Venemaa ja Siberi asundused. Toim. Astrid Tuisk. Tartu 1998, lk 35-36.

asunduste teket ja kujunemist ning majanduslikku arengut uurib Aadu Must, kellelt seni on ilmunud artikkel Siberi eestlaste maakasutusest ja ettevõtlusest.²⁰

Eestlaste väljarännet kui kaugrännet on Peterburi eestlaskonna näitel vaadelnud Raimo Pullat, ent teda huvitab rohkem ränne linna.²¹ Peterburi kubermangu eestlaste asuala ja sinna väljarändamist ning edasirännet on arhiiviallikate põhjal asustusajaloolisest ja õiguslikust aspektist käsitletud õigusteadlane Ilmar Arens.²² Rahvaränne, ka lähiränne on 1990. aastatel vähe uurimist leidnud. Põhjus pole selles, et nõukogude ajal kogu töö ära tehti. Esile on tuua vaid Priit Pirsko 1990. aastate esimesel poolel kaitstud magistriväitekiri, kus ta toob 19. sajandi teise poole Virumaa lähirännet käsitledes eesti ajalookirjutusse demograafilise ajaloo vaatenurga, mille raames ei võeta kasutusele uusi allikaid, vaid seniste alusel vaadeldakse rahvastikuprotsesse konkreetsele ajastule omasest spetsiifikast lähtuvalt, laskumata asjakohastes demograafilistes detailidesse.²³ Teiseks märkimisväärseks demomeetriliseks käsitluseks on Aadu Musta allikakeskne Kabala valla passiregistri analüüs.²⁴

Eesti alalt väljarändamine sarnaneb sihtkohtade ja iseloomu poolest naabermaadest kõige rohkem Lätiga.²⁵ Läti ajaloolaste tööpõllule pilku heites selgub, et Lätis on juba nõukogude perioodil käsitletud arhiiviallikate põhjal väljarändamisliikumist Jelena Muravskaja. Ta on ette võtnud väga mahuka töö ja analüüsinud kubermangu tasandi allikates leiduvaid väljarändajate sotsiaalse tausta andmeid, ent jätnud need seostamata väljarändaja tunnistuste väljastamise ja väljarändamisega, saades nii pigem pildi väljarändamisluba taotlenute sotsiaalsest struktuurist, aga mitte väljarändamisliikumise käigust.²⁶

Kuna impeeriumi kontekstis oli eestlaste ränne Siberisse imeväike, siis Ameerika ja Vene Siberi koloniseerimise käsitlused siit väljarändamist enamasti ei maini. Siiski on need käsitlused ka Liivimaalt väljarändamist uurides olulised, sest analüüsivad koloniseerimispoliitikat, mille raames ulatuslik väljarändamine võimalikuks sai.²⁷

²⁰ **Must.** Eesti jälg Siberi agraarajaloos.

²¹ **Raimo Pullat.** Peterburi eestlased. Ajaloolis-demograafiline käsitlus XVIII sajandi algusest kuni 1917. aastani. Tallinn 1981.

²² **Ilmar Arens.** Die estnische Russlandkolonisation im 19. und 20. Jahrhundert und die Trans-Peipus-Esten unter dem Zaren und Sowjetregime: 1861-1941. I. – Commentationes Balticae 10/11. Bonn 1964. Uurimus on kolmeosaline, esimene osa käsitleb perioodi kuni 1917. aastani.

²³ **Priit Pirsko.** Virumaa rahvastik 19. sajandi teisel poolel. Magistritöö. Juhendaja Herbert Ligi. Üldajaloo kateeder. Tartu 1994, lk 3.

²⁴ **Aadu Must.** Eestlaste perekonnaloos allikad. Tartu, 2000. Alapeatükk 9.4. Valla passiregistrid, lk 182-204.

²⁵ **Rosenberg.** Eestlaste väljaränne, lk 32.

²⁶ **Е.И. Муравская.** Миграция Прибалтийского крестьянства во второй половине XIX – начале XX вв. Утверждено Издательским советом университета в качестве учебного пособия. Рига 1986. Muravskaja on avaldanud mitmeid artikleid, ent 1986. aasta õppeeesmärkidel koostatud monograafia on eelneva kokkuvõtte.

Probleemipüstitus

Väljarändamisliikumisega seotud uurimist vajavaid eriprobleeme on palju. Jõuda tuleks erinevate sotsiaalsete, rahvastikooluste, poliitiliste ja ideoloogiliste tegurite koostmõju analüüsini. Seni on käsitletud vaid *Suure väljarände* algus- ja lõpuperioodi. Nende vahele jääv on läbi uurimata. Probleem taandub suures osas allikatele. Nii on hädavajalik uute, nii lokaalse, kubermangu kui impeeriumi tasandi, allikmaterjalide käibesse toomine. Mitmes väljarändamist või üldisemalt rahvarännet puudutavas töös on 1950. aastatest viidatud väljarändamist suunanud asjaajamise käigus ladestunud allikate komplitseeritusele ja probleemidele nende teaduskäibesse toomisel.²⁸

Käesolev magistritöö on 2004. aastal Tartu ülikooli ajaloo osakonnas kaitstud bakalaureusetöö²⁹ edasiarendus. Magistritöö eesmärgiks on senist kasutust analüüsides leida meetodiliselt uusi võimalusi allikate teaduskäibesse toomiseks ning leida seni kasutamata allikaid väljarändamisliikumise kulgemise ja ulatuse iseloomustamiseks. Võrdselt oluline eesmärk on asetada Liivimaalt väljarändamine impeeriumi koloniseerimispoliitika konteksti ning jälgida erinevusi seaduses ette nähtu ja väljarändamisliikumise tegeliku kulgemise vahel.

Bürokraatliku ühtse asjaajamiskorra raames olid selgelt kindlaks määratud ametnikud ja institutsioonid, kes olid kohustatud väljarändamissoovi avaldanute palvete menetlemisega tegelema. Andmete kogumine ja koondamine ning dokumentide väljastamine oli talurahvaasjade komissari ülesanne. Olen erineva põhjalikkusega läbi töötanud nelja Tartu- ja Võrumaa talurahvaasjade komissari väljarändamisliikumist puudutava kirjavahetuse aastatest 1895-1914. Magistritöö piirdateamid nihutab varasemaks esimese ümberasumiseseaduse vastuvõtmine 1889. aastal.

Lõdvalt struktureeritud kirjavahetuse toimikutes peituvat info teaduskäibesse toomise meetodika väljatöötamiseks olen süstemaatiliselt läbi töötanud hinnanguliselt keskmise

²⁷ **A. Кауфман.** Переселение и колонизация. СПб 1905; **Г. Гинс.** Переселение и колонизация [s.a]; **Donald. W. Treadgold.** The Great Siberian Migration: Government and Peasant in Resettlement from Emancipation to the First World War. Princeton 1957; **В.А. Степынин.** Колонизация Енисейской губерний в эпоху капитализма. Красноярск 1962.

²⁸ **В. Бойков.** Крестьянское движение в Эстонии в 70-90 гг. XIX в. Конкурсная работа. Тарту 1954. Käsikiri Tartu ülikooli raamatukogus; **T.U. Raun.** Estonian Emigration, pp 350-363; **Кивимяе.** Столыпинская аграрная реформа, с. 153; **Priit Pirsko.** Võrumaa rahvastik 19. sajandi teisel poolel. Magistritöö. Juhendaja Herbert Ligi. Üldajaloo kateeder. Tartu 1994, lk 9. Käsikiri Tartu ülikooli raamatukogus.

²⁹ **Kadri Tooming.** Väljarändamisliikumine talurahvaasjade komissari materjalide põhjal: Tartumaa I jaoskond 1898-1904. Bakalaureusetöö. Juhendaja prof. Aadu Must. Tartu 2004. Käsikiri Tartu ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituudis.

väljarändamisliikumise intensiivsusega Tartumaa 1. jaoskonna talurahvaasjade komissari fondi materjalid aastatest 1898-1904. Peale talurahvaasjade komissaride fondide on eesmärk leida allikaid väljarändamise ulatuse ja kulgemise kohta ka teiste institutsioonide fondidest.

Peatähelepanu all on väljarändamisliikumise algetapid, mil võimalikud väljarändajad olid veel vana kodumaaga seotud. Ent juhul kui allikad seda võimaldavad, püüan luua seoseid väljarändamispiirkondade ja Siberi asunduste vahel. Töö eesmärk ei ole olla lokaaljalooline uurimus piirkonna väljarändest. Et arhiiviallikate põhjal on ulatuslikum Siberisse rändamine alguse saanud just Tartu- ja Võrumaalt, on eesmärk vaadelda väljarändamisliikumise Siberile orienteerumist, selle põhjusi ning edasist arengut, kasutades võimalusi, mida lokaaltasandi allikad väljarändamisliikumise ulatuse ja dünaamika käsitlemisel pakuvad. Kuna valdavalt on senised käsitlused äärmuslikult üldistavad, julgen laskuda teise äärmusesse ja iseloomustada väljarändamisliikumist konkreetsete väljarändajate ja ulatuslikumate üksikute väljarändamispuhangute kaudu.

Magistritöö koosneb kolmest alapeatükkidega peatükist ja kümest lisast. Esimene peatükk käsitleb Siberi esiletõusu koloniseerimispiirkondade seas, impeeriumi koloniseerimispoliitika arengut ning Liivimaalt väljarändamise korralduse arengut selles kontekstis. Allikakeskse ja metoodilise teise peatüki keskmes on talurahvaasjade komissaride, maakonna politseivalitsuste ja kroonupalati fondides sisalduvate allikate analüüs ja korrastamata materjalide struktureerimisega seonduvad probleemid. Kolmas peatükk iseloomustab Tartu- ja Võrumaa väljarändamisliikumist, selle ulatust ja tulemusi ning puudutab ka maaelanikkonna sotsiaalset struktuuri, mis tagas väljarändamise jätkusuutlikuse.

Allikad

Keskseteks allikateks on nelja Tartu- ja Võrumaa talurahvaasjade komissari väljarändamistemaaatilise kirjavahetuse toimikud ning Tartu- ja Võrumaa politseivalitsuste toimikud väljarändamisliikumise järelevalve kohta. Et materjalidele ja nende kasutamise metoodikale keskendub käesolevas töös eraldi peatükk, pean siinkohal vajalikuks märkida seda, et viitamissüsteem erineb säilikute korrastamatuse tõttu tavapärasest. Fondi, nimistu ja säiliku numbrile järgneb vastava dokumendi kuupäev ja mõnikord ka number asjaajamises, kui see viidatavas dokumendis kajastus. Juhul kui säilikud on nummerdatud, on neile ka viidatud tavapäraselt.

Ülejäänud allikaid on kasutatud episoodilisemalt. Eesti ajalooarhiivi ja Läti riikliku ajalooarhiivi materjalide kõrval on kasutada olnud ka Aadu Musta poolt 2002. aastal Peterburi riiklikus ajalooarhiivis tehtud väljarkirjutused ümberasumisvalitsuse fondi säilikutest³⁰

Eesti kirjandusmuuseumi kultuuriloolises arhiivis säilitatav ajalooline pärimus on läbi vaadatud pisteliselt. Väljarändamisliikumisest see palju ei räägi. Nagu eespool on juba tähelepanu juhitud, Venemaa eestlased rahvusliku ajalookirjutuse raamesse ei mahtunud, ning rännet puudutatakse riivamisi ainult asustusloolistes küsimustes ja ebamääraselt.³¹

Kuna töös on oluline koht seadusandluse käsitusel, on oluliseks allikaks Vene Impeeriumi seaduste täielik kogu.³² Selle kõrval ka ümberasumisvalitsuse koostatud käsiraamatud, eriti 1897. aastal ilmunud esikväljaanne, mis esitab kõik selleks ajaks ilmunud seadused ja korraldused koos selgituste ja seadustesse tehtud hilisemate muudatustega.³³

³⁰ (Российский государственный исторический архив) РГИА 391.

³¹ (Eesti kirjandusmuuseum Eesti kultuurilooline arhiiv) ЕКМ ЕКЛА 199, 200.

³² Полное собрание законов Российской империи (ПСЗ) III, СПб 1881-1914.

³³ Сибир. Общия замечания о Сибири и переселении. Справочное издание Переселенческого Управления Министерства Внутренних Дел. Выпускъ I. СПб 1897.

I Vene impeeriumi koloniseerimispoliitika areng ja Liivimaalt väljarändamise korraldus

19. sajandi esimesel poolel olid Vene impeeriumi piirid laienenud peaaegu viiendiku võrra. Riigi sissetulekute suurendamiseks ja omandatud ääremaade tugevamaks liidendamiseks soovis valitsus viljakaid uudismaid asundada. Mõisnike õigus talupoegade tööd kasutada pidi jääma puutumatuks. Nii olid võimalused koloniseerimispoliitika elluviimiseks piiratud. Esialgu olid peamised *kolonistid* Siberi kolooniatesse sundasumisele saadetud kurjategijad ja piirialadele asundatud riigitalupojad. Kesk- ja Lõuna-Eesti talupoegade seas tekkis huvi impeeriumi väheasustatud piirkondadesse väljarändamise vastu 1830. aastatel ning saavutas laiema kõlapinna 1840. aastatel. Kubermangu- ja keskvalitsuse tehtavate takistuste tõttu luhtusid kõik katsed välja rännata.³⁴

1850. aastate teisest poolest sai väljarändamine esmalt võimalikuks ning järgnevatel aastakümnetel jooksul juurdus teadmine väljarändamisvõimalusest kui radikaalsest sammust elujärje parandamiseks külaühiskonna teadvusesse. Juba 19. sajandi esimesel poolel alanud eestlaste pagemisega võrdne siirdumine Peterburi ja Pihkva kubermangudesse jätkus, siirdeareaal aga ka laienes: 1850. aastatel rännati Volga äärde Saraatovisse, Samaarasse ja Krimmi, 1860. aastatest Kaukaasiasse, 1880. aastatest Taga-Kaukaasiasse.³⁵ Sangaste kihelkonnast, kus asus ka 1850. aastate keskpaiga üks esimesi väljarändamiskoldeid, rändas 1859-1881 Pihkva, Samaara, Viitebski, Peterburi, Kurski, Tveri, Varssavi ja Harkovi kubermangu 395 talupoega.³⁶ Elanikkonna arvates oluks väljarändamine kihelkonnast ulatuslikumgi kui vene keele oskamatus ja täielik vaesus ei oleks takistanud.³⁷

1.1. Väljarändamise seadustamine

Sisekubermangudes pärisorjuse kaotamine 1861. aastal oleks keskvalitsusel võimaldanud aeg-ajalt ellu viidavate riigitalupoegade ümberasustamise kampaaniate kõrval panna seaduslik alus ka talupoegade vabatahtlikule väljarändamisele. Ent riigivarade

³⁴ **Vassar**. Uut maad otsimas, lk 28-30, 32, 37.

³⁵ **Rosenberg**. Eestlaste väljaränne 19. sajandil-20. sajandi algul, lk 35-39.

³⁶ **П. Пирско**. Миграция крестьянства прихода Сангасте в конце XVIII-XIX вв. (1782-1881 гг.). – Положение крестьянства и аграрная политика в Прибалтике в XIV-XIX вв. Исследования по истории стран Балтики VI. Ученые записки ТГУ, вып. 832. Тарту 1988, с. 45; **Vassar**. Uut maad otsimas, lk 49.

³⁷ EAA 330-1-778, 16.09.1895.

ministeerium nägi väljarändamisliikumist reguleerivas seadusandluses ohtu tekitada talupoegade seas väär arusaam riigimaade laialdasest talupoegade kasutusse andmisest. Nii kujunes olukord, kus väljarändamine toimus illegaalselt ja valitsus andis aeg-ajalt välja korraldusi, millega tagantjärele legaliseeriti talupoegade asumine ühte või teise piirkonda.³⁸ Seesugust toimimisviisi võib nimetada varjatud koloniseerimiseks.

Venemaa kolonisatsiooni ajalugu on uurinud USA Vene ajaloolane Willard Sunderland. Vene talupoegade 1830. aastate ümberasumist vaadeldes jõuab ta järeldusele, et kui nihutada rakurss ametlikust dimensioonist kaugemale, siis hakkab silma väljarändamise korraldamise dünaamilisus. Keskvalitsus oli sunnitud arvestama talupoegade initsiatiivi, nende nägemusega väljarändamise korrast ja nende ajaplaneeringuga.³⁹ Inglise Venemaa ja Ida-Euroopa ajaloolane David Moon nõustub temaga ja laiendab seda teooriat kogu impeeriumiperioodile, leides et rääkides talurahva migratsioonist impeeriumis ei ole õige rääkida riiklikust ja vabatahtlikust (ka omavolilisest) asumistüübist. Mooni väide on, et talurahva väljarändamistraditsioonid kujunesid riigi ja väljarändaja tegevuse vastastikmõju tulemusena. Kumb domineeris, sõltus perioodist ja sihtkohast.⁴⁰

Võib öelda, et 1890. aastateni oli üldine väljarändamise initsiatiiv talupoegade käes. Keskvalitsus jõudis esmakordselt ühiskonnas juba mõnda aega eksisteerinud väljarändamisliikumise ametliku tunnistamise ja seadustamiseni 1880. aastate alguses. Igasuguse omaalgatuse asendamine riikliku hooldusega oli tsaar Aleksander III (1881-1894) valitsuse kesksemaid põhimõtteid. Väljarändamise korraldamise seisukohast veelgi olulisem – Aleksander II ajastu (1855-1881) liberaalsus asendus range poliit-seirežiimiga, mis luges kuriteoks igasugust kehtiva korra vastu suunatud tegevust.⁴¹

1881. aasta ministrite komitee ajutine määrus lubas välja rännata kõigil põldu harivatel talupoegadel, kellel olid selleks majanduslikud põhjused. Loomulikult pidi talupoeg eelnevalt saama siseministeeriumilt ja riigivarade ministeeriumilt loa. Vajalik oli ka kohalike talurahvainstitutsioonide kinnitus, et talupoega sunnib tagant majanduslik häda. Määrus ei muutnud väljarändamise korda lihtsamaks. Kartusest, et seadustamine võiks talupoegadele näida kui kutse välja rännata, määrust ei avalikustatud.⁴² Siiski näeb

³⁸ **Кауфман.** Переселение и колонизация, с. 22-23.

³⁹ **Willard Sunderland.** Peasants on the Move: State Peasant Resettlement in Imperial Russia, 1805-1830s. – Russian Review, Vol. 52, No. 4. (Oct., 1993), p 484.

⁴⁰ **David Moon.** Peasant Migration and the Settlement of Russia's Frontiers, 1550-1897. – The Historical Journal. Vol. 40, No. 4. (Dec., 1997), p 891.

⁴¹ **Ea Jansen.** Aleksander III venestusreformid ja Eesti avalikkus. – Acta Historica Tallinnensia, 3. 1999, lk 47; **Mati Laur.** Tsaaride aeg. Venemaa ajaloost 1917. aastani. Sild: 2002, lk 134, 137.

⁴² **Кауфман.** Переселение и колонизация, с. 5.

kaasaegne kolonisatsiooniuurija, vene majandusteadlane, statistik ja liberaalne ühiskonnategelane Aleksander Kaufman (1864-1919) määruhes keskvalitsuse tärpanud huvi teatud piirkondade koloniseerimiseks. 1881. aasta määruhe alusel tegutsema hakkanud väljarändajate kontor viidi peagi Sõzrani, mis jäi Ufaa, Orenburgi ja Lääne-Siberi kubermangudesse viivatele teedele.⁴³ Enamik väljarändamise ja asundamisega seotud probleeme lahendati jätkuvalt vastavates halduspiirkondades konkreetsetest juhtumitest lähtuvalt.⁴⁴

Ajutise määruhe vastuvõtmise järel jätkus töö erinevate ümberasumiseseaduse projektidega. Keskvalitsuse vastuoluliste eesmärkide tõttu kestis seadusloomeprotsess kaheksa aastat. Viimaks jäi peale riiginõukogu seisukoht, et valitsuse ülesanne on väljarändamist pigem pidurdada kui seda kuidagi ergutada. Ohtlikuks peeti riigipoolset materiaalset toetust. Riiginõukogu eesmärk oli anda seadusele niisugune kuju, mis ei tekitaks talupoegkonnas liialdatud lootusi. Välja võis rännata siis kui riigil oli võimalik maad eraldada, aga maakorraldustöid väheasustatud piirkondades ei forsseeritud. Talupoegkonna vajadusi ei pidanud riiginõukogu oluliseks arvestada, väljarändamine ei pidanud olema vahend parandamiseks talupoegade maakasutustingimusi väljarändamispiirkondades.⁴⁵

Esimene ümberasumiseseadus sai tsaari kinnituse 13. juulil 1889. aastal. Sellega pandi alus ühtsele õiguskorrale, mis hõlmas nii väljarändamist kui asundamist.⁴⁶ Seadus määratles ametlike asundamispiirkondadena Venemaa Euroopa osa kubermangud, Lääne-Siberis Tomski ja Tobolski kubermangud ning Stepi kindralkubermangus Semiretsenski, Akmolinski ja Semipalatinski oblastid.⁴⁷ 1890. aastal laiienes seadus Vjatka kubermangule, 1891. aastal Uurali ja Turgai oblastitele ning 1892. aastal Irkutski ja Jenissei kubermangudele Ida-Siberis. 1895. aastal suleti väljarändajatele Samaara, Saraatovi, Ufaa ja Orenburgi kubermangud.⁴⁸ Asustatavate piirkondade hulka kuulus ka Kaug-Ida, kus põlluharijatele olid sobivaimad tingimused Amuuri ja Primorje oblastites,⁴⁹ ent sinna asumine toimus eraldi seaduste alusel, nõudes rohkem rahalisi vahendeid ja ei olnud

⁴³ Väljarändajate kontor pidi aitama talupoegadel üles leida asumiseks eraldatud riigimaad. Sealt sai vajadusel ka arstiabi. **Кауфман.** Переселение и колонизация, с. 5.

⁴⁴ **Вõime.** Tee uude ellu, lk 16.

⁴⁵ **Кауфман.** Переселение и колонизация, с. 24, 28.

⁴⁶ ПСЗ III. Т IX, 1889, СПб 1891, № 6198.

⁴⁷ Nimetatud oblastid olid Stepi kindralkubermanguga ühendatud 1882. a, mil Lääne-Siberi kindralkubermang, mille koosseisu need seni olid kuulunud, kaotati. **Л. Г. Олх.** История Сибири. Учебное пособие. Москва-Новосибирск 2001, с. 142.

⁴⁸ ЕАА 366-1-127, 13.

⁴⁹ 1882. a ühendati Taga-Baikali, Amuuri ja Primorje oblastid senise Ida-Siberi kindralkubermangu asemel Amuuri kindralkubermangu koosseisu. **Олх.** История Сибири, с. 142.

seetõttu väljarändajate hulgas nii populaarne kui Siber.⁵⁰ Peale selle oli valitsuse eesmärk asundada Kaug-Ida piirkonda mitte maaharijaid, vaid peamiselt kalureid, et saada osa Vaikse ookeani kalavarudest.⁵¹

Riiginõukogu ettevaatlikkusele vaatamata nägi seadus ette ka mõned toetused, mida ümber asustatud riigitalupoegadele oli võimaldatud juba sajandi keskel. Uusasunik sai ühekordset rahalist toetus, võis saada laenu ning vabastati ajutiselt sõjaväeteenistusest ja riigimaksudest. Samuti kehtestati raudteel väljarändaja tariif, veerand kolmanda klassi sõidupileti hinnast. Pisut lihtsustus bürokraatia – väljarändaja tunnistus oli samaaegselt isikutunnistus, sellele oli kantud kogu pere ja tunnistuse omanik ei pidanud enam senisest elukohast vabastustunnistust taotlema.⁵²

Ehkki asumiseks avatud piirkondadena olid seaduses loetletud need kubermangud ja oblastid, kus asusid riigimaad, mille koloniseerimist keskvalitsus meelsasti näinud oleks, ei kajastanud seadus projektide väljatöötamisel arutatud märksa ulatuslikumaid plaane. See oli ajutine lahendus, kus jäi kõlama kõige tagasihoidlikum suhtumine väheasustatud riigimaade koloniseerimise ja senisest elukohast väljarändamise lubamise suhtes. Kuna seni oli asundamine toimunud ühtlustamata alustel ja valdavas osas keskasutuste tasemel koordineerimata, võib 1889. aasta seaduse vastuvõtmisest rääkida kui väljarändamise ja asundamise korralduse tsentraliseerimisest. Keskvalitsus haaras initsiatiivi riigivarade peavalitsuse jurisdiktsiooni alla käivate riigimaade suhtes. Avalikustamiseks mõelduna oligi seaduse eesmärk jääda ebamääraseks, kuid sellisena ei saanud see ka olla aluseks väljarändamisliikumise üle kontrolli saavutamisel.

1.2. Seaduse mõju Liivimaalt väljarändamisele

Õigupoolest ei ole lähemalt uuritud Liivimaalt väljarändamise korda 1870. ja 1880. aastatel. Üldjoontes võis iga talupoja seisusest inimene, kes oli vähemalt 21 aastat vana, võtta vallavalitsusest või varem ka renteist plakatpassi ning sellega omal käel sisekubermangudes maad osta või rentida.⁵³ Neil tingimustel uude elukohta ümberkirjutamiseks tuli uuest elukohast tuua vastuvõtutunnistus ja esitada see maanõunike

⁵⁰ Siberi kui peamise sihtkohamaa all pean siin ja edaspidi silmas Tomski, Tobolski kubermange, Ida-Siberi kindralkubermangu (Irkutski ja Jenissei kubermangud) ning Stepi kindralkubermangu Semiretsenski, Akmolinski ja Semipalatinski oblasti.

⁵¹ **Анатолий Рекк-Лебедев.** Дальневосточная Лифляндия: эстонцы на Уссурийской земле. Таллинн 1989, с. 8.

⁵² ПСЗ III. Т IX, 1889, СПб 1891, № 6198.

⁵³ Tühine liikumine. – Postimees, nr 63, 21.03.1894.

kolleegiumi kaudu või otse kroonupalatile.⁵⁴ Riikliku koloniseerimispoliitikaga seotud väljarändamine puudutas riigimaadele asumist. Riigimaa saamiseks tuli välja rännata tahtjal 1880. aastatel kehtinud korra kohaselt esitada palvekiri Liivimaa kubernerile, kes edastas selle koos oma seisukohaga siseministeeriumile.⁵⁵ Talupojaga suhtles kubermanguvalitsus läbi kihelkonnakohtu. Asumiseks mingit toetust ei antud. 1880. aasta peamised riigimaa eraldused tehti Kaukaasias Karsi oblasti Suhhumi ringkonnas.⁵⁶

1890. aasta 22. veebruaril saatis siseministeeriumi maaosakond Venemaa Euroopa osa kuberneridele 1889. aasta seaduse rakendamist täpsustava ringkirja, rõhutades vajadust pöörata erilist tähelepanu sellele, et talurahvas ei tõlgendaks uut seadust kui valitsuse üleskutset välja rännata.⁵⁷ 1891. aasta 26. augustil avaldas Postimees teate väljarändamisega kaasnevate raskuste ja mittesoovitavuse kohta. Ajalehe teatel võis välja rännata ainult kubermanguvalitsuse loaga, mille saamiseks pidi olema ette näidata tõend riigimaa olemasolust kohas, kuhu teele asuda kavatseti.⁵⁸ Samal ajal levisid kubermangus, eriti Riia tööliste hulgas, jutud tööliste otsimisest Siberi raudteele. 1891. aastal on kuberner Mihhail Zinovjev (kuberner aastatel 1885-1895) avaldanud Liivimaa kubermangu teatajas teadaande, et kuuldused nagu ka Liivimaalt otsitaks Siberi raudteele töölisi, on valed. Seda teadet kordasid ka kõik suuremad eestikeelsed ajalehed.⁵⁹ Raudteele töölisteks Liivimaa talupoegi tõepoolest ei otsitud, ent ajaleheteadetest on näha, et väljarändamise korrale 1889. aasta seadus veel mõju avaldanud ei olnud.

1893. aasta sügisel hakkasid Lõuna-Eestis levima kuuldused, et on võimalik Siberisse välja rännata ja seal maad saada. 24. veebruaril 1894 kirjutab Tartumaa maakonnaülem Liivimaa kubernerile, et need kuuldused tekivad ajalehtedest loetu põhjal. Kuulduste järgi kutsus keskvalitsus talurahvast Siberisse välja rändama, lubades ehitatava raudtee ääres maad, tasuta ehitusmaterjali maja ehitamiseks ning kattis sõidukulud. Talupojad olid võimalusest väga huvitatud. Maakonnaülema juures käidi sageli pärimas, kelle poole Siberisse rändamiseks pöörduda ja kui palju peab olema teekonnaraha ette näidata.⁶⁰ 21. märtsi 1894. aasta Postimehe juhtkirjas märgitakse, et talupoegade huvi on

⁵⁴ **Must.** Eestlaste perekonnaloos allikad, lk 197. 1886. aastast muutus Balti kubermangudes ka plakatpasside väljaandmine vallavalitsuste kohustuseks. Plakatpasside blanketid tuli kreisirentest tellida ja välja osta vallavalitsustel.

⁵⁵ Nt 15 Rāpina maatu 1887. aastal riigivarade ministeeriumile esitatud taotlus võimalusel saada riigimaaad Pihkva, Minski või mõnes teises kubermangus, on tagasi lükatud viitega nõudele esitada see Liivimaa kubernerile. EAA 296-6-812, 19.12.1887.

⁵⁶ EAA 296-6-812, 10.12.1887.

⁵⁷ EAA 40-1-12, 17-8p.

⁵⁸ Postimees, nr 108, 26.08.1891.

⁵⁹ Лифляндские губернские ведомости, № 65, 14.06.1891; Vt nt Postimees, nr 71, 20.06.1891.

⁶⁰ EAA 296-7-101, 111-11p.

muutumas ametnikele koormavaks.⁶¹ Tartumaa maakonnaülema hinnangul ei olnud küsimused enam niisama maad kuulavad, vaid oli selge, et küsijad kavatsevad oma siinse vara müüa ja Siberisse välja rännata. Selgub, et maakonnaülemal puudus samuti teave, kas oli olemas korraldus, mille alusel väljarändamist võimaldada.⁶²

1. märtsi 1894 ringkirjas kõigile maakonnaülematele ja talurahvaasjade komissaridele lükkas kuberner sellekohaseid kuuldusi ümber ja kinnitas, et valitsuse poolset korraldust Siberi raudtee piirkonna koloniseerimise kohta ei ole.⁶³ Samuti saatis kuberner Tartu trükiasjade inspektorile korralduse avaldada eestikeelsetes ajalehtedes, mida talupojad loevad, ainult valitsuse korraldustel põhinevaid kubermanguvalitsuse edastatud teadaandeid väljarändamise kohta, kuna teema erutas talupoegi.⁶⁴ Seda korraldust on kuberner sunnitud kordama 4. novembril,⁶⁵ kuna jätkus taotluste laekumine viidetega ajalehtedele Postimees ja Valgus. Palvekirjad laekusid Rannu kihelkonnast, Otepää kihelkonnast Ilmjärve vallast, juba Pihkvamaal elavatelt Võrumaa talupoegadelt. Räägiti, et valitsus toetab väljarändamist ning annab tasuta maad Siberis või Aasia-Venemaal.⁶⁶

Septembris tegi Liivimaa talurahvaasjade komisjon talurahvaasjade komissaridele kohustuseks vallavalitsustele selgitada, et neil ei ole õigust välja anda tunnistusi raudteel sooduspileti saamiseks, ehkki talupojad neid tunnistusi küsimas käivad. Komisjon märgib ka, et taluraha väljarändamiseks saab loa anda ainult siseministeerium, kus vaadatakse iga taotlus eraldi läbi.

Tulenevalt jätkuvalt esitatavatest järelepärimistest väljarändamise korra kohta ning samuti väljarändamiseks loa saamise taotluste laekumisest koostas Zinovejv 1895. aasta 5. aprillil ringkirja talurahvaasjade komissaridele. See ringkiri teeb teatavaks 1889. aasta ümberasumiseseaduse tingimused ja korra ning samas kajastab ka vahepeal asumispiirkondade osas tehtud muutusi. Lähtuvalt 1890. aasta seaduse rakenduskava hoiatustest, manitseb kuberner komissare vallaametnike kaasabil jälgima ka passide väljaandmist, et keegi ei rändaks teenistuse otsimiseks võetud passiga välja. Talurahvaasjade komissarid pidid ringkirja sisu teatavaks tegema vallavalitsustele.⁶⁷

Eelpool kirjeldatud maakonnaülema nõutusest, kuberner 1894. aasta korraldustest komissaridele ning 1895. aasta ringkirjast jääb mulje, et pärast 1889. aasta

⁶¹ Tühine liikumine. – Postimees, nr 63, 21.03.1894.

⁶² EAA 296-7-101, 111p.

⁶³ Samas, 116-16p.

⁶⁴ Samas, 135.

⁶⁵ Samas, 151-51p.

⁶⁶ EAA 296-7-101, 24-24p, 36, 51-51p.

⁶⁷ Лифляндские губернские ведомости, № 36. 1895. Ringkiri nr 1447.

ümberasumisseeduse kehtestamist on see esimene ametlik teadaanne Liivimaa kubermangus, milles kuberner juba mõne aasta kehtinud seaduse sisu maakonna tasandil teatavaks teeb. Hill Kulu 1889. aasta seaduse Liivimaa kubermangus avalikustamise küsimust ei esita, kuid peab kubeneri 1894. aasta väljarändamisvõimalust eitava ringkirja põhjuseks siseministri ringkirjaga 1892. kuni 1894. aasta juunini seisma pandud lubade andmist.⁶⁸ Samas on 1889. aasta seaduse piiratud avalikustamist märkinud Jelena Muravskaja, kes on samuti käsitleb peamiselt Liivimaalt väljarändamist.⁶⁹ Võrdluseks Eestimaa kubermangu vaadates ei ole küll teada, millal seal 1889. aasta ümberasumisseedus maakonnaülematele ja talurahvaasjade komissaridele teatavaks tehti, kuid Eestimaa kubermangu teataja, mille tellimine oli vallavalitsustele kohustuslik, on juba 1889. aastal avaldanud väljavõtte senati departemangude ja üldkoosoleku protokollidest seaduse arutamise kohta mais ja juunis. Seadust tõlgendati kui asundamise seadusega reguleerimist.⁷⁰

Kubermanguvalitsus pidi saatma maakonna tasandile edasi need keskvalitsuse korraldused ja ukaasid, mis sisaldasid olulisi punkte täitmiseks või teadmiseks. Nagu eespool mainitud, tuli ka keskvalitsuse praktikas ette riigimaadele asumist puudutavates määrustes sätestatu avalikustamisest hoidumist. Kasutada olnud allikate põhjal tundub kõige loomulikum seletus, et 1889. a. seaduse mitmeks aastaks avalikult välja kuulutamata jätmine oli Liivimaa kuberner Mihhail Zinovjevi tõlgendus 22. veebruaril kuberneridele saadetud seaduse rakendamiskavas toodud hoiatusest vältida võimalust, et talurahvas tõlgendab seadust moonutatult, nagu valitsuse eesmärk oleks väljarändamist ergutada.⁷¹

Seadusega on kindlasti kursis olnud Pihkvamaal Toropetsi maakonnas elavad Riia maakonna eestlased. Seega eeldatavasti ka teised Pihkvamaa eestlased, kellel väljarändamisluba tuli ikkagi taotleda Liivimaa kubermanguvalitsuse kaudu.⁷² Võimalik et vastuoluliste ajaleheteadete kõrval olid ka nemad üks kuulujuttude allikas.⁷³

1.3. Koloniseerimispoliitika julgemad ilmingud 1890. aastate keskel

Riikliku koloniseerimispoliitika üldiste aluste edasist arenemist mõjutas oluliselt 1891. a. alanud Suure Siberi raudtee rajamine. Juba 1894. a. avati liikluseks Omski ja

⁶⁸ Kulu. Eestlaste tagasiränne, lk 91-92.

⁶⁹ Муравская. Миграция Прибалтийского крестьянства, с. 53.

⁷⁰ Эстляндские губернские ведомости, № 39. 1889.

⁷¹ EAA 40-1-12, 17.

⁷² EAA 296-6-2293, 1 13-13p.

⁷³ 1899. aastast on teada Võrumaa II jaoskonna talurahvaasjade komissari nõudmine, et ka Pihkvamaal elavad Räpina talupojad tuleksid maakuulaja tunnistuste kättesaamiseks tema kontorisse Võrus. EAA 369-1-1, 3.11.1899, nr 2368.

Euroopa-Venemaa vaheline ühendus ning 1900. a. kogu Vaikse ookeanini ulatuv liin. Siberi raudtee, nagu üldse kogu raudteevõrgustiku tähtsust imperiumi majanduse arengule on raske üle hinnata.

Saksa majandusteadlase Friedrich Listi (1789-1915) majandusliku natsionalismi ideedest mõjutatud rahandusminister Sergei Witte⁷⁴ oli veendunud, et valitsus peab tagama imperiumi industrialiseerimise, luues sellega ühtlasi võimalused elujõulise põllumajanduse ja kaubanduse arenguks. Tööstuse arengu kiirendamiseks tuli Witte ideoloogia kohaselt radikaalselt parandada Venemaa transpordiolusid, eeskätt laiendada raudteevõrku.⁷⁵ Uute raudteede ehitamist pidasid oluliseks ka tema eelkäijad, kuid Witte suutis põhjendada niivõrd kuluka ettevõtmise nagu Siberi raudtee mõttekust ning ettevõtmise prantsuse ja belgia kapitalile tuginedes ka ellu viia.⁷⁶ Side- ja transpordivahendite areng on alati mõjutanud rändeseoste kauguse kasvu:⁷⁷ talupoegade jaoks avanesid uued võimalused. Teisalt sai Siberi raudtee ehitamine riigile majanduslikult tulusaks osutada ainult juhul, kui raudteega kaasnes ulatuslik kolonisatsioon ja tööstuse areng.⁷⁸

8. märtsi 1895 istungil jõudis Siberi raudteekomitee seisukohale, et talupoegade väljarändamisliikumist ei tuleks näha negatiivsena. Kuid samas leiti, et valitsuse roll on püüda viia omavoliliselt väljarändajate hulk miinimumini. Komitee kavatses välja töötada üksikasjaliku väljarändamise korralduse, mis pidi põhjalikult selgeks tehtama ka talupoegadele. Samas kaaluti Siberi raudtee piirkonda asujate suhtes erandliku korra kehtestamist.⁷⁹ Nendele põhimõtetele tugines 15. aprillis 1896 kinnituse saanud täiendav seadus, mis kehtestas vabatahtlikult Tobolski ja Tomski kubermangudesse (v.a Altai piirkond) ning Irkutski ja Stepi kindralkubermangudesse asuvate talupoegade ja põldu harivate linlaste kohta võrreldes teiste piirkondadega rea erandeid.

Seadusemuudatuse eesmärk oli omavoliliselt e. nõutava väljarändaja tunnistuseta ja siseministeeriumiga kooskõlastamatult Siberisse saabunute õiguste määratlemine. Siberi raudteekomitee leidis, et ka neile saab maad eraldada küll, tingimuseks pidi aga olema, et siseministeeriumi käsutuses oleks piisavalt välja mõõdetud maid, omavoliliselt

⁷⁴ Sergei Witte määrati 1892. aastal teedeministriks, aastatel 1892-1903 oli ta rahandusministriks ning 1905. aasta novembrist 1906. aasta maini peaminister.

⁷⁵ **Maie Pihlamägi.** Eesti industrialiseerimine 1870-1940. Tallinn 1940, lk 15-17.

⁷⁶ **Laur.** Tsaaride aeg, lk 135.

⁷⁷ **Pullat.** Peterburi eestlased, lk 19.

⁷⁸ **Кауфман.** Переселение и колонизация, с. 44.

⁷⁹ Обзор деятельности Министерства Внутренних Дел по переселенческому делу за время с 1895 года по 1901 г. – Сибирские переселения. Выпуск 2. Комитет Сибирской железной дороги как организатор переселений. Сборник документов. Новосибирск 2006, с. 245-256.
[<http://history.nsc.ru/kapital/project/peres2/5-2.html>] (25.11.2007).

väljarännanu ei tohtinud olla eelmises elupaigas mõnes kohtuasjas tagaotsitav ja temast ei tohtinud maha jääda alaealisi või vanureid, kes toimetulekuks abi vajasid. 13. juuli 1889 seaduses ettenähtud soodustusi omavoliliselt väljarännanutele ei laiendatud, kuid neile anti pikendust maa-, valla- ja kroonumaksude tasumisel. Seadustatud salliv suhtumine omavolilisse väljarändamisse, samuti siseministeeriumi soovitus asundada võimalusel mittevene talupoegi vene talupoegadest uusasunike kogukondadesse,⁸⁰ osutab, et 1890. aastate keskpaiga arutelud olid esimesed sammud Siberi ulatuslikuks koloniseerimiseks.

Järgmiseks sammuks oli siseministeeriumi koosseisus ümberasumisvalitsuse moodustamine. Sellekohane ukaas sai tsaar Nikolai I kinnituse 1896. aasta 2. detsembril Peavalitsuse õigustes organi ülesanneteks määrati väljarändamiseks loa andmise korraldamine, vajadusel selle väljastamine, siseministeeriumi poolt väljarändajate toetamiseks eraldatud summade suunamine, hoolitsemine asunike esmase sisseseadmise eest ning vastavalt väljarändamisliikumise käigule uue seadusandluse ja administratiivkorralduste väljatöötamine. Lisaks võis siseminister asutuse koosseisulistele ametnikele määrata teisi väljarändamise ja asundamisega seotud kohustusi.⁸¹ Seni olid loetletud ülesanded mitme ministeeriumi erinevate osakondade ja Siberi raudteekomitee kanda. Siberi raudteekomitee jäi oluliseks seadusandlust väljatöötavaks institutsiooniks 1905. aastani. Siis reorganiseeriti ümberasumisvalitsus maakorralduse ja põllutöö peavalitsuse struktuuriüksuseks ning Siberi raudteekomitee lõpetas tegevuse.⁸²

Omavoliliste väljarändajate asundamisest sai siiski kiiresti probleem. 1896. aastal, mil ettevalmistatud maad juba poole aasta pealt lõppesid, ei väljastatud teisel poolaastal väljarändaja tunnistusi ka siseministeeriumist väljarändamiseks loa saanutele, ent siiski jõudis aasta jooksul siirduda Siberisse 200 000 inimest, kellest 12% oli sunnitud maad leidmata tagasi pöörduma.⁸³ Väljarändaja tunnistuse omanikud võisid määruste kohaselt Siberisse teele asuda alles 1. maist.⁸⁴ Kuna alles mais teele asunutel polnud mingit lootust veel samal aastal põllutöödega algust teha, eelistasid kehtivast korrast sõltumatud omavolilised väljarändajad minna kuu või paar varem. See tekitas probleeme legaalsele asunikele – nende saabumise ajaks olid väljamõõdetud maad juba ära jagatud. Sellest tulenevalt keelas siseministeerium 1897. aastal koloniseerimispiirkondade ametnikel eraldada maid tunnistuseta tulnutele ja rõhutas vajadust viia väljarändamine vastavusse

⁸⁰ РСЗ III. Т XVI, 1896, СПб 1899, № 12 777.

⁸¹ РСЗ III. Т XVI, 1896, СПб 1899, № 13 464.

⁸² РСЗ III. Т XXV, 1905, СПб 1908, № 26 722.

⁸³ Сибир. Выпускъ I, с. 70.

⁸⁴ ЕАА 366-1-127, 13.

seadusega kehtestatuga.⁸⁵ Samuti tegi Siberi raudteekomitee korralduse vastavate dokumentideta isikutele teekulude katteks mitte laenu anda. Etteruttavalt võib öelda, et omavoliliste väljarändajate probleemi see ei lahendanud.

1.4. Väljarändamispalaviku asemele teadlik suhtumine

Ümberasumisvalitsuse moodustamise ajaks oli keskvalitsuse tasandil kujunenud seisukoht, et Siberi koloniseerimine on küll jätkuvalt oluline riiklik ülesanne, kuid väljarändamisliikumise ulatuse kasv on olnud liiga kiire.⁸⁶ 1896. a. 15. juuni ja 14. juuli korraldustega oli siseminister Siberisse väljarändamiseks tunnistuste väljastamise peatanud, sest väljarändajatele ei olnud enam maid eraldada.⁸⁷ Põlluharimiseks sobivaimad jõgede kaldad ja orud olid 1890. aastate keskpaigaks juba valdavalt põliselanike, varem asundatute või Siberisse väljasaadetute käes.⁸⁸ Maakorraldustööde suunamine muutus keerulisemaks. Nn „pehmed maad“ (*mjagkie zemli*), kus oli juba varem üles haritud põlde ja mida seetõttu oli lihtne asunikele välja mõõta, olid otsakorral. Maakorraldustööde rajooni laiendati. Vähehaaval hõlmati kogu Siber. Kui seni oli maid välja mõõdetud peamiselt põlluharimiseks sobivamas stepis, siis nüüd plaaniti väljarändajaid asundada ka taiga piirkonda, kaugemale raudteest ja senisest asustusest.⁸⁹

Uute koloniseerimisjaoskondade kaasamisest hoolimata, osalt ka sealsete raskete kliima ja pinnasetingimuste pärast peeti vajalikuks väljarändamist piirata ja sobiva lahendusena nähti talupoegkonnas teadliku suhtumise kasvatamist. See tähendas, et talupoeg pidi ise suutma ratsionaalselt hinnata, kas ta võiks Siberis ees ootavates rasketes tingimustes suuta rajada eduka majapidamise. Ümberasumisvalitsus nägi vajaliku suhtumise kujundajana kahte teed: anda talupojale võimalikult detailset informatsiooni väljarändamis- ja asumistingimuste kohta ning muuta maakuulamine kohustuslikuks väljarändamise eelduseks.⁹⁰

Valitsuse poolset abi väljarändajatele pidas Siberi raudteekomitee väljarändamispoliitika üks ideolooge Anatoli Kulomzin mitte ainult ebavajalikuks Siberi edukal koloniseerimisel, vaid koguni ebasoovitavaks. Tema arvates tekitanuks see liialdatud kuulujuttude tulva, mis toonuks Siberisse vaeste ja põlluharimises

⁸⁵ Сибир. Выпускъ I, с. 82.

⁸⁶ Кауфман. Переселение и колонизация, с. 60.

⁸⁷ ЕАА. 296-8-688, l 34р.

⁸⁸ Siberisse rändamisest. Ametlikust ajalehest *Sel'skij Vestnik'*ust Nr. 1. 1897. Liivi kubeneri herra käsul eesti keelde tõlkinud Jurjevi kreispolitsei valitsuse lauauilem Aleksei Nõu. Jurjevsk 1897, lk 4-5.

⁸⁹ Кауфман. Переселение и колонизация, с. 59.

⁹⁰ Кауфман. Переселение и колонизация, с. 61-62.

asjatundmatute talupoegade massid.⁹¹ Siit tuleneski kõigis väljarändamiskorraldust puudutavates ringkirjades ja korraldustes korratav põhimõte, et valitsus ei kutsu kedagi väljarändamisele, vaid ainult võimaldab – potentsiaalne väljarändaja ei tohtinud arvestada valitsuse reaalse majandusliku abiga ja kõrged riigiametnikud eeldasid, et iga talupoeg ise kaalub enne põhjalikult, kas tema enda ressursid on piisavad kohalejõudmiseks ja uue majapidamise rajamiseks.

1.4.1. Väljarändajale suunatud teave

Inglise migratsiooniajaloo uurija Dudley Baines toob välja kaks põhjust, miks emigreerumine ühest piirkonnast on olnud ulatuslikum kui mujalt. Esiteks võis ühe piirkonna elanikel olla rohkem põhjusi migreeruda, ent oluline mõjutaja oli võimaliku migrandi käsutuses olev informatsioon.⁹² Väljarändaja käsutuses oleva informatsiooni olulisusest väljarändamise mõjutajana lähtus ka ümberasumisvalitsus, võttes 1896. aasta ulatusliku väljarändamise järel eesmärgiks avardada talupoegade silmaringi Siberi geograafia, kliima ja elamistingimuste kohta, et Siberisse ei voolaks kokku ebarealistlike ootustega vaeste talupoegade massid.

Esimene väljarändajate informeerimiseks koostatud ametlik trükis oli 1890. aastatel Peterburis ilmunud ajalehes *Sel'skij Vestnik* avaldatud artikli separaat. Nagu ka hiljem kõigis väljarändajatele mõeldud ametlikes teadaannetes, kirjeldati siingi Siberi taimestikku, kliimat ja majandusharusid valitsusele meelepäraseks koloreeritud õpetlikus ja hoiatavas stiilis. Artikli aluseks oli Siberi raudteekomitee ettevalmistava komisjoni esimehe Anatoli Kulomzini aruanne 1896. aasta suvisest reisist Siberisse. Reisi eesmärgiks oli olnud analüüsida väljarändamise põhjuseid, saada ülevaade väljarändajate liikumistingimustest ning asundamise valudest ja vaevadest, et nähtu põhjal suuta edaspidiseid korraldusi paremini läbi mõelda.⁹³ Tartu maakonnapolitsei lauaülem Aleksei Nõu tõlkis Liivimaa kuberneriga korraldusel artikli eesti keelde ja see publitseeriti Ado Grenzsteini trükikojas Tartus.⁹⁴ Kolmekopikalist raamatukest levitati maakonnaülemate nooremabide ja talurahvaasjade komissaride kaudu.⁹⁵ Peaaegu täielikult avaldasid artikli ka kõik suuremad eesti ajalehed.

⁹¹ **Treadgold.** The Great Siberian Migration, p 113.

⁹² **Dudley Baines.** Migration in a mature economy. Emigration and international migration in England and Wales, 1861-1900. – Cambridge Studies in Population, Economy and Society in Past Time. 3. Cambridge [etc.] 2002, p 4.

⁹³ **Treadgold.** The Great Siberian Migration, p 113.

⁹⁴ Siberisse rändamisest. Ametlikust lehest.

⁹⁵ EAA 367-1-536, l 3-11.

Otseselt kuulus ümberasumisvalitsuse ülesannete hulka väljarändamisliikumisest haaratud piirkondade teavitamine kehtivatest korraldustest ja muudatustest nendes ning asunikele eraldatava maafondi hetkeseisust.⁹⁶ Muudatused väljarändamiskorralduses jõudsid talurahvaasjade komissarini ka kubermanguvalitsuse kaudu. Ent ümberasumisvalitsus pidas lisaks sellele vajalikuks igal aastal välja anda otseselt talupoegadele suunatud käsiraamatuid, mida võis osta väljarändamist suunavatelt ametnikelt või otse ümberasumisvalitsusest tellida.

Esimene ümberasumisvalitsuse väljaanne Siberi administratiivkorraldusest, maaharimispiirkondadest ja kehtivast seadusandlusest ilmus 1897. aastal.⁹⁷ Raamatuke oli venekeelne, maksis 75 kopikat ja oli ette nähtud nii väljarändamisliikumisest haaratud piirkondade ametnikele kui maakuulajatele. Järgmise käsiraamatuni jõuti 1899. aastal. Siis oli selle hind alandatud 50 kopikani. Sealt alates väljastati maakuulajatele vajalikuks peetavat infot taolistes aasta alguses ilmuvates käsiraamatutes iga-aastaselt ja raamatukese hinnaks sai järgnevatel aastatel viis kopikat.⁹⁸

20. sajandi esimese kümnendi teisel poolel koostati käsiraamatuid juba iga asunduspiirkonna (nt Irkutski kubermang, Kaug-Ida) tutvustamiseks eraldi ja Liivimaal võis neid talurahvaasjade komissaride käest igaüks osta ühe kuni seitsme kopika eest.⁹⁹ Vähesed vene keele oskusega eesti ja läti talupoegadele oli neist käsiraamatutest vähe abi, alles 1914. aastal jõuti käsiraamatute eesti keelde tõlkimiseni.¹⁰⁰ Lisaks koostati ainult seadusi ja siseministri korraldusi koondavaid raamatuid väljarändajatega tegelevatele ametnikele.

1.4.2. Maakuulamine

1894. aastal leiti ühel siseministeriumi nõupidamisel, et maa leidmata jäämise pärast koju naasmist ning omavolilist väljarändamist võiks vähendada maakuulamise soodustamine.¹⁰¹ Arvati, et võimalus seaduslikult Siberis ära käia ja sealsete oludega tutvuda paneb talupoja reaalsemalt mõtlema. Kohustuslikuks maakuulamist esialgu ei muudetud. Kohustuslik maakuulamine oluaks asjatu kulu nende jaoks, kes tahtsid asuda

⁹⁶ Сибир. Выпускъ I. с. 2.

⁹⁷ Samas.

⁹⁸ Сибирское переселение в ... году. Что нужно знать каждому ходоку. Справочное издание переселенческого управления министерства внутренних дел. Выпускъ II, IV, VI, IX, XII. СПб, 1899-1903. Igal aastal ilmus maakuulajatele suunatud käsiraamat eri värvi kaantega – 1899-1903 vastavalt siniste, kollaste, roheliste, oranžide ja roosadega –, iga uue raamatu ilmudes anti värvidele osutades teada, millised neist enam ei kehti.

⁹⁹ ЕАА 367-1-756, 28.03.1911, nr 1536.

¹⁰⁰ Vt nt Urali taha asumine 1914. aastal. Balti maarahvale ja tööliste tähelepanemiseks! Riias 1914.

¹⁰¹ Муравская. Миграция Прибалтийского крестьянства, с. 54-55.

näiteks varem välja rännanud sama piirkonna inimeste või sugulaste juurde.¹⁰² Ilmselt eeldati, et sellisel juhul on Siberi uusasukad koju kirjutanud.

Maakuulamine tähendas, et enne koos perega väljarändamist siirdusid perepead või mitme pere poolt valitud ühine esindaja või esindajad piirkonda, kuhu asuda kavatseti. Tutvuti uute oludega ning tingimusi sobivaks hinnates broneeriti väljavalitud jaoskonnas maa enda ja ka teiste esindatavate jaoks. Broneering kehtis esialgu kaks aastat. Kui sellel perioodil maad välja ei võetud, muutus see uuesti vabaks ja anti järgmistele maakuulajatele. Sellist korda oli rakendatud ka 19. sajandi keskel ja mitmed talupojad pidasid ka ise vajalikuks enne vara müümist ja senise majapidamise likvideerimist uus koht kindlalt valmis vaadata. Juba enne maakuulamise kohustuslikuks muutmist seadis siseministerium maakuulajad välja saatnud talupojad eelisolukorda – 15. juulil 1896. aasta peatas siseministerium selleks aastaks väljarändaja dokumentide väljastamise, kuid tegi erandi neile, kellel oli ette näidata kinnitus maa arvele võtmise kohta mõnest asumispiirkonnast.¹⁰³

1895. aastal ametisse asunud uus siseminister Ivan Goremõkin pidas 1896. aasta intensiivse väljarändamisaasta järel vajalikuks maakuulamine kohustuslikuks muuta. 1897. aasta 20. jaanuari siseministri ringkirjaga muutus maakuulamine kohustuslikuks kõigile, kes olid saanud põhimõttelise loa välja rännata.¹⁰⁴ Siseministeriumis oleks eelistatud erinevalt senisest levinud praktikast ainult oma peret esindavaid maakuulajaid, mis hoidnuks ära maakuulaja volituste kuritarvitamise ning lisaks näinuks igatüks oma silmaga, mis teda ees ootab. Samas hindas siseministerium, et kõigil peredel ei ole lisaks muudele kulutustele välja panna raha sõidukuludeks, mida olenevalt sihtkohast nõuti ette näidata 30-60 rbl. Seetõttu jätkati ka suuremat hulka esindavate volitatud maakuulajate lubamist, kohustades vajalikke dokumente väljastavaid ametnikke jälgima, et maakuulajaiks valitaks ainult neid, kes ka ise tahavad välja rännata. Ametnikel tuli hinnata ka talupoegade isikuomadusi – maakuulaja pidi olema asjalik ja kohusetruu.

Maakuulaja, kes oli Siberis sobiva asundusjaoskonna leidnud ja kelle nimele oli kinnitatud esindatavate meeshingede arvule vastav hulk hingemaid¹⁰⁵, ei tarvitsenud enam

¹⁰² EAA 40-1-12, 2.07.1894, nr 34.

¹⁰³ EAA 367-1-518, 14p.

¹⁰⁴ Liivimaal kubermangu talurahvaasjade komisjoni poolt antud väljarändamisluba ei tähendanud väljarändaja tunnistuse saamist ja oli vaid põhimõtteline (в принципе разрешить). Seejärel tuli esialgse loa saanul taotleda maakuulaja tunnistust, kuhu asundusametnik Siberis märkis maakuulaja nimele kinni pandud maa suuruse. Selle alusel väljastas ametliku elukoha järgne talurahvaasjade komissar väljarändaja tunnistuse (проходное свидетельство).

¹⁰⁵ Hingemaa oli perekonna iga meesliikme kohta eraldatav maa. Eestlaste asualadel varieerus ametlik hingemaa suurus 12-16 ha ümber. – **Must**. Eesti jälg Siberi agraarajaloos, lk 427 (joonealune viide).

tagasi pöörduda – tõend maa leidmise kohta võis kodusteni jõuda ka ametnike kaudu. Ainult oma peret esindava maakuulaja puhul, kes jäi peret järgi ootama, väljastati väljarändaja tunnistus näiteks tema naise nimele.

Väljarändaja tariif kehtis ka maakuulajatele, samuti võis taotleda kuni 5 rbl suurust laenu teekulude osaliseks katmiseks.¹⁰⁶ Maakuulamise kohustuslikuks muutmine võimaldas legaalsete asunikega arvestada ka siis kui maakuulaja tunnistuseta tulijad varem teele asusid ja kohale jõudsid. Nii jätkus 1898. aastast loata väljarännanutele maa andmine. Kuid rõhutati, et ainult siis, kui loaga tulijatest maaeraldusi üle jääb.¹⁰⁷

1.5. Liivimaa talurahvaasjade komisjoni põhimõtted väljarände lubamisel

1890. aastate keskpaigaks oli väljarändamisliikumine Venemaa Euroopa osa kubermangudes võtnud nii ulatuslikud mõõtmed, et siseministerium ei suutnud enam kõiki taotlusi mõistliku ajaga läbi vaadata. 15. aprilli 1896. aasta seadusest tulenevalt võis siseminister delegeerida kubermanguvalitsustele otsustamise selle üle, kellele lubada välja rännata.¹⁰⁸ 1. jaanuarist 1897 hakkas Liivimaa talupoegade palvekirju läbi vaatama talurahvaasjade komisjon Riias.

Kõige põhjalikumad juhtnöörid kubermangu talurahvaasjade komisjonidele andis siseminister 1897. aasta 20. jaanuari ringkirjaga. Selles oli rõhutatud vajadust massilise väljarändamise vältimiseks mitte väljastada liiga palju lube ning püüda välja rändama kiirustavate talupoegade majandusliku olukorra parandamiseks leida teisi abinõusid. Väljarändajate arv pidi olema kooskõlas kubermangu majandusoludega. Samuti tuli silmas pidada, et teele asumist ei võimaldataks täiesti varatutel ja peamiselt alaealistest koosnevatel peredel, kus oli vähe töötajaid ja kellest ei saanud loota, et nad võiksid asunikeks suuta eduka majapidamise rajada.¹⁰⁹ Konkreetsemaid kriteeriume lubade väljastamisel siseministeriumi tasandil ei kehtestatud. Prevalveeris seisukoht, et väljarändamise tõttu ei tohi kannatada ei Venemaa Euroopa ega Aasia osa kubermangude majandus. Valitsuse abi ei olnud märkimisväärne. 1891. aastal oli siseministerium määranud kindlaks korra, mille alusel said kolonistid majapidamise sisseseadmiseks laenu kuni 200 rubla perele. 200 rubla oli ülemine piir. Tomski kubermangus said näiteks

¹⁰⁶ Сибир. Выпуск I, с. 73-74, 78.

¹⁰⁷ Муравская. Миграция Прибалтийского крестьянства, с. 79-80.

¹⁰⁸ ПСЗ III. Т XVI, 1896, СПб 1899, № 12 777.

¹⁰⁹ Сибир. Выпуск I, с. 74-75.

uusasukad vastavalt eelarve võimalustele parematel aegadel 30, halvematel 20 või 15 rubla toetust.¹¹⁰

Ümberasumisvalitsuse ametnike hinnangul oli vajaminevaks summaks, mille olemas olles võis loota, et pere saab majapidamise rajamisega hakkama, 300-400 rubla. Konkreetse kriteeriumina ei olnud see kirjas ümberasumiseseaduses ega siseministri ringkirjades.¹¹¹ Kindlaks kriteeriumiks oligi summa liiga ebamäärane – erinevatesse kubermangudesse asujate kulud olid vahemaade ja kohapealsete hindade tõttu erinevad. Jenissei ja Irkutski kubermangudes tuli rohkem raha kui Lääne-Siberis välja anda nii loomade ja tööriistade eest kui hiljem ka kroonu- ja kogukonnamaksude tasumiseks.¹¹²

Millest lähtus Liivimaa talurahvaasjade komisjon? Vaatame Tartumaa 1. talurahvaasjade komissari jaoskonnas aastatel 1898-1904 väljarändamisluba taotlenute kohta langetatud otsuseid.¹¹³ Selgub, et Liivimaa talurahvaasjade komisjoni töö taotluste läbivaatamisel oli olemuselt ennetav sotsiaalhoolekanne. Kui väljarändamisloa taotlejal oli suur alaealiste lastega pere ja vähe raha, kuid pikemaajalisem rendileping siin, siis välja rännata ei lubatud põhjusel, et sõidukulud ja uue majapidamise sisseseadmine võiksid pere täielikult laostada.

Komisjon arvestas sedagi, kas väljarändajatest jääb maha eakaid töövõimetuid vanemaid või toitjata lähisugulasi. Vastutus ebaõnnestunud väljarändajate ülalpidamise eest langenuks kubermangule, kust välja oli rännatud. Viimases hädas virolejatele maksis valitsus tagastamatu abina just kojusõidutoetust. Keskvalitsuse tasandil kehtestatud juhistest sõltumatult oli ka siinse kubermanguvalitsuse huvides avantürisme takistada.

Selgub ka, et Liivimaa kubermangu talurahvaasjade komisjon ei ole 300 rubla nõutavaks alampiiriks pidanud (vt Tabel 1). 317 korral andis komisjon loa perele, kelle vara ja sularaha väärtus kokku jäi märgatavalt alla 300 rubla. 1899. aastal nt piisas Raadi valla liikmel, Balti raudtee Pihkva-Riia liini raudteevahil Karl Kedal neljaliikmelise perega väljarändamiseks 150 rublast.¹¹⁴ 10 taotlenud peret on väljarändamisloa saanud sellestki väiksema summaga. Samas Karl Trossi 10-liikmelise leibkonna 300 rbl suurust kapitali on talurahvaasjade komisjon 1901. aasta veebruaris lugenud pere suurust arvestades liiga väikeseks.¹¹⁵

¹¹⁰ **Must.** Eesti jälg Siberi agraarajaloos, lk 437-438.

¹¹¹ Siberisse rändamisest, lk 8-9.

¹¹² Samas, lk 7, 10-11.

¹¹³ Analüüsi alus: Väljarändamisliikumine Põhja-Tartumaal 1898-1904. Elektrooniline andmebaas. (vt ka ptk 2.3.2, lk 45).

¹¹⁴ EAA 366-1-426, l 94p-95.

¹¹⁵ EAA 366-1-976, 8.05.1900.

Kuna otsused langetati iga taotluse kohta eraldi, oli komisjoni liikmetel võimalik hinnata kõikide üksiktegurite koosmõju. Nii võis vara olla vähem, kui peres oli rohkem tööjõulisi inimesi. Kui pere koosnes peamiselt alaealistest lastest, pidi perel olema realiseerida ka rohkem vara või ette näidata sularaha. Sellisest põhimõttest oli lähtunud juba 1860. aastatel.¹¹⁶ Samuti arvestas komisjon sellega, kui head olid võimalused piirkonnas teenistust leida – kui vallas oli tööpuudus, lubati välja rännata ka vaesematel. Üldiselt ei ole lisaks mittepõllumajanduslikule elanikkonnale peetud vajalikuks väljarändamist lubada rentnike, võlgades taluomanikele ja vallalistele. Aga siingi oli erandeid, 1898. aasta 19. oktoobril on 20-aastane Eduard Kraus saanud loa välja rännata, ehkki ta oli vallaline, oskas ka sepatööd ning tema raha ja vara koguväärtus oli kõigest 225 rbl.¹¹⁷

Tabel 1. Kubermanguvalitsuselt väljarändamisluba taotlenute vara väärtus ja loa saamine Tartumaa 1. komissarijaoskonnas (1898-1904)¹¹⁸

Pereliikmeid	Kapital (rublades)	
	Loa saanud	Loata jäänud
1	225	24...335
2	150...600	20...218
3	150...737	23...1022
4	157...981	50...3000
5	125...930	50...1001
6	125...829	25...1751
7	241...627	22...3400
8	313...1217	50...1714
9	230...800	80...1176
10	263...415	135...800
11	360	246...434

1.6. Omavolilise väljarändamise piiramine

1889. aasta ümberasumiseseaduse üks eesmärke oli ohjata ulatuslikku omaalgatuslikku kubermangu- ja keskvalitsusega kooskõlastamatut riigimaade hõivamist, ehk omavolilist väljarändamist. Seadus nägi nuhtlusseadustiku paragrahvide alusel ette kriminaalkaristused nii omavoliliselt väljarändajatele kui hooletutele ametnikele. Üksikute talupoegade, perede või koguni tervete külade väljarändamisele meelitajat võis karistada

¹¹⁶ Vassar. Uut maad otsimas, lk 125.

¹¹⁷ EAA. 366-1-127, l 153p-154.

¹¹⁸ Tabeli koostamise alus: EAA 366-1-127, 559-592, 426-437, 704, 705, 815, 816, 964, 1135.

vangistusega kaheksast kuust kuni aasta ja nelja kuuni koos kõigist õigustest ilmajätmisega, parandusväeossa saatmisega või Siberisse asumisele saatmisega. Vastavat luba taotlemata väljarändamiseks valmistuvaid või juba välja rännanud isikuid tuli karistada arestiga kahest nädalast kolme kuuni. Karistus oli siiski ette nähtud kohaldamiseks ainult perepea kui vastutaja suhtes. Ametnikke võis vastutusele võtta näiteks passide andmise eest neile, kes nähtavalt valmistusid väljarändamiseks.¹¹⁹

Omavoli piiramine pidi olema ennetav ja seetõttu lasus järelevalve vastutus Euroopa Venemaa kubermangude ametnikel. Liivimaa kuberner andis ametnikele õiguse mitte väljastada passe, kui tekkis kahtlus, et passi alusel on plaan ajutise teenistuse otsimise asemel riigimaadele välja rännata.¹²⁰ Korralduse täitmine oli keeruline, sest erinevalt siseministeriumis arvatust, et vallaametnikud peaksid oma piirkonna elanikkonna kavatsustega piisavalt kursis olema, see nii ei olnud. Näiteks Läti alal Valgamaal Vana-Laitsina vallas (Apukalna kihelkonnas) leiti 1898. aastal lahendus selles, et passe väljastades nõuti igalt passisaajalt allkiri selle kohta, et too ei planeeri taotletava passiga määrusekohase loata välja rännata.¹²¹ Erinevatest praktikatest hoolimata jõudis hulk omavolilisi väljarändajaid, sealhulgas ka Liivimaalt, ikkagi Siberisse passiga.¹²²

1898. aasta veebruaris on Tartumaa 2. jaoskonna talurahvaasjade komissar teatanud Liivimaa talurahvaasjade komisjonile, et tema võimuses omavolilise väljarändamise piiramine ei ole. Põhjuseks toob ta Siberi administratiivvõimude ja asundusametnike eirava suhtumise siseministeriumi korraldustesse. Väljastades maid ka nõutud dokumentideta väljarändajatele, õõnestavat need sellega vallavalitsuste ja talurahvaasjade komissaride autoriteeti, kuna sel kombel maad saanud asunikud kirjutavad mahajäänud sugulastele ja tuttavatele, et siinsete ametivõimude väiteid, nagu oleks luba tarvilik, ei maksa uskuda.¹²³

Omavoli sallimises ei olnud süüdi asundusametnikud. Vastuolud ulatusid keskasutuste tasandini välja. Siseministerium oli tulenevalt väljarändamise siseriiklikust olemusest keerulise ülesande ees.¹²⁴ Omavoli sallimine asunduspiirkondades takistas lähtekubermangude ametnike tööd omavolilise väljarändamise piiramisel. Samas ei olnud valitsusel võimalik oma talupoegadesse suhtuda samavõrra rangelt kui immigrantidesse ja

¹¹⁹ Сибир. Выпускъ I, с. 55-56.

¹²⁰ ЕАА 367-1-518, 1 3р-4.

¹²¹ **Муравская.** Миграция Прибалтийского крестьянства, с. 64.

¹²² 1904. a selgus, et Jenissei kubermangus Kanski maakonnas oli Imbeši krundile, mis ei olnud koloniseerimiseks ette nähtudki, omavoliliselt asunud 28 peret Liivimaalt. Neist 21 olid tulnud passiga. РГИА 391-2-1120, 1 7, 11, 27, 28.

¹²³ **Муравская.** Миграция Прибалтийского крестьянства, с. 7, 80.

¹²⁴ **Кауфман** Переселение и колонизация, с. 6.

saata juba pika tee ettevõtnuid koju tagasi, isegi kui seaduses oli see ette nähtud.¹²⁵ Vastuolulisus oli impeeriumi koloniseerimispoliitika paratamatu osa, kuna keskvalitsusel tuli, erinevalt Ameerikasse väljarändamisest, hõlmata nii Euroopa Venemaalt väljarändamise kui koloniseerimispiirkondades asundamise korraldamine ühtsesse seadusandlusesse ehkki lähte- ja sihtkoha huvid võisid olla üksteisele vastukäivad.¹²⁶

Lisaks siseministeriumi sallivale suhtumisele eraldati asundamispiirkondades mõnikord kohalike võimude algatusel piirkondi, mis ei kuulunud üldises korras asundamisele. Nii oli 1890. aastate keskpaigas eraldatud Tobolski kubermangus Tara maakonna okasmetsa piirkonnas Tobolski kindralkuberneri algatusel ja väljaspool ümberasumisvalitsuse maa- korraldustöid põlluharimiseks ebasoodne piirkond, mida kubermanguvalitsus lootis asustada üksikute uusasunikega, kellelt eeldati valmisolekut rasketes tingimustes toime tulla. Väljaspool tavalist korda tähendas ka, et sinna asudes ei olnud väljarändaja tunnistus vajalik. See praktika lõpetati 1898. aastal, kui selgus, et asunike tung sinna oli eeldatust kordi suurem ja valdavalt siirdusid sinna vaesed, kellel ei olnud tööriistu ega kariloomi ning kellele toetuste andmine läks otstarbetult kulukaks.¹²⁷

1.7. Väljarändamise korraldus Vene-Jaapani sõja ja 1905.-1907. aasta revolutsiooni järel

1.7.1. Uued ümberasumisestadused 20. sajandi alguses

Uue ümberasumisestaduse vastuvõtmiseni jõuti 1904. aastal. Seadusel oli kaks ideoloogilist lähtekohta: väljarändamise võimaldamisega parandada talupoegade maakasutustingimusi Euroopa Venemaal ja koloniseerida hõreda asustusega impeeriumi äärealasid.¹²⁸ Nii ei saa nõustuda Sirje Kivimäe väitega, et ainult revolutsiooniliikumine sundis keskvalitsust mööndusi tegema senises väljarändamispoliitikas.¹²⁹ Positiivne hoiak väljarändamise julgustamiseks oli olemas juba 1904. aastal.

Vene-Jaapani sõjaga seotud veod Siberi raudteel katkestasid 1904. aastal kogu reisijate- ja kaubaveo Siberi raudteel. Sama aasta algul peatati ka väljarändamine Siberisse ja Stepi kindralkubermangu. Ent ka sõja- ja revolutsiooniaastatel eksisteeris ametlikust korraldusest väljaspool toimuv stiihiline väljarändamine. Registreerimispunktide ametlik

¹²⁵ Samas, c. 9; Imbeši krundilt asunikke ära ei aetud. Selle asemel muudeti siseministeriumi, Irkutski kindralkubermanguvalitsuse ning põllumajanduse ja riigivarade ministeriumi koostöös maa otstarvet. РГИА 391-2-1120, l 32. Ka 20. sajandi teise kümnendi lõpus oli Imbeši asundus täies elujõus. **Nigol**. Eesti asundused ja asupaigad, lk 57.

¹²⁶ **Кауфман**. Переселение и колонизация, с. 7-8.

¹²⁷ **Муравская**. Миграция Прибалтийского крестьянства, с. 91-92.

¹²⁸ **Кауфман**. Переселение и колонизация. СПб 1905, с. 132.

¹²⁹ **Кивимяе**. Столыпинская аграрная реформа, с. 152.

statistika näitab, et Tšeljabinskis asuvas väljarändajate registreerimispunktis ei ole väljarändajate liikumine seisnud: 1904. aastal on sealt läbi käinud 68 Liivimaa väljarändajat, 1905. ja 1906. aastal vastavalt 52 ja 464.¹³⁰

1906. aasta alguses, mil sõjategevus Kaug-Idas oli küll lõppenud, kuid raudteed Sõzranist ida pool sõjaväe vedude tõttu ikka veel hõivatud, lubati vastuseks Venemaa Euroopa osa kuberneride palvetele aasta esimeses pooles teele minna neil väljarändajatel, kelle majanduslik seisukord kannatas viivituse all. Erand hõlmas neid, kelle osad pereliikmed olid juba välja rännanud ning neid, kellel oli olemas tunnistus maa olemasolu kohta. Samas ei garanteerinud peavalitsus, et kohalevedu kulgeb viivitusteta.¹³¹

Enne kui 1906. aasta teisest poolest väljarändamine uuesti kõigile lubatud sai, võeti 1906. aasta aprillis vastu 1904. aasta ümberasumiseseaduse rakendusseadus. See jäi viimaseks liikumist reguleerivaks seaduseks, kuid omandas sarnaselt 1889. aasta seadusega kiiresti lisanüansse erinevate uute korraldustega.

1907. aastal kokku tulnud III riigiduuma koosseisus moodustatud ümberasumiskomisjon pidas oma kohuseks muuta seni kaootiline väljarändamine Aasia Venemaa koloniseerimispoliitika reglementeeritud osaks. Kolonisatsioonipoliitika all mõistis ümberasumiskomisjon väheasustatud piirialade igakülgset arendamist.¹³² 1904. aasta seaduse kahest ideoloogilisest lähtepunktist tõusis nüüd rohkem esiplaanile kolonisatsioon. 1910. aastal kinnitavad seda ka ministrite nõukogu esimees Pjotr Stolõpin ning maakorralduse ja põllutöö peavalitseja Aleksander Krivošein. Nentides, et väljarändamine on sisekubermangudes aidanud kaasa üleminekule kogukondlikult maakasutuselt üksiktaludele, arvavad nad samas, et selle mõju Venemaa Euroopa osa kubermangude maaküsimuse lahendamiseks olnuks piisav kui igal aastal rännanuks välja mitu miljonit talupoega. Vene rahvastiku nii ulatusliku vähenemise korral aga olnuks karta saksa kolonistide sissevoolu ja üldist Vene impeeriumi positsiooni nõrgenemist läänes.¹³³

Vahepeal olid reorganiseeritud ka liikumist suunavad struktuurid – 19. septembri 1905. aasta ukaasiga oli ümberasumisvalitsus viidud siseministeeriumi haldusalast maakorralduse ja põllutöö peavalitsuse alluvusse.¹³⁴ Väljarändamine muutus sisepoliitilisest probleemist maakorralduslikuks küsimuseks. Maakuulaja tunnistuse

¹³⁰ **Кивимяе.** Столыпинская аграрная реформа, с. 205, 208.

¹³¹ ЕАА 40-1-12, 2.02.1896, nr 3.

¹³² **Гинс.** Переселение и колонизация, с. 4.

¹³³ Записка председателя Совета министров и главноуправляющего землеустройством и земледелием о поездке в Сибирь и Поволжье в 1910 г. – П.А. Столыпин. Грани таланта политика. Документальный сборник. Под общей редакцией П.А. Пожигайло. Москва 2006, с. 552-553.

¹³⁴ ПСЗ III. Т XXV, 1905, СПб 1908, № 26722.

väljastamise kriteeriumiks oli maaeralduste olemasolu väljarändaja eelistatud sihtkohas. Vaikse ookeani äärde Primorje ja Amuuri oblastitesse sai asuda ka eelneva maakuulamiseta.¹³⁵ Mujal valmistati iga-aastaselt maakuulajatele ette teatud hulk asumisjaoskondi. 1908. aastaks nt. valmistati Tomski, Tobolski, Jenissei ja Irkutski kubermangudes ette 110-130 000 hingemaad. Neist rohkem kui kolmandik Tomski kubermangus, kus 1907. aasta kevadest oli võimalik asuda ka Altai ringkonda. Tulenevalt Nikolai II korraldusest oli 1906. aasta asumispiirkondade hulka arvatud ka sealsed vabad keiserliku kabineti maad.¹³⁶

Nüüd taheti koloniseerida ka Venemaa Euroopa osa väheasustatud piirkondi. Liivimaa väljarändajatele oli oluline, et 1907. aasta avati kolonistidele Vologda kubermangus Nikolski maakond.¹³⁷ Sinna olid oodatud just Venemaa loode osa kubermangude ja Baltikumi põlluharijad, keda peeti neisse tingimustesse sobivaks. Peamiseks riiklikuks koloniseerimispiirkonnaks, ka Liivimaa väljarändaja jaoks, jäi jätkuvalt Siber.

Sagedane oli väljarändaja dokumentide väljastamise ajutine seismapanek seoses maakuulajatele eraldatavate maade varu ammendumisega. Perioode, kus väljarändamine oli ümberasumisjaoskondade ammendumise pärast ajutiselt peatatud, oli korduvalt ka 19. sajandi viimasel kümnendil. Siberi kolonieerimist uurinud ameerika ajaloolase D. Treadgold'i hinnangul oli sagedane maakuulamise peatamine, mis toimus alati siis, kui probleemid Siberis maa eraldamisega olid juba tekkinud, pigem valitsuse vastutusest taganemine, kui realselt mõjus vahend väljarändamisliikumise paremaks organiseerimiseks.¹³⁸ 20. sajandi esimese kümnendi teiseks pooleks oli muutunud see, millele 1909. aasta veebruaris maakorralduse ja põllutöö peavalitsusele saadetud kaebekirjas kohaliku talurahvaasjade komissari peale juhtisid tähelepanu ka Sangaste valla talupojad Ants Lõhmus ja Jaan Jobe – 1904. ja 1906. aasta seadustega oli antud kõigile talupoegadele ja põldu harivatele linnakodanikele õigus asuda vabadele riigimaadele Venemaa Aasia osas.¹³⁹

Väljarändamisliikumist täiesti seisma enam panna ei saanud – neid, kes olid valmis täispiletiga Siberisse reisima, said ametnikud ainult hoiatada, kui lootusetu on hetkel maad

¹³⁵ EAA 368-1-181, l 72.

¹³⁶ Переселение за Урал в 1908 году. Справочная книжка с картою заселяемыхъ переселенцами местностей и железныхъ дорогъ Азиатской России. Выпуск 41. СПб 1908, с. 13, 25.

¹³⁷ EAA. 368-1-181, l 136.

¹³⁸ **Treadgold**. The Great Siberian Migration, p 72.

¹³⁹ EAA 367-1-2166, 13.04.1909, nr 1723.

leida.¹⁴⁰ Ümberasumisvalitsusel oli raske suures osas stiihilist väljarändamisliikumist ajutistele korraldustele allutada. Kumbki seadus ei kohustanud väljarändamisliikumise suunamisega tegelevaid ametnikke takistama omavolilist väljarändamist. Seaduse kohaselt võis passiga omapead välja rännanuid asundada alles teises järjekorras, kui Maakorralduse ja põllutöö peavalitsus pidas neile maa eraldamist võimalikuks. Neile ei laienenud tunnistusega väljarändajale kehtivad soodustused.¹⁴¹

1.7.2 Muutused Liivimaalt väljarändamise korras

Sirje Kivimäe hinnangul jäi üldine Liivimaalt väljarändamise kord kogu perioodi (alates 1890. aastatest Esimese maailmasõjani) vältel peamiselt samaks. Muuhulgas väidab ta, et varanduslikku seisuhinnati ka veel 20. sajandi esimese kümnendi lõpus.¹⁴² Tegelikult tõi juba 1904. aasta seadus maakuulaja tunnistuste välja andmise maakonna tasandile, Liivimaa kontekstis talurahvaasjade komissari kompetentsi.¹⁴³ See tähendas, et kubermanguvalitsusel kadus kontroll väljarändamise üle. Võimaluse ametlikult välja rännata said ka vaesemad, kes seni olid korduvalt talurahvaasjade komisjonilt luba taotlenud, kuid just vähese vara tõttu selleta jäänud. Muidugi said nüüd lihtsamalt välja rännata ka need, kes ei olnud seni luba saanud seetõttu, et juba rentisid siin maad või kes olid talurahvaasjade komisjoni hinnangul piisavalt heal järjel siingi.

Jenissei kubermangu koloniseerimise uurija V. Stepõnin on uute ümberasumisestade kontekstis klassifitseerinud väljarändajad keskvalitsusele meelepärasteks, kellele võimaldati suuremaid soodustusi, ja väljarändajateks, keda keskvalitsus ei soosinud, aga ka ei takistanud.¹⁴⁴ Liivimaa ega Baltikum tervikuna ei kuulunud nende 20 vähese maaga kubermangu hulka, kust väljarändamist valitsus soosis¹⁴⁵ – pigem oli 1890. aastate alguses siseministeeriumi tähelepanu köitnud Balti kubermangude väike rahvastikutihedus.¹⁴⁶ Liivimaal väljarändamisvajaduse puudumist tõendas keskvalitsusele korduvalt ka sinne maaomanike kiht, kellega arvestasid ka kubernerid (vt ptk 1.8, lk 35).

¹⁴⁰ Переселение за Урал в 1908 году. Справочная книжка с картою заселяемыхъ переселенцами местностей и железных дорогъ Азиатской России. Выпуск 41. СПб 1908, с. 7

¹⁴¹ Правила о переселении на казенные земли. (Св. зак. т. IX. Особ. прил. кн. VIII по прод. 1906 г.). – Сибирские переселения. Документы и материалы. Выпуск 1. Новосибирск, 2003, с. 10-38. [<http://history.nsc.ru/kapital/project/peres1/001.html>] (12.05.2008).

¹⁴² Кивимяе. Столыпинская аграрная реформа, с. 157.

¹⁴³ ПСЗ III. Т XXIV, 1904, СПб 1907, № 24701.

¹⁴⁴ Степынин. Колонизация Енисейской губерний, с. 301.

¹⁴⁵ ЕАА 368-1-181, l 59.

¹⁴⁶ Olevik, nr 32, 9.08.1893 Veel 1907. aastal oli Liivimaa rahvastikutihedus ilma linnadeta 22,23 inimest ruutversta kohta. – Обзор Лифляндской губерний за 1907 год. Рига 1907, с. 1.

Lõuna-Eesti talupoeg sai valitsuse suurema toetuse (näiteks tasuta sõidu õigus) osaliseks saada ainult juhul kui ta oli osalenud Vene-Jaapani sõjas või siirdus kaugetele piirialadele Kaug-Idas, mis 20. sajandi esimese kümnendi teisel poolel oli prioriteetseteks koloniseerimispiirkonnaks loetud.¹⁴⁷ Ülejäänud väljarändajatelt ja maakuulajatelt eeldas väljarändamisvalitsus endal sõiduraha olemasolu, püüdes 1908. aastast alates eelarves seda summat võimalikult kokku pigistada. Eelarve lõviosa läks ümberasumisjaoskondade ettevalmistamisele, kuna 1907. aasta massiline kolonistide vool Siberisse oli ümberasumisvalitsusele üllatuseks. Ainult äärmisel juhul võis loota koju tagasi tulekuks tagastamatu abi saamisega või laenu sõiduks raudteejaamast ümberasumisjaoskonda hobuvankriga.¹⁴⁸

1.7.3. Maakuulamise suunamine

Põhiprobleemid, mille ees ümberasumisvalitsus ja riigiduuma ümberasumiskomisjon aastatel 1906-1914 seisid, keerlesid kahe põhiküsimuse ümber: esiteks kuidas vältida väljarändajate kuhjumist piirkondades, kus asustus oli juba niigi tihe ning suunata koloniste Ida-Siberisse ja Kaug-Itta. Teiseks, kuidas tagada väljarändajate masside kohalevedu asunduspiirkondadesse ilma majanduslikku kahju põhjustavate viivitusteta Tšeljabinskis ja teistes sõlmjaamades.

Väljarändajate enamus eelistas jätkuvalt asuda Lääne-Siberisse ja Stepi oblastitesse, kui lähematesse ja paremate maaharimistingimustega piirkondadesse.¹⁴⁹ Väljarändajate „õigetesse“ piirkondadesse juhtimiseks püüdis ümberasumisvalitsus mitmete korraldustega maakuulamist suunata. 14. märtsi 1908. aasta ümberasumisvalitsuse ringkirja alusel kehtis 1911. aastani kord, et kubermanguvalitsus pidi eelmise aasta lõpul saatma ümberasumisvalitsusele aruande, kui mitu peret järgmisel aastal maakuulaja tunnistust soovivad. Selle alusel ja arvestades ka eelnevate aastate väljarändamispraktikat, eraldati igale kubermangule populaarsetes koloniseerimispiirkondades kindel arv hingemaid.¹⁵⁰ Kaug-Itta asumist samal ajal ei piiratud.¹⁵¹

Hingemaade jaotamine lähtekubermangude vahel andis taas Liivimaa talurahvaasjade komisjonile suurema rolli Liivimaa väljarändamisliikumises: kui ümberasumisvalitsuse ametnikud koloniseerimispiirkondades jagasid ettevalmistatud maad

¹⁴⁷ EAA 368-1-181, l 58.

¹⁴⁸ Смета доходов, расходов и специальных средств Переселенческого Управления Главного Управления Землеустройства и Земледелия на 1908 год. СПб 1907, с. 13-14, 31.

¹⁴⁹ EAA 40-1-12, l 199.

¹⁵⁰ Записка председателя, с. 512-514.

¹⁵¹ EAA 368-1-181, l 72.

ära Venemaa Euroopa osa kubermangude vahel, siis maakondade ja komissarijaoskondade vaheline jaotus jäi kubermanguvalitsuse korraldada. Liivimaa talurahvaasjade komisjon tegi selleks talurahvaasjade komissaridele korralduse saata kõik neile laekunud taotlused komisjoni kokku ja andis siis teada, kellele kuhu maakuulaja tunnistust välja anda võib. Rahutute meeleolude vältimiseks pidid talurahvaasjade komissarid hoidma salajas teavet maaeralduste kohta ning informeerima ainult neid, kes läksid ise maakuulaja tunnistust ühte või teise piirkonda küsima.

Uus kord suurendas väljarändamisega seonduvat bürokraatiat: kirjavahetus komisjoniga kulutas väljarändaja jaoks hinnalist aega. 1910. aastal märgib Stolõpin, et 1907. aastast rakendatud maafondi jagamine Venemaa Euroopa osa erinevate kubermangude vahel ei olnud edukas paljuski selle tõttu, et 1907. aastal jõudis Lääne-Siberisse kuus korda rohkem maakuulajaid, kui oli asumiseks mõeldud maid. Järgnevatel aastatel aga ei olnud võimalik kohal ootavatele väljarändajatele maid enne eraldada, kui need läksid kindlaks määratud tähtaja järel tagasi üldisesse fondi.¹⁵²

1911. aastal muudeti maakuulamine uuesti vabaks. Liivimaal jäi maakuulaja tunnistuste ja soodustariifi tõendite väljastamine talurahvaasjade komissaride ülesandeks. Dokumentide väljastamisest keelduda komissar ei tohtinud. Talupojale tuli selgitada kehtivat korda ning soovitada suunduda Ida-Siberisse. 1911. aastal Venemaa Aasia osas asundamiseks eraldatud riigimaast 59% asus Jenissei ja Irkutski kubermangus ning Taga-Baikali, Amuuri ja Primorje oblastites. Jätkuvalt püüti maakuulajaid Ida-Siberisse suunata ulatuslikumate soodustuste ja laenuabi lubamisega.¹⁵³ Liivimaalt väljarändamisele see suurt mõju avaldanud ei ole – August Nigoli andmetel ei ole nt. Irkutski kubermangus Ida-Siberis kunagi olnud ühtegi eesti asundust.¹⁵⁴

Ehkki vaba maakuulamine viidi esialgu sisse klausliga kuni uute korraldusteni, mis tähendas seda, et ümberasumisvalitsus pidi suutma jooksvalt vahendada infot Siberis asuva ümberasumisfondi kasutamise kohta Venemaa Euroopa osa kubermangudesse, uusi kitsendavaid korraldusi enne 1914. aastat enam ei tehtud.

1.7.4. Väljarändajate kohaleveo süsteem

1906. ja 1907. aastate väljarändajate arvukuse kiire kasvu järel muutus väljarändajate masside kohalevedu ümberasumisvalitsuse jaoks üha keerulisemaks. Siberi raudtee madala läbilaskevõime tõttu tuli väljarändajal sageli nädalaid mõnes vahejaamas oma järge oodata.

¹⁵² Записка председателя, с. 512-514.

¹⁵³ LVVA 13-1-2438, l 44-44p.

¹⁵⁴ Nigol. Eesti asundused.

Georg Luiga hinnangul võis Samaara raudteed pidi päevas Tšeljabinskisse jõuda 5000 talupoega, Siberi raudteel oli aga võimalik edasi vedada ainult 3000 talupoega.¹⁵⁵ Nii venis põllutööde alguse ajaks planeeritud kohalejõudmine ja vähenesid olemasolevad rahavarud. Riigi kulul toideti ainult lapsi ja haigeid, terveid täiskasvanuid ainult erakorralistel asjaoludel, nagu nt. 1908. aasta aprillis, mil Petropavlovski juures oli raudtee tamm ära uhutud ja väljarändajate rongid seisis vähemalt nädala.¹⁵⁶

1908. aasta 8. veebruari ringkirjaga püüdis ümberasumisvalitsus kõige aktiivsemal väljarändajate liikumise perioodil 10. maist 15. juunini väljarändajaid vastavalt nende päritolu kubermangule ja sihtkohale teele mineku järkudesse organiseerida. Maakuulajad selleks perioodiks dokumente ei saanud. Liivimaalt väljarändamise peamine ajavahemik oli näiteks 1908. aasta 10. kuni 25. märtsini, Tomski kubermangu asujad pidid ootama 30. aprillini ja võisid siis teele minna 15. maini. Pärast 15. maid kuni 15. juunini võisid minna need, kes millegipärast ei olnud õigel ajal läinud. Kogu perioodi oli käigus tavapärasest rohkem väljarändajate ronge.¹⁵⁷ Väljarändaja tunnustusi sai siiski jätkuvalt aastaringi. 1908. aasta kohta olemas olevad andmed võimaldavad välja arvutada, et järkude perioodil rändas sel aastal Siberisse Tšeljabinskis registreeritud 1863 Liivimaa väljarändajast umbes 47%.¹⁵⁸

Järkude kaupa teesaatmise lõpetas maakorralduse ja põllutöö peavalitsus 1913. aasta alguses, kui väljarändajate tung oli paar eelmist aastat langust näidanud. 1913. aasta 7. veebruaril Liivimaa kubernerile saadetud telegrammi alusel tuli talurahvaasjade komissaridel kõigile soovijatele väljastada dokumendid ilma igasuguste piiranguteta. Amuuri oblastisse sõitjatel tuli siiski arvestada sellega, et nad ei võtaks teekonda Sretenskisse ette enne 25. märtsi, kuna Amuuri jõgi muutus laevatavaks aprilli alguses.¹⁵⁹

Maakorralduse ja põllutöö peavalitsuse ülema korraldus peatas väljarändamiseks vajalike dokumentide väljastamise 1914. aasta 1. augustist. Seekord oli põhjuseks Esimese maailmasõja puhkemine (1914-1918). Septembris eraldati väljarändamispunktid Punase risti käsutusse.¹⁶⁰ Siiski registreeriti veel 1915. aastal Liivimaalt 19 väljarändajat ja 5 maakuulajat.¹⁶¹

¹⁵⁵ G. Luiga. Siberi uutest asujatest. – Eesti Postimees, nr 32, 8.08.1896.

¹⁵⁶ LVVA 13-1-2473, 196.

¹⁵⁷ EAA 367-1-756, 8.02.1908, nr 8.

¹⁵⁸ LVVA 13-1-2473, 195, 168, 225a.

¹⁵⁹ EAA 369-1-207, 1 22.

¹⁶⁰ Postimees, nr 198, 1.09.1914.

¹⁶¹ Кивимяе. Стольпинская аграрная реформа в Прибалтике, с. 164.

1.8. Liivimaa suurmaaomanike suhtumine väljarändamisse

Kui impeeriumi keskvalitsus hakkas 1890. aastate keskpaigast jõuliselt Siberi koloniseerimist forsseerima, suurendas see Liivimaa mõisnikkonna aastakümnete pikkust muret odava tööjõu väljavoolamise pärast. Ehkki täpne statistika Siberisse rändamise kohta puudus, oli see väljarändamise laine varasemast ulatuslikum.¹⁶² Uues ja siiski ka tõepoolest ulatuslikumas väljarändamislaines ohu nägemist mõjutas kindlasti seegi, et probleeme mõisatesse odava töölistkonna leidmisega oli juba senise väljarändamise ja linna elama asumise tõttu.¹⁶³

1882. aastal arutas siseministeriumi maaosakond erinevaid seaduseprojekte, millest lõpuks formeerus 1889. aasta ümberasumisseadus. Arutelu käigus pöörduti ka kõigi Venemaa Euroopa osa kubermanguvalitsuse poole, paludes kuberneridelt hinnangut oma kubermangu majandusoludele. Muuhulgas oodati vastust küsimusele, kas väljarändamine on talupoegade heaoluks vajalik ja kas väljarändamisel on majanduslikud või mingid muud põhjused.¹⁶⁴

Liivimaa toonane kuberner Aleksander Uexküll-Güldenbandt (kuberner aastatel 1874-1882) arutas küsimust resideeruva maanõuniku, Baltimaade riigivarade valitsuse ülema, maanõunike kolleegiumi sekretäri, Liivimaa statistikakomitee sekretäri ja teistega, kes pidid oma töö tõttu Liivimaa talupoegade majanduslike tingimustega kursis olema. Siseministeriumisse teatati, et väljarändamist tuleb ette harva ja peamiselt naaberkubermangudesse, kus odavam maahind ahvatleb siinset vaesemat rahvast maaomanikuks saama. Liivimaa talupoegade välja rändama ergutamist peeti kahjulikuks, sest nii voolanuks välja tööjõud, mille ülejääki kubermangus ei olevat. Riigipoolne toetus toovat kaasa tööjõu puuduse taludes ja mõisates, maaomanikud ja rentnikud rändavat harva välja. Väljarändamine olevat kahjulik ka talupoegadele enestele, seda näidanud juba 1860. aastate väljarändamine, mil talupojad peagi senisest vaesemana tagasi tulid. Välja rännates sattuvat talupoeg keset võõraid kombeid, keelt ja usku, sulaste palgad võimaldavat siin hästi ära elada kõigil neil, kellel maad ei ole. Arvati ka, et seaduse avalikustamine tekitaks talupoegade seas käärimist ja väärtõlgendusi, nagu 1860. aastatel juhtus.¹⁶⁵

¹⁶² Zur Baltischen Chronik. Oktober 1896 bis Oktober 1897. – Baltische Monatschrift, Heft 3, März 1898. 45. Band, S 243-244.

¹⁶³ Vt nt v. P. Der Arbeitermangel und die landwirtschaftliche Maschine. – Baltische Wochenschrift für Landwirtschaft, Gewerbeleiß und Handel, Nr. 48, 2/14.12, 1898, S 517-518.

¹⁶⁴ EAA 296-5-3705, l 1.

¹⁶⁵ EAA 296-5-3705, l 35-37p.

Need seisukohad püsisid. 1902. aastal kutsuti keisri ukaasi alusel kogu impeeriumis kokku kubermangu ja maakonna komiteed põllumajandusliku tööduse vajaduse arutamiseks. Need töötasid 1905. aastani. Erinõupidamistel selgub pidi aitama välja selgitada põllumajanduse probleemid ja vajadused, eeldati ka ettepanekuid reformideks. Osa komiteede liikmeid kuulus sinna oma ametikoha tõttu riigi- või seisuslikus teenistuses, osa komplekteeriti „usaldusväärsetest isikutest“ komiteede esimeeste valikul. Kubermangukomitee esimeheks oli kuberner.

Liivimaal kutsus kuberner Mihhail Paškov (kuberner aastatel 1901-1905) kubermangukomiteede tööst osa võtma ka eestlaste ja lätlaste esindajaid, et luua mulje laiapõhjalisest esindatusest ja sellest, et kohalik rahvas on oodatud seadusandlike ettepanekute väljatöötamisel osalema. Osales ka Jaan Tõnisson Tartu eesti põllumeeste seltsist, ent mõisnikel oli kindel 62%-line enamus võrdselt esindatud ametnike ja eestlaste-lätlaste esindajate ees. Maakonnakomiteedes oli eestlaste esindatus veelgi piiratum.¹⁶⁶

Üks teema, milles komiteed arvamust pidid avaldama, oli väljarändamisvajadus tulenevalt elanikkonna loomulikust juurdekasvust. Vene kaasaegse majandusteadlase A. Kaufmani hinnangul oli Baltikumi komiteede otsus lausa etteaimatav siinse maakasutussüsteemi tõttu, milles prealveeris palju ja odavat tööjõudu vajav suurmaaomand. Tartumaa komitee arvamus oli lakooniline – nemad väljarändamist kuidagi ei soosi. Liivimaa kubermangukomitee arvamus oli sama, nemad ka põhjendasid – kubermangus olevat pigem tööjõu puudus.¹⁶⁷ Komiteed oli baltisaksa mõisnikkonnale hea võimalus väljendada oma seisukohta väljarändamise küsimuses kõige kõrgemal tasandil.

Üldiseks probleemiks sai tööliste puudus pärast 1905.-1907. aastate revolutsiooni 1907. ja 1908. aastate paiku. See puudutas peamiselt mõisu ja oli tuntavam Lõuna-Eestis. Suurim puudus oli madalapalgalistest lihtpõllutöölistest. Suhtelist tööliste puudust oleks vähendanud palkade tõstmine ja tööliste elutingimuste parandamine. Need sammud oleks olnud mõisnikele jõukohased ja majanduslikult mõistlikudki. Oli ka teine võimalus – tuua tööjõudu väljastpoolt. Siin lisandusid majanduslikele kaalutlustele poliitilised – Venemaa saksa kolonistide sissetoomine põllutöölisteks pidi suurendama sakslaskonna poliitilist ja sotsiaalset baasi Baltikumis. Saksa põllutöölistele oldi nõus ka rohkem maksma kui eestlastele ja lätlastele.¹⁶⁸

¹⁶⁶ **Toomas Karjahärm.** Ida ja Lääne vahel. Eesti-Vene suhted 1850-1917. Tallinn 1998, lk 91-93.

¹⁶⁷ **Кауфман.** Переселение и колонизация, с. 55-56.

¹⁶⁸ **Tiit Rosenberg.** Zum Problem der Arbeitskräfte in der Landwirtschaft Estlands 1907 bis 1914. – The Baltic Countries, 1900-1914. Studia Baltica Stockholmiensia. 5. Stockholm 1990, S 279-280, 283-285, 287.

Täpsed arvandmed sissetoodud saksa põllutöölise kohta puuduvad. Esimese maailmasõja eelõhtuks oli neid Liivimaal umbes 10 000.¹⁶⁹ Toodi Volõõniast, Saraatovist ja Poola aladelt.¹⁷⁰ Eesti alal oli 1914. aastaks ainult üks püsiv sakslaste asundus Võrumaal Sõmerpalu mõisas (nn. Heimtali asundus).¹⁷¹ Lisaks sakslastele kasutati 20. sajandi teise kümnendi alguses Lõuna-Eesti mõisates ka vene põllutöölisi¹⁷² – nii päevilistena kui ka deputatistidena. Lisaks sellele, et 20. sajandi teise kümnendi alguseks oli tööjõupuudus maal süvenenud, näitasid mõisnikud sellega talupoegkonnale oma sõltumatust kohalikust tööjõuturust.¹⁷³

Baltisakslased jäid lõpuni enesele kindlaks, et tööjõu puuduse süvenemiseni viinud väljarändamine ei ole kohalikest majandusoludest tingitud. 1906. aastal väljendab Alexander Tobien Liivimaa põllutöölise olukorda analüüsivas artiklis seisukohta, et tööjõu puuduseni viinud väljarändamine oli tingitud keskvalitsuse koloniaalpoliitikast, mida ta nimetab nn. ümberasumispoliitikaks, viidates sellele, et tegelikult valitsus varjatult ahvatles lubadustega anda laenu ja maad teiste hulgas tublisid Liivimaa põllutöölisi asustama impeeriumi tühje äärealasid. Sellega õigustab ta sakslastest põllutöölise asemele toomist Volõõniast, Saraatovist ja Poola aladelt.¹⁷⁴

¹⁶⁹ Samas, S 290, 294.

¹⁷⁰ **Alexander Tobien.** Ursprung der Landarbeiter in Livland. Separatabdruck aus dem 66. Jahrgang der „Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft“. Tübingen [s.a.], S 39-40.

¹⁷¹ **Rosenberg.** Zum Problem der Arbeitskräfte, S 285.

¹⁷² 1909. aastal otsisid Võrumaa mõisavalitsejad kartulivõtuks ja viljakoristuseks töölisi Setumaa küladest. Võrumaa mõisade tööstus. – Peterburi Teataja, nr 85, 28.10.1909.

¹⁷³ **Rosenberg.** Zum Problem der Arbeitskräfte, S 290, 294.

¹⁷⁴ **Tobien.** Ursprung der Landarbeiter, S 39-40.

II Allikad ja metoodika

Eesti alalt Siberisse väljarändamine oli ülevenemaalise koloniseerimiskampaania osa. Üleriikliku olemuse tõttu oli väljarändamine seaduste ja määrustega üksikasjalikult reglementeeritud. Bürokratiliku ühtse asjaajamiskorra raames määrati üheselt kindlaks ametnikud ja institutsioonid, kes olid kohustatud väljarändamissoovi avaldanute palvete menetlemisega tegelema. Seni on selle perioodi Liivimaa väljarändamisliikumist uurides kasutatud nii ümberasumisvalitsuse, Liivimaa kubermanguvalitsuse, Liivimaa talurahvaasjade komisjoni kui ka talurahvaasjade komissaride materjale.¹⁷⁵

Käesolevas peatükis püüan senist kasutust analüüsides leida metoodiliselt uusi võimalusi detailirohkete, ent lõdvalt struktureeritud allikate teaduskäibesse toomiseks. Samuti on eesmärk esile tuua uusi, seni kasutamata allikaid väljarändamisliikumise kulgemise ja ulatuse iseloomustamiseks. Kuna asjaajamise käigus tekkinud dokumentide sisu ja tähenduse avamine on võimalik ainult teades dokumendi loomise konteksti ja seda, miks konkreetne dokument asub just selles fondis,¹⁷⁶ on vaatluse all ka Liivimaa kubermangu institutsioonid ja nende ülesanded väljarändamisliikumise korraldamisel.

2.1. Talurahvaasjade komissari institutsioon

Vallaomavalitsuste järelevalve administratiivküsimustes ja kontrolli maakasutusega seotud talurahvaseaduste täitmise üle läks 1889. aasta 9. juuli seaduse alusel 1889. aasta novembris tegevust alustanud talurahvaasjade komissaridele. Seni olid neid funktsioone täitnud kihelkonnakohtud. Järelevalve hõlmas ka talurahva liikumisega seotud probleeme: vallavanema põhjendamatu keeldumise järel tuli pass väljastada komissaril, isikute teise linna või kubermangu asumise soovi korral edastas komissar taotluse kroonupalatile ja kinnitas passitõlked.¹⁷⁷ 1904. aastani pidi talurahvaasjade komissar väljarändamislubade taotluste menetlemisel koguma teavet taotlejate majandusliku järje ja perekonnaseisu kohta nende sissekirjutus- ja elukohajärgsest vallast ning esitama need koos omapoolse seisukohavõtuga otsustamiseks kubermangu talurahvaasjade komisjonile. Oluliseks

¹⁷⁵ **Кивимяе.** Столыпинская аграрная реформа.; **Муравская.** Миграция Прибалтийского крестьянство.; **Kulu.** Eestlaste tagasiränne.

¹⁷⁶ **Elizabeth Diamond.** The Archivist as Forensic Scientist – Seeing Ourselves in a Different Way. – *Archivaria* 38. 2. 1994, pp 142-143.

¹⁷⁷ Arhiivijuht I. Riigi-, kohtu- ja omavalitsusasutused. Koostanud Lea Leppik. Tartu 2003, lk 68-69.

kohustuseks oli takistada omavolilise väljarändamise katseid. 20. sajandi esimese kümnendi teisel poolel pidid talurahvaasjade komissarid tundma üldist väljarändamiskorraldust, olema kursis piirkondadega, kuhu võis elanikel lubada välja rännata ilma eelneva maakuulamiseta, teadma jaamu Siberi raudteel ja oskama märkida sihtkohti välja antavatele soodustariifi tõenditele. Samuti teadma soodustusi, mis väljarändajatele uues elukohas tehti, oskama informeerida laenudest ning kohtadest, kus resideeruvad ümberasumisametnikud ning millistes sõlmjaamades on väljarändajatele ajutiseks peatumiseks barakid ehitatud. Sellega komissari ülesanded ei piirdunud, arvestada tuli ka väljarändamise ebaõnnestumisega – komissar pidi korraldama ebaõnnestunud väljarändajate tagasipöördumise ja neile siin koha leidma.¹⁷⁸

Algselt allusid komissarid otse kubernerile. 1893. aasta riiginõukogu otsusega 17. aprillist korraldati ümber kubermangu talurahvaasjade komisjon, millele nüüdsest hakkasid alluma ka talurahvaasjade komissarid. Komisjoni esimeheks oli kuberner, liikmeteks rüütelkonna peamees, asekuuberner, kroonupalati esimees, riigivarade ministeeriumi esindaja, ringkonnakohtu prokurör, kubermangulinna rahukogu esimees ja siseministeeriumi määratud esindaja. Kuberner vastutas komisjoni esimehena komissaride tegevuse eest siseministeeriumis.¹⁷⁹ Eesti alal kaotati talurahvaasjade komissaride institutsioon ajutise valitsuse määrusega 1917. aastast.¹⁸⁰

Maakondades, kus rahvaarvu ja territooriumi ulatuse tõttu tuli moodustada rohkem kui üks jaoskond, määras jaoskondade piirid kindlaks kubermangu talurahvaasjade komisjon, seejärel kinnitas need siseminister. Komissari asukoha jaoskonnas pidi määrama kuberner, lähtudes võimalikult hõlpsast kättesaadavusest elanikkonnale kogu jaoskonna piires.¹⁸¹ Tartumaa puhul näiteks resideerusid mõlemad komissarid Tartu linnas – 1. jaoskonna komissari kontor asus 1900. aastal Tartus Jaama tänaval, Tartumaa 2. jaoskonna komissar töötas samal ajal Soola tänaval.¹⁸² Selline lahendus oli otstarbekas, arvestades liiklemis- ja postiolusid ning tava, et maakonna tasandi asutused paiknesidki tavaliselt maakonnalinnas.

¹⁷⁸ LVVA 13-1-10957.

¹⁷⁹ Arhiivijuht I, lk 56.

¹⁸⁰ Samas, lk 69.

¹⁸¹ **Margus Pillau.** Talurahvaasjade komissaride fondid ajalooallikana. Peaseminaritöö. Juhendaja prof kt Aadu Must. Tartu 1994. Eesti ajaloo õppetool, lk 7. Käsikiri asub Tartu ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituudi raamatukogus.

¹⁸² **Adolf Richter.** Baltische Verkehrs- und Adressbücher. Band I. Livland. Riga, 1900. S 26.

Igapäevases asjaajamises jaoskonna piirid nii selgelt määratletud ei olnud, sest elanikel tuli vajadusel pöörduda ametliku elukoha,¹⁸³ mitte tegeliku elukoha järgse komissari poole. 1896. aasta arvestuste kohaselt elas Liivimaa kubermangu mandriosas väljaspool koduvalda keskmiselt 36,4% selle liikmetest.¹⁸⁴ Fiktiivse rahvastiku probleem ametliku asjaajamise elukohtade arvestuses 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi algul oli üldine, kui tegemist ei olnud just politseinimekirjadega – arvestatav hulk kogukonna liikmeid võis elada tegelikult hoopis mujal ja vastupidi – paljud tegelikult vallas elavad inimesed olid vallakirjades mõnes muus paigas.¹⁸⁵ 1906. aastast see kord muutus. Siis kehtestati kord, et sissekirjutuskohast erinevas püsivas elukohas võisid passe väljastada sealsed politseivalitsused.¹⁸⁶ Samamoodi võisid väjarändaja dokumente väljastada elukohajärgsed talurahvaasjade komissarid.¹⁸⁷

2.2. Talurahvaasjade komissaride arhiivid

Liivimaal moodustati 17 komissari jaoskonda, neist üheksa Eesti alal.¹⁸⁸ Käesoleva töö keskseteks allikateks on Tartu ja Võru maakondade talurahvaasjade komissaride fondides väljarändamise korraldamiseks peetud kirjavahetuse toimikud, mis sisaldavad ka talurahvaasjade komissaridele teadmiseks ja täitmiseks edastatud siseministeeriumi ja ümberasumisvalitsuse ringkirjalisi korraldusi. Mõlemas maakonnas moodustati kaks jaoskonda (vt LISA 1).

Tabel 2. Väljarändamisliikumist kajastavad säilikud Tartu- ja Võrumaa talurahvaasjade komissaride fondides¹⁸⁹

Jaoskond	Väljarändamisliikumist kajastavad säilikud	Piiridaatumid
Tartumaa 1. jsk (EAA 366)	64	1898-1916
Tartumaa 2. jsk (EAA 367)	319	1895-1916
Võrumaa 1. jsk (EAA 368)	36	1900-1916
Võrumaa 2. jsk (EAA 369)	20	1899-1916

¹⁸³ 1895. aasta 1. jaanuarist kehtima hakkanud passiseadus defineeris maaelanike puhul ametliku elukohana, mille alusel elanikkonna üle arvestust peeti, sissekirjutusvalla. ПСЗ III. Т XIV, 1894, СПб 1898, № 10 709.

¹⁸⁴ **Karjahärm.** Ida ja Lääne vahel, lk 251.

¹⁸⁵ **Must.** Eestlaste perekonnaloos allikad, lk 182-183.

¹⁸⁶ Сборник разъяснений Сельского Вестника по делам сельских обывателей за 1908 год. СПб 1909, с. 95-97.

¹⁸⁷ EAA 367-1-756, 20.03.1906, nr 5.

¹⁸⁸ Arhiivijuht I, lk 68.

¹⁸⁹ Tabeli koostamise aluseks on Ajalooarhiivi fondide 366, 367, 368 ja 369 nimistud.

Nimistute põhjal selgub, et säilikuid, mille sisuks on väljarändamisliikumine, on neis fondides ebaoproportsionaalselt. See ei näita väljarändamisliikumise ulatust jaoskonna piirides. Esiteks on säilikud erineva mahuga – mõni toimik sisaldab kirjavahetust ainult ühe või mõne pere väljarändamisega seonduva kohta, kui teise võib olla koondatud mitme aasta vältel tekkinud dokumentatsioon. Teiseks on suur hulk talurahvaasjade komissaride fondide materjale 1949. ja 1950. aastal makuleeritud.¹⁹⁰

Kõige paremini on säilinud Tartumaa 2. jaoskonna komissari fond, mille fondi-toimikus ka märge suurema makuleerimise kohta puudub.¹⁹¹ Veel on oluline märkida, et need säilikud sisaldavad kõrvuti Siberisse väljarännanute kohta käiva materjaliga ulatuslikumalt veel Vologda, aga ka teistesse kubermangudesse väljarändamist. Meid aga huvitab käesoleva töö raames just Siberile suunatud väljarändamisliikumise allikaline baas.

2.3. Talurahvaasjade komisjoni ja komissaride fondide materjalid 1904. aastani

Liivi- ja Kuramaa väljarändamisliikumist uurinud Läti ajaloolane Jelena Muravskaja on 1980. aastatel, analüüsides väljarändamist puudutavaid allikaid kubermangu tasandist kõrgeima riigivõimu tasandini, liigitanud allikad kolmeks suuremaks grupiks. Ta eristab ametlikke dokumente, kuhu kuuluvad seadusandlikud aktid, ametlik statistika ning kuberneride ja teiste ametnike aruanded. Peale selle veel ametliku asjaajamise materjale ja kolmandaks ajakirjandust.¹⁹² Käesoleva peatüki kontekstis huvitab meid peamiselt asjaajamise käigus tekkinud dokumentatsioon. Siin all eristab Muravskaja talupoegade palvekirju, vallavalitsuste aruandeid, kubermangu talurahvaasjade komisjoni žurnaale palvete läbivaatamise kohta, talupoegadelt võetud allkirjadega lehti teadete kättesaamise kohta, erinevate institutsioonide teateid omavolilisest väljarändamisest ja talupoegade kaebusi äraütlevate otsuste puhul.¹⁹³

Põhjalikult on Muravskaja analüüsinud talupoegade palvekirju, mis tema hinnangul annavad parima ülevaate talupoja majanduslikust ja sotsiaalsest hetkeolukorrast.¹⁹⁴

¹⁹⁰ Ajalooarhiivi, toonase nimega Eesti NSV Riikliku Ajaloo Keskarhiivi makuleerimiskampaania kohta vt **Endel Kuusik**. Marianila Javkina ja makulatuurikampaania Eesti Ajalooarhiivis. – Kleio 7, 1993, lk 37-41.

¹⁹¹ Nt on Võru I jaoskonna komissari arhiivist 1950. aastal makuleeritud 846 säilikut ja 8,8 kg korrastamata materjali ja Tartumaa I jaoskonna komissari arhiivist 3086 säilikut ja 6,7 kg lahtist materjali. – Ajalooarhiivi fondide 366, 367, 368 fonditoimikud.

¹⁹² **Муравская**. Миграция Прибалтийского крестьянства, с. 19-34.

¹⁹³ Samas, с. 20-23.

¹⁹⁴ **Е. Муравская**. Прошения крестьян и сопутствующие материалы как источник исследований вопросов переселенческого движения в 90-годы XIX в. По архивным материалам Видземе Лифляндской губернии. – Вопросы аграрной истории Латвии. Межвузовский сборник научных трудов. Рига 1979, с. 5-21.

Aastatest 1897-1899 on ta komisjoni fondist leidnud 525 palvekirja.¹⁹⁵ Üldiselt nägi seadus ette, et kõik palvekirjad tuli esitada talurahvaasjade komissarile, kes edastas need kubermanguvalitsusele või sinna kuhu vaja.¹⁹⁶ Palvekirjad väljarändamisloa saamiseks olid erandiks, need tuli esitada otse kubernerile. Seetõttu on palvekirjad komissari fondis pigem erand. Tartumaa 1. jaoskonna komissari fondis näiteks võib perioodist 1898-1904 leida üheksa nii vene- kui eestikeelset palvekirja. Nende esitamisele ei ole andmete kogumist järgnenud enne kui taotlus oli kubernerini jõudnud.¹⁹⁷

Oluline dokumendiliik, mida Muravskaja ära ei märgi, on komissaride fondides olevad maakuulaja tunnistused, mis pidid komissari arhiivi jääma kui väljarändaja tunnistuse andmise alusdokumendid.¹⁹⁸ Maakuulaja tunnistused on tavaliselt ilmekad päevinäinud pruunikaks määrdunud dokumendid, mis on maakuulaja taskus kaasa teinud pika teekonna Siberisse ja tagasi (vt LISA 5). Järeldub, et ehkki Muravskaja on oma töös kasutanud nii talurahvaasjade komisjoni kui komissaride materjale, lähtub tema allikaliikide loetelu peamiselt komisjoni materjalidest. Maakonnatasandil, talurahvaasjade komissaride arhiividesse ladestunud dokumentide nimetuste loetelu on rikkalikum. Komissari fondis asuvad vallavalitsuste aruanded, kubermangu komisjoni teadaanded otsuste kohta, allkirjalehed talupoegadele otsustest teatamise kohta, edastamiseks koostatud aruanded maakuulaja tunnistuste ja väljarändaja tunnistuste väljastamise ning omavoliliselt ümberasunute kohta, palved maakuulajatunnistuste ja ümberasumislubade saamiseks ning maakuulamise käigus maad leidnute tagastatud maakuulajatunnistused.

Massiliseim allikaliik on vallavalitsustelt nõutud aruanded kindla struktuuriga blanketil ja nende saatekirjad. Massiliselt on ka kubermangu komisjoni teateid tehtud otsuste kohta. Samuti leiduvad fondis aruanded kubermangu komisjonile väljarändamisiikumise käigu, sealhulgas omavoliliste väljarändamiste kohta valdavalt kuu, ent mõnel juhul ka poolaasta kohta. Talurahvaasjade komisjoni keelduva otsuse peale kaevati ümberasumisvalitsusse Peterburis, seetõttu komissari fondis leidub ainult vallavalitsuste peale esitatud kabusi vara ebaõiglase hindamise asjus.¹⁹⁹

Ametlikud dokumendid – siseministri, kubeneri ja talurahvaasjade komisjoni ringkirjad ja eeskirjad, samuti eelpoolnimetatute põhjal koostatud vallavalitsustele suunatud komissari koostatud ringkirjad ja ettekirjutused – asuvad ka komissari arhiivis. Episoodiliselt on dokumentide hulgas väljarändamistemaatikat puudutavat kirjavahetust

¹⁹⁵ Samas, c. 5.

¹⁹⁶ Pillau. Talurahvaasjade komissaride fondid ajalooallikana, lk 10-11.

¹⁹⁷ EAA 366-1-964, l 159-165, 192-192p; 815, 25.02.1902, 4.01.1902.

¹⁹⁸ EAA 367-1-756, 27.10.1909, nr 5654.

¹⁹⁹ EAA 366-1-427, 1.07.1900, nr 1736.

mitmete teiste institutsioonidega – maakonnaülema, maakonnaülema nooremabide, mõisapolitsei ja politseipristavitega – kubermangu talurahvaasjade komisjoni otsustele allkirjade saamiseks ja järelepärimiste esitamiseks.²⁰⁰

Veel on komissari kirjavahetuse hulgas terve rida kirju asunduspiirkondade ametnikelt, kes nõuavad juba Siberisse või teistesse asunduspiirkondadesse jõudnud talupoegade kohta puuduvate dokumentide järelesaatmist. Eelkõige on juttu ametlikest vabastustunnistustest, milleta ei tohtinud väljarändaja tunnistuseta läinud isikuid uues kogukonnas arvele võtta. Väljarändaja tunnistusega asunud ei pidanud vallavalitsusest vabastustunnistust taotlema. Nii selgub, et talurahvaasjade komissaril tuli täita üksteisele vastukäivaid ülesandeid – ühest küljest takistada omavolilist väljarändamist, teisest küljest korraldada loata uude elupaika asunute ümberkirjutamist.²⁰¹

2.3.1. Vallavalitsuste aruanded

Tartu- ja Võrumaa talurahvaasjade komissari fondides on enamus materjale liikumise kohta kuni 1904. aastani. Seda tendentsi mainib ka Muravskaja.²⁰² Nagu eelpool mainitud, on selle perioodi massiliseim allikaliik talurahvaasjade komissaride fondides 1890. aastate keskpaigast 1904. aastani vallavalitsustelt nõutud aruanded kindla struktuuriga blanketil ja nende saatekirjad (vt LISA 8).

Aruannete esitamiseks eksisteeris 1897. aastast kindel vorm, mis oli ära toodud ka samal aastal ilmunud esimeses ümberasumisvalitsuse käsiraamatus. Vallavanemal tuli kindlaks kuupäevaks esitada põhjalik ja täpne ülevaade kubernerile palve esitanu teenimisvõimaluste ning kinnis- ja vallasvara ning perekonnaseisu kohta. Täpselt oli kindlaks määratud, mida mis lahtris tuli teada anda. Täitmiseks oli ette nähtud 15 lahtrit, millest 13-sse tuli andmed koguda vallaametnikel.

Lahtritesse tuli kanda sooviavaldanu ja tema perekonnaliikmete nimed, vanus, maa olemasolul selle suurus tiinudes, taalrites või ruutsüldades, samuti maa väärtus ja mis alustel maad kasutatakse või omatakse. Väljarändamise suutlikuse hindamiseks tuli esitada vallas- ja kinnisvara nimetused ja väärtus rublades. Hindajaks pidi olema vallavanem või tema poolt volitatud isik ja hindamine pidi toimuma kõige *ausameelsemate meetoditega*.

²⁰⁰ Arhiivijuht I, lk 70, 110.

²⁰¹ Vt nt EAA 366-1-816, l 136-136p. (Tjukalinski mk Pokrovski ringkonna Voskresenski asundusse tuleb saata Adam Kenk'i vabastustunnistus); Samas, l 138. (Jenissei kubermangu Kanski mk Ustjanski valda tuleb saata Juhan Tõrukese vabastustunnistus, mille Kuremaa vallavalitsus ka annab, kui Tõruke tasub 8,3 rbl kogukonnavõlga). EAA 366-1-964, l 45. (Julius Lange asunud Primorje oblastisse Ussuurimaale Tsemuhinski valda. Laeva vald ei ole vabastustunnistust ära saatnud, sest Langel on 11,7 rbl väärtuses vallamakse tasumata).

²⁰² **Муравская.** Миграция Прибалтийского крестьянство, с. 73.

Eraldi lahter oli sularaha või hoiukassas oleva raha jaoks. Ära tuli märkida isiklikud võlad, mis olid vallakohtus üles antud. Mitmetimõistetav, ka vallaametnike arvates, oli lahter, mis eeldas vallavalitsuse hinnangut taotleja teenimisvõimalustele piirkonnas. Selle all on esitatud nii taotlejate konkreetseid teenimiskohti kui lakooniliselt öeldud, kas piirkonnas on tööd leida või mitte.

Piirkonna üldiste majandusolude hindamiseks nõudis kubermangu talurahvaasjade komisjon ametliku elukoha naabervalla maa rendihindu, mille põhjal hinnati, kas piisaks mõnel juhul toimetuleku tagamiseks lähirändest. Samuti tuli üles märkida tasumata kroonu-, maa- ja kogukonnavõlad. Kubermangu komisjonile edastamisel lisas komissar eelpool kirjeldatud teabele veel isikliku hinnangu.²⁰³

Tartumaa 1. jaoskonna komissar on kuni 1890. aastate lõpuni koos andmepäringuga saatnud vallavalitsusele ka vastavad juhtnõõrid. Seetõttu on vallavalitsused ettekirjutusi ka täitnud. Kui mitte kohe siis pärast komissari teistkordset korraldust. See järgnes siis kui andmed olid nõuetevastaselt, ikkagi protokollil kujul esitatud. Protokolli vormis on komissar andmeid vastu võtnud ainult linna politseipristavilt, maakonnaülema noorem- abidelt ja mõisapolitseilt.

Vallavalitsuste aruannete originaalid koos komissari märkuste ja üldistustega asuvad talurahvaasjade komissari fondis. Vallaametnikud on üldreeglina liigsetesse detailidesse laskunud. Seda tuli ette eelkõige vara ja teenistusvõimaluste hindamise juures. Nii tuli komissaril pikad kariloomade nimekirjad, milles vallaametnikud olid püüdlikult kõigi üksikisendite nimetused ja väärtused üles lugenud, üldistada ja summeerida. Ka üsna detailsed teenimisvõimaluste loetelud on komissari käe läbi üldistatud *teenistuseks maaomanike juures* või siis *teenistuseks taluperemeeste ja mõisaomanike juures*.²⁰⁴ Samuti on komissar eraldi esitatud aruannetesse sisse viinud ühtse numeratsiooni.

Kubermangu talurahvaasjade komisjonile edastasid komissarid enda koostatud koondnimekirjad. See oli kõige lihtsam ja selgem lahendus, sest laekunud andmestik oli elanikkonna liikuvuse tõttu väga ebaühtlane ja kirju. Pahatihti tuli ühe pere kohta päringuid esitada mitmesse valda, ka mõisapolitseile ja linna politseipristavile. Et komissari fondi

²⁰³ EAA 366-1-127, 192-92p.

²⁰⁴ Nt on Tartumaa I jaoskonna komissar üldistatud Tähkvere vallavalitsuse esitatud ülitäpne aruanne töövõimalustest vallas koos palgatingimustega – aastateenistus mõisas 60-65 rbl koos prii söögiga, päevatöö mõisas 30-35 kop koos prii söögiga, ilma söögita 50-55 kop. Taluperemehe juures aastateenistus prii söögiga 50-55 rbl, päevatöö 40-45 kop – terminiga „teenistus taluperemeeste ja mõisaomanike juures“. – EAA 366-1-572, 20.04.1900.

jäid originaalid, kinnitavad ka mõned Tartumaa 2. jaoskonna talurahvaasjade komissari fondis asuvad koondnimekirjade mustandid.²⁰⁵

Nõnda on komissari fondi nimekirjad märksa detailrikkamad kubermangu talurahvaasjade komisjoni fondis leiduvatest, mida on kasutanud Jelena Muravskaja, sest ehkki vallaomavalitsuste asjaajamine oli kõrgemate kohtu- ja administratiivasutuste valvsa kontrolli all, sõltus dokumentide pidamise kord ja sellest tulenevalt nendesse kantud teabe hulk, kirjutaja isikust.²⁰⁶ Vallakirjutajad aga, erinevalt kõrgematest ametnikest, on lisanud rea omapoolseid kommentaare, mõtteavaldusi ja asjaajamise seisukohast ebaolulisi märkusi. Vara ja teenistusvõimaluste üksikasjaliku üleslugemisele lisaks on näiteks juhitud tähelepanu isikute-vahelistele sugulussuhetele, sellele mitmendas abielus keegi oli, mõnel juhul ka usutunnistusele, mis üldiselt ei selgu ja ka sellele kui kaua on isik mainitud teenistuskohal olnud. Nii võiks talurahvaasjade komisjoni fondis leitud detailsed isikuandmed pakkuda huvi ka koha- ja perekonnaloostele.

2.3.2. Põhja-Tartumaa väljarändamisliikumise andmebaas

Tartumaa 1. jaoskonna talurahvaasjade komissari fondi 53 vastavasisulisest toimikust aastatest 1898-1904 on valdav osa²⁰⁷ seni kasutamata ning seetõttu ka pagineerimata. 1898. aasta osas on tegu köitmata ja ebaloogilises järjekorras materjaliga mille vahel on loaandmisi ja vallavalitsuste aruandeid ka hilisematest aastatest. Osa säilikuid on nimistusse kantud summeerituna.²⁰⁸ Need 1900. aastast pärinevad dokumendid on ka kõige korrektsemad ja koondavad dokumente taotluste ja taotlenute kaupa, nagu ka 1899. aasta materjal. Mõnel juhul on ekslikult samasse säilikusse köidetud samanimeliste, ent erinevate isikute kohta käivaid dokumente.²⁰⁹ Selline korratus on iseloomulik kõigile talurahvaasjade komissaride fondidele.

Allikate komplitseeritus sundis 1954. aastal V. Boikovi talurahvaasjade komissaride materjalide kasutamisest üldse loobuma.²¹⁰ Tänaajaloolased on seisukohal, et massilised ja sisemiselt nõrgalt korrastatud allikmaterjalid, mille kasutamine traditsiooniliste meetoditega oleks ülimalt aeganõudev või koguni teostamatu, tuleb

²⁰⁵ Vt nt EAA 367-1-518.

²⁰⁶ **Must.** Eestlaste perekonnanloo allikad, lk 177.

²⁰⁷ Säilikuid 704, 705, 816 ja 964 on 1954. aastal kasutuslehe andmetel vaadanud V. Boikov, need on ka pagineeritud, samuti säilik 426, millega on 1998. aastal tutvunud L. Morits.

²⁰⁸ EAA 366-1-559...592.

²⁰⁹ Vt nt 366-1-566, 10.03.1900, nr 354, 21.04.1901, nr 2004. Toimik Saare vallast taotlenud Sarapite kohta. Gustav Juhani p. Sarap on ümberasumisele lubatud, teade selle kohta on toimikus ka olemas, ent lisaks on samas toimikus Kudina valla liikmele Kustav Karli p Sarapile äraütlev otsus, mis tähendab, et õiges toimikus see puudub.

²¹⁰ **Бойков.** Крестьянское движение в Эстонии, с. 2-3.

teaduskäibesse tuua arvutitöötluse abil.²¹¹ Massilisuse ja ühetaolisuse tõttu on val-
lavalitsuste aruanded andmebaasi vormi viidavad. Andmebaasi all tuleb siinkohal mõista
süsteematiseeritud masinloetavat andmekogumit, mis võimaldab andmeid otsida ja filtreerida
vastavalt soovile kiiresti ja vähese vaevaga.²¹² Kui meid huvitab väljarändamise kõrval
ka väljarändamisliikumise protsess, on vallavalitsuste aruanded suurepärase allikas.

Käesolevas töös on näiteks valitud Tartumaa 1. talurahvaasjade komissari jaoskond,
mis hinnanguliselt võiks olla keskmise väljarände intensiivsusega piirkond. Exceli faili on
kantud kõigi väljarändamisega seotud aruannetes esitatud isikute andmed, ka siis kui need
mingil põhjusel komissari asjaajamises poolikuks jäid.²¹³

Andmebaas esitab taotlenu sissekirjutus- ja elukoha valla, sisekubermangude puhul
peamiselt maakonna täpsusega, taotlenud üksikisikute või perepeade ees-, perekonna- ja
isanime ja vanuse ning pere mees- ja naisliikmed, sealhulgas lapsed, summeerituna. Veel
omatud vallas- ja kinnisvara väärtuse rublades ning eraldi sularaha summa. Maa olemasolu
korral on ära toodud ka maa suurus, seejärel teenismisvõimalused, palve esitamise aasta,
jaoskonna komissari hinnang ja eraldi teatistest võetud kubermangu talurahvaasjade ko-
missjoni otsused. Märkuste lahter esitab sihtkohti, maa rendihindu ja muid täpsustusi.

Tegelikult elukohaks on loetud kohta, kust on kogutud andmeid isiku varandusliku
seisukorra kohta. See tähendab, et kui otsus väljastati juba kolmandasse valda, siis seda ei
ole arvesse võetud, sest eesmärgiks oli säilitada seos elukohana märgitud valla ja vara
omamise koha vahel.

Andmebaasi koostamisel tekitavad probleeme isikunimed. Üks venestamise tagajärgi
oli, et asjaajamine muutus venekeelseks ja seetõttu translitereeriti slaavi tähestikku ka
isikunimed. Seetõttu tuleb igal perioodi isikulooliste materjalide uurijal kokku puutada
nimede (re)translitereerimisprobleemiga, sest mittevenepärsed nimed on tihti edasi antud
häälduse, mitte tegeliku originaalse ladinapärase kirja pildi järgi. Nii tuleb nimed
translitereerida, kuid mitte tähttähtelt, vaid nii, et need taastaksid oma endise kuju.
Põhimõtteliselt on tegu omaaegse ametniku töö ümberpööramisega.²¹⁴

²¹¹ **Must.** Eestlaste perekonnaloos allikad, lk 68-69.

²¹² **Raivo Ruusalepp.** Ajalooline informaatika – mis see veel on? – Kleio 1, 1996, lk 37-41.

²¹³ Väljarändamisliikumine Põhja-Tartumaal 1898-1904. Elektrooniline andmebaas. Andmebaasi aluseks on
53 Tartumaa I jsk talurahvaasjade komissari fondi Siberisse rändamise alase kirjavahetuse toimikut. – EAA
366-1-127, 559-592, 426-437, 704, 705, 815, 816, 964, 1135.

²¹⁴ **Martin Klesment.** Institutsiooni ajalooline andmebaas. Ametid ja ametnikud aadressraamatule rajanevas
infosüsteemis. – Arhiiv riigiasutusest Eesti ühiskonnas. Artiklid. Eesti ajalooarhiivi toimetised, 4 (11). Tartu
1999, lk 207. Probleeme tekitasid nimed nagu nt. Мягтик, Сярак, Керре, Цахариясь, Певват, Егги jt
sarnased – translitereerituna vastavalt Mättik, Särak, Kerre, Sakarias, Põvvat, Jõgi.

Nimed tekitasid probleeme ka ametnike endi jaoks. Nii on komissar mõnikord pidanud vajalikuks pastoritel nime kuju meetrikaraamatute põhjal kontrollida lasta.²¹⁵ Kurioossem näide on tuua 1902. aastast, mil komissarini jõudis Peterburis elavate Jõgeva valla liikmete Anna Kask'i ja Mihhail Kurk'i taotlus. Jõgeva vallavalitsus teatas, et ainus Anna Kask nende vallas on kurtumm ja elab koduvallas ning Mihhail Kurk on täiesti tundmatu isik. Küll aga on valla liige 1876. aastal sündinud Mihkel Kurk. Ilmselgelt on tegu sama isikuga, mida on tõenäoliselt oletanud ka vallavalitsus. Ent jaoskonna komissar teatas kubermangu komisjonile, et Mihhail Kurk ei ole Jõgeva valla liige. Samuti selgus, et tegu on Anu Kase ja mitte Anna Kasega.²¹⁶ Mõnel juhul on toimunud nimevahetus, mis ei tekita probleeme, sest sellisel juhul on asjaajamises koguaeg paralleelselt kasutusel mõlemad.²¹⁷ Mõlemad nimed on ka andmebaasi sisestatud.

Tabel 3. Tartumaa 1. talurahvaasjade komisjoni piirkonna korduvalt väljarändamisluba taotlenute arv ja nende suhtes talurahvaasjade komisjonis langetatud otsus

Aasta	Taotlenud	Otsus teada	Taotlenutest loa saanud	
			arv	%
1898	0	0	0	0
1899	0	0	0	0
1900	90	58	19	21
1901	10	10	10	100
1902	22	22	21	95,5
1903	56	48	31	55,4
1904	7	0	0	0
Kokku	185	138	81	67

Hilisema andmebaasi töötlemise käigus on eraldi fail moodustatud sellistest juhtumitest, mille puhul samad isikud esinesid asjaajamises mitmendat korda (vt Tabel 3). Keelduva otsuse järel on sama isik ja tema pereliikmed äraütlemise teatavakstegemise järel uuesti asjaajamisest läbi käinud 34 taotluses (185 isikut). Mõned kohe samal aastal, mõned taotlemisele järgnenud kahe aasta jooksul. Juhan Sõrmus Alatskivi vallast esineb 7-liikmelise perega kolm korda – 1900, 1902 ja 1903, mil ta lõpuks loa ka sai. 1900. aastal oli tal vara 200 rubla ja rendil 9 $\frac{3}{4}$ tiinu maad, 1903. aastal lisaks 200 rbl väärtusele varale 150 rbl raha ja ka rendileping oli lõppenud. Nii on võimalik, et mittelubava otsuse korral

²¹⁵ EAA 366-1-127, l 194p-195. Küsimusi tekitas Hans Uus (kas Uss, Uus või Us) ja tema naine Roosi (kas Roosi või Rosalie).

²¹⁶ EAA 366-1-816, l 102; 104-106p.

²¹⁷ EAA 366-1-426, l 56p; 566. 10.03.1900, nr 354. On teada, et Roelast Jakob Pärna endine nimi oli Aunapuu. Saare vallas on nimi Trink Sarapiks muudetud.

koguti kaebust esitamata vara juurde, oodati rendilepingu lõpuni ja esitati tõepoolest uus avaldus, ent selle kohta konkreetsed tõendid puuduvad.

Üheks põhjuseks võis olla vahepeal ümberasumisvalitsusele esitatud kaebus, millele järgnes uus otsus. See on mitmel puhul tõendatav. Nii näiteks on 26. oktoobril 1902 komissarini jõudnud ümberasumisvalitsuse korraldus väljastada maakuulaja dokumendid Peterburi kubermangu Peterhofi maakonna Meduski valla elanikele Priksile, Saarele, Rajale, Lippingule ja Nudile.

Sama valla elanik, koos eelnevatega ümberasumisvalitsusest tuge otsinud Aleksander Blehner on 1903. aastani õigust taga ajades kirjavahetusest läbi käinud kolmel korral. 1902. aastal ei olnud ta luba saanud ka ümberasumisvalitsusest, kuna tema rendileping kehtis 1910. aastani. Maakuulajatunnistuse väljastas Tartumaa 1. jaoskonna komissar Blehnerile alles 1903. aasta augustis.²¹⁸ Otsuse protestimise korral on tegemist pideva asjaajamisega ja oleks eksitav säärased juhtumid uuteks, väljarändamissoovi kestvust näitavateks taotlusteks lugeda.

Korduvatest taotlejatest on teisel või kolmandal esinemisel saanud loa 15 peret (81 inimest). Neile väljastatud väljarändaja tunnistused on statistikasse kaasatud. Et käsitluse keskpunktis ei ole mitte esitatud taotlused, vaid taotlenud inimesed, omab peamist tähtsust fakt, et konkreetne isik on palvekirja esitanud. Vähemtähtis on sellest seisukohast see, kas keelduva otsuse korral on hiljem sisse antud uus taotlus ja muus osas andmeid uuesti esinevate taotlejate võrra täiendatud ei ole.

Erinevaid andmeid analüüsid on ülejäänutest eraldatud isikud, kelle kohta vastavad andmed on olemas, loetud nende absoluutarv võrdseks tervikuga ning leitud suhtarvud, mis võiksid anda ülevaate väljarändamisliikumisse kaasatud elanikkonna kihtidest. Saadud väljarändamist taotlenute arvud on minimaalsed, sest juhul kui puudulike andmete tõttu ei ole teada pereliikmete arv, on üks taotlus loetud võrdseks ühe meesisikuga.

Juhtudel kui elukohavalla ja sissekirjutusvalla aruandes inimeste vanused erinesid, on aluseks võetud sissekirjutusvalla aruanne, kui eeldatavalt elanike nimekirjadele toetuv, kus inimeste vanused olid meetrikate alusel kontrollitud.²¹⁹ Teatavad kahtlused jäävad siiski – 1900. aastal on Alatskivi vallast luba taotlenud Abram Paap (Juhani p), kelle vanuseks on siis märgitud 40. Kuna sellele taotlusele järgnes eitav vastus, on Paap 1903. aastal esitanud uue taotluse, kus ta on kolme aastaga 45-aastaseks saanud.²²⁰

²¹⁸ EAA 366-1-816, l 132-132p; 964, l 146p-147; РГИА 391-2-948, l 20.

²¹⁹ **Must.** Eestlaste perekonnaloallikad, lk 178.

²²⁰ EAA 366-1-964; 566, l 199p-200.

2.3.3. Andmete lünklikkus

Ka nende taotlejate kohta, kelle sissekirjutus- ja elukoht mõlemad ametnikele teada olid, ei õnnestu leida kõiki andmeid. Juhul kui üks kahest, kas elukoht või sissekirjutuskoht, asus Tartumaa põhjapoolsetes kihelkondades, teine aga mitte, on fiktiivne rahvastik loogilise eeldusena programmeerinud sisse võimaluse parimalgi juhul saada ainult poolikud andmed – vastavalt kas siis perekonnaseisu või varandusliku seisuga kohta.

1898. aastal on komissar kogunud andmeid majandusliku seisukorra kohta ka siis, kui isik ei elanud tema jaoskonna piires, see tähendab pöördunud mõnda teise jaoskonda kuulunud vallavalitsuse poole.²²¹ Järgnevatel aastatel asjaajamine ratsionaliseerus – 1900. aastal koordineeris kubermangu komisjon asjaajamist kindlamini ning oli vastavale komissarile võimeline esitama päringu juba kas andmete kogumiseks elukohas (varanduslik seis ja teenistus) või sissekirjutuskohas (perekonnaseis), kusjuures juba komissarile saadetud päringul oli märgitud, kumb tema jaoskonna piiresse jääb.²²² Vaid üksikjuhtudel on vallavalitsus omaalgatuslikult teatanud ka isiku elukoha. Otsuse edastas komisjon juba ainult elukohajärgsele komissarile, mistõttu ka need ei asu enam sissekirjutuskoha komissari fondis. Ka ei tulnud sissekirjutuskoha-järgsel komissaril avaldada arvamust, kas lubada ümberasumist või mitte, kui taotleja ei elanud samas kohas, sest ainult pere struktuuri põhjal seda teha ei saanud. Siit ka tühimikud andmestikus. Nii omas ühe jaoskonna komissar, kui allika looja, vähem infot, mis kajastub ka allikas.

Kõikide palvekirjale allakirjutante taotlused lõplikku lahendit ei leidnud, põhjuseks kas taotlenu enese loobumine või ametnike suutmatus isiku tegelikku elukohta leida, mistõttu ametiasutustel ei olnud ülevaadet majanduslikust seisust. Kehtis aastane tähtaeg – kui selle aja jooksul ei õnnestunud talurahvaasjade komissaril elukohta leida, jäi taotlus lahendita.²²³ Sel põhjusel on poolikuks jäänud 21 isiku taotlus. Viie isiku kohta puuduvad igasugused andmed peale selle, et nad on luba taotlenud.

Mitmed väljarändamisluba taotlenud on omal algatusel teatanud taotlusest loobumisest enne asja talurahvaasjade komisjonis arutusele tulemist.²²⁴ Ent asjaajamine

²²¹ Vt nt EAA 366-1-127, l 158-159. Ado Karelsoni kohta saadab Lõve vald komissarile aruande varanduse kohta märkega edastamiseks kubermangu komisjonile, Lõve vald ei asunud I jaoskonnas.

²²² Vt nt EAA 366-1-815, 15.01.1902, nr 284. 1902. aastal Raadi valla liikme Jaan Tinni kohta andmed, mida on võimalik koguda sissekirjutuskohast.

²²³ Gustav Lätt Kudinalt Jaan Jürgenson Kaareperest ja Jüri Rebane Kuremaalt (EAA 366-1-584, 21.04.1901, nr 2024-2026); Jüri Mürsepp Roelast ja Jaan Kell ja Jaan Perri Ropkast (EAA 366-1-430, 15.06.1899, 21.06.1899, 16.08.1899).

²²⁴ Juhan ja Karl Annuk Kudinalt (EAA 366-1-590, 1.08.1900, 20.09.1900), Johannes ja Joosep Rääbis Alatskivilt (EAA 366-1-586, 21.08.1900, nr 2205), Jaan Truus, Mihkel Sikk, Eduard Moor ja Jaan Sepp Puurmannist (EAA 366-1-566, 8.05.1900, nr 972; EAA 366-1-427, 8.02.1900, nr 512), Hindrik Oim Roelast (EAA 366-1-592, 26.09.1900, nr 2664), Gustav Ole Saarelt (EAA 366-1-566, 18.04.1900, nr 1166).

võis pooleni jääda ka taotluse esitanud perepea või üksikisiku surma tõttu. 1900. aastal suri 3 taotlenut enne otsuse teadasaamist, kui otsus oli tegelikult juba tehtud – 40-aastane Joosep Nõmm Palalt, kes taotles luba 6-liikmelisele perele,²²⁵ üksinda taotlenud 27-aastane Roela vallas elanud Saare valla liige Peeter Kose ja 62-aastane samuti üksinda taotlenud Kudinal elanud Kaarepere valla liige Jakob Villemson.²²⁶ Loobunuid ja leidmata jäänuid (21) on arvestatud taotlenute arvu ja nende taotluse esitamist aastate lõikes ning taotlemiskoeffitsiendi arvutamisel), aga nende andmete osas mitte, mida koguda ei õnnestunud (vt LISA 3.1 ja ptk 3.7, lk 76).

2.4. Talurahvaasjade komissaride fondide materjalid 1906-1914

1906. aastast kehtima hakkanud uue väljarändamiskorralduse raames ei pidanud talupoeg enam siseministeeriumist või kubermanguvalitsusest väljarändamiseks luba taotlema. See muutis ka asjaajamiskorda - vallavalitsustelt ei nõutud enam väljarändajate kohta detailsete aruannete esitamist. Nii pärast 1904. aastat enam komissaride fondidest eelpool käsitletud aruandeid ei leia. Ehkki jätkuvalt ei olnud talurahvaasjade komissaril iseseisva otsustuse õigust ja ettekirjutatut tuli täpselt täita, langes nüüdsest komissarile varasemast suurem vahetu vastutus. Komissar oli väljarändaja dokumentide väljastajaks koguaeg, kuid seni oli maakuulaja tunnistuse väljastamise aluseks talurahvaasjade komisjonilt saadud korraldus. Vaba väljarändamise tingimustes pidi komissar, olles kursis vastavaks aastaks eraldatud asundamisjaoskondadega ja väljarändamise tingimustega, väljastama maakuulaja tunnistuse vahetult vastuseks talupoja taotlusele. Talurahvaasjade komisjoni peamiseks rolliks oli järelevalve komissaride tegevuse üle.²²⁷ Komissari vale käitumise korral tegi komisjon talle märkuse. Näiteks juhib komisjon 1908. aasta mais Tartumaa 2. jaoskonna komissari tähelepanu sellele, et maakorralduse ja põllutöö peavalitsuse ringkirja alusel ei tohi Jenissei kubermangu minejale väljarändaja tunnistust anda perioodil kui teeleminemine on lubatud ainult Tomski kubermangu minejatele.²²⁸

Vahetu vastutus dokumentide väljastamise eest tähendas ka ühtlasi tihedamat kirjavahetust Siberi asundusametnikega. Esmalt pöörduti komissari kui dokumentide väljastaja poole ja seejärel alles kaebusega komisjoni poole, kui komissari vastus ei rahuldanud. Sageli uurisid asundusametnikud, kas ei oleks võimalik omavoliliselt tulnutele siiski maakuulaja tunnistust või väljarändaja tunnistust järele saata. Näiteks on 1909. aasta

²²⁵ EAA 366-1-559, 21.04.1901, nr 962.

²²⁶ Samas. 10.05.1901, nr 1702; 11.05.1901, nr 660.

²²⁷ EAA 367-1-756, 19.02.1907, nr 1.

²²⁸ LVVA 13-1-2473, l 168.

juunis Tomski ümberasumisrajooni Zatschulõmski allrajooni asundusülem taotlenud Tartumaa 2. jaoskonna komissarilt väljarändaja tunnistuse saatmist Zõrjani vallas Otrabnõi jaoskonnas kaks hingemaad saada võivale Ann Karelsonile.²²⁹ Komissarile on saadetud ka pass. Ent kubeneri ringkiri 1908. aasta 23. oktoobrist keelas väljarändaja dokumente Siberisse järele saata.²³⁰ Kogu taoline kirjavahetus on vähemalt osaliselt säilinud talurahvaasjade komissaride fondides. Selline kirjavahetus on põnev, sest kajastab omavolilist väljarändamist, kuid samas raskesti haaratav – sageli tähendas kirjavahetus märkuste tegemist algsele kirjale ja sama paberilehe edasi-tagasi saatmist.

Palvekirjade esitamise kõrval hakkasid talupojad nüüd vajalikke dokumente taotlema ka suuliselt, minnes talurahvaasjade komissari kontoris kohale. Seda soosisid ka komissarid, kes sageli ei ole vallavalitsuste kaudu saatnud mitte maakuulaja tunnistust, vaid teadaande, et dokumentide saamiseks peab talupoeg tema kontoris ilmuma. Enamasti koostas komissar esitatud suulise palve kohta protokollid. Palvekirjad muutusid nüüd lühidateks taotlusteks, kus enamasti küsiti väljarändaja dokumente, eelkõige just soodustariifi tõendit sõiduks üldiselt Siberisse või konkreetsesse kubermangu.²³¹ Tavaliselt esitas komissar veel järelepärimise vallavalitsusele, et saada andmeid maksuvõlgade, kohtu all olemise ja pere suuruse kohta. Mõnikord on vallavalitsused vastustes komissarile vanast harjumusest edastanud ka andmeid väljarändaja majandusliku järje kohta.²³²

Komissaride fondidest leiab ka vallavalitsuste väljastatud tõendeid, mis ei ole koostatud vastuseks komissari korraldusele. Osa talupoegi võttis ise enne komissari juurde dokumente taotlema minemist sellise tõendi. Nii sai väljarändaja dokumendid kätte kiiremini. Kõik sellised palvekirjad ja vallavalitsustega suhtlemisel tekkinud kirjavahetus on jäänud samuti talurahvaasjade komissari fondi. Ebaühtluse ja hajusa paiknemise tõttu on selliseid materjale raske süstemaatiliselt kasutada. Üldhinnanguliselt ei paku need ka uut teavet väljarändamisliikumise protsessi ega ulatuse kohta, kuid on siiski huvitavaks näiteks asjaajamiskorra muutumisest.

²²⁹ Ann Karelsonil olid alaealised pojad. Naistele maad ei eraldatud, ehkki neile väljastati väljarändaja tunnistusi.

²³⁰ EAA 367-1-2166, 23.10.1908, nr 6297, 8.06.1909, nr 2608.

²³¹ Nt on 24. veebruaril jõudnud Võru 2. jaoskonna komissarini 22. veebruaril Võru linnas kirjutatud Moisekatsi valla liikme Jaan Kiristaja taotlus, kus Kiristaja teatab lühidalt, et tahab asuda Siberisse Tomski kubermangu Kainski maakonda ja palub väljastada väljarändaja pilet, mis võimaldaks tal sõita soodustariifiga Tshanõ jaama Siberi raudteel. EAA 369-1-87, l 414.

²³² Samas, l 414p.

2.4.1. Väljarändaja dokumentide väljastamise aruanded

1897. aasta 19. märtsi korralduse alusel tuli talurahvaasjade komissaridel igakuiselt esitada kubermangu talurahvaasjade komisjonile aruanne väljarändamisliikumise kulgemisest. Aruanne nimesid sisaldama ei pidanud, ära tuli märkida väljastatud maakuulaja ja väljarändaja tunnistuste arv, eraldi veel ka mitme pere eest maad kuulama mindi. Kindlasti tuli ära tuua omavoliliselt Siberisse rännanud või selles takistatud perede arv.²³³ Enne 1908. aastat seda vormi ei muudetud.

Ent 1908. aastast tuli komissaridel seoses kevadisel ajal järkude kaupa teeleminemisele esitada aruanne iga järgu lõppedes.²³⁴ Muutus ka aruande vorm. Raudteeliiklusega tekivate probleemide vältimiseks ja ennetamiseks oli vaja lisaks väljarännanute arvule teada ka erinevate jaamade koormust. Kubermangu talurahvaasjade komisjoni kohustas 1908. aasta 22. aprilli ringkirjaga talurahvaasjade komissare aruannetes ära tooma väljarändaja tunnistuse saanud perede arvu, eraldi täiskasvanud meeste ja naiste ning alla 10-aastaste laste arvu, lähtejaama, sihtjaama ja sihtkubermangu.²³⁵ Komisjon on aruannete andmed maakondade kaupa koondanud ja esitanud ümberasumisvalitsusele.²³⁶

Amuuri ja Primorje oblastisse rännanute kohta on komissarid 1909. aastal olnud kohustatud teavitama ümberasumisvalitsust telegrammi teel. Hiljem küll lubati ka posti teel, kahe nädala jooksul.²³⁷ Maakorralduse ja põllutöö peavalitsuse 1907. aasta 23. märtsi korralduse alusel tuli komissaridel igal laupäeval teavitada raudteevalitsust, millele jaamad, kust teele minemiseks tunnistused anti, allusid, kui paljudele talupoegade soodustariifi tunnistus oli nädala jooksul antud.²³⁸

Nii selgub, et väljarändaja dokumentide väljastamise kohta koostatud statistika süstemaatiliseks kasutamiseks talurahvaasjade komissaride fondides säilitatavatest materjalidest ei piisa. Ehkki just komissar oli see institutsioon, kes väljarändaja dokumendid väljastas, leiab komissaride fondidest 1906. aasta järgse liikumise kohta ainult juhuslikke mustandeid. Komissaride aruandeid on keeruline otsida ka Liivimaa talurahvaasjade komisjoni fondist – aruanded on läbisegi talurahvaasjade komisjonide peetud kirjavahetusega. Süstemaatiliselt sealseid kirjavahetuse toimikuid läbi töötamata on

²³³ EAA 366-1-426, l 69-71.

²³⁴ EAA 367-1-756, 9.04.1909, nr 1662.

²³⁵ EAA 367-1-756, 22.04.1908, nr 2670.

²³⁶ 1908. aasta I järgu kohta koostatud maakondade koondaruande mustandi on talurahvaasjade komisjon küll adresseerinud siseministri nimele, kuid ümberasumisvalitsuse fondi materjalidest on näha, et sellised aruanded on ikkagi sinna jõudnud. – EAA 13-1-2473, l 95; vt nt РГИА 391-3-1003, l 5.

²³⁷ EAA 367-1-756, 10.03.1909, nr 1240; 9.04.1909, nr 1664.

²³⁸ EAA 367-1-756, 10.04.1907, nr 2621.

õnnestunud leida üks toimik 1908. aasta kohta, mis koondab komissaride aruandeid²³⁹ (vt ptk 3.8, lk 79). Aruannete koondoriginaalid, mis võimaldavad ka võrrelda väljarändaja tunnistuste väljastamist kubermangu erinevates maakondades, peaksid asuma peamiselt ümberasumisvalitsuse fondis Peterburi riiklikus ajalooarhiivis.²⁴⁰

2.4.2. Väljarändaja tunnistuste kontsud

1908. aasta 8. veebruari ringkirjaga seadis ümberasumisvalitsus sisse uued tähtajalised maakuulaja ja väljarändaja tunnistuse vormid. Siberisse väljarändajatele pidid komissarid väljastama roosa väljarändaja tunnistuse ja roheline soodustariifi tõendi. See kord püsis vähemalt kuni Esimese maailmasõjani. Kevadel, peamiselt väljarändamise perioodil, mil 1912. aasta lõpuni toimus väljarändajate Siberisse vedu ümberasumisvalitsuse ja teedeministeeriumi koostöös valminud plaani alusel, kehtisid mõlemad tunnistused kaks nädalat, muul ajal kuu aega.²⁴¹ Seni oli talurahvaasjade komissar pidanud ainult statistikat kätte antud väljarändaja dokumentide kohta või paremal juhul märkinud väljarändaja tunnistuse andmise kuupäeva ja numbri vastavale maakuulaja tunnistusele. Nüüd pidid komissaride arhiivi jääma väljarändajale ja tema perele kätte antava väljarändaja tunnistuse andmeid sisaldavad kontsud.

Väljarändaja tunnistusele tuli kanda tunnistuse taotleja ees- ja perenimi, kubermang, maakond ja vald, kust välja rännati, kubermang, maakond, vald ja asundus, kus maa oli arvele võetud, samuti märges selle kohta, millal ja millise ametniku poolt oli maa väljarändaja arvele üles kirjutatud või millisesse kogukonda ta vastu oli võetud ning mitu hingemaad oli eraldatud. Juba 1895. aastal kehtima hakkanud passiseadus luges väljarändaja tunnistuse isikutunnistuseks, sisuliselt võrdseks lühiajalise passiga.²⁴² Nagu passide puhulgi, kanti perepeale väljastatavale väljarändaja tunnistusele samuti kogu pere. On märkimisväärne, et pereliikmed ei ole tunnistusele kantud mitte summeeritult, vaid nimeliselt, ära on märgitud kõigi vanused ja sugulussuhe perepeaga. Kirja tuli panna ka need perekonnaliikmed, kes mingil põhjusel veel välja ei rännanud, ehkki neile oli maa arvele võetud. Kui meile pakub lisaks eelpool loetletud andmetele huvi veel see, millisest jaamast millise jaamani väljarändaja liikus, ei ole siiski vaja eraldi soodustariifi tõendi kontsu otsida. Väljarändaja tunnistuse kontsul on talurahvaasjade komissar pidanud kordama ka soodustariifi tõendi andmeid.

²³⁹ LVVA 13-1-2473.

²⁴⁰ РГИА 391.

²⁴¹ EAA 367-1-756, 8.02.1908, nr 6.

²⁴² ПСЗ III. Т XIV, 1894, СПб 1898, № 10 709.

Komissari arhiivi jäänud väljarändaja tunnistuse kontsud on talurahvaasjade komissaride poolt koostatavate aruannete mustandites juhuslikult märgitud nimede kõrval ainus dokument, mis kajastab väljarändamist ja mitte enam väljarändamisliikumises osalemist isikute tasandil. Mõnes talurahvaasjade komissari fondis asuvas toimikus on roosad väljarändaja tunnistuste kontsud muust materjalist eraldatud ja leitavad pakina säiliku tagakaane vahelt.²⁴³ Teises asuvad need läbisegi maakuulaja tunnistuste ja muu asjaajamisdokumentatsiooniga. Võib arvata, et ka väljarändaja tunnistusi on makuleeritud. Seda kui palju väljarändaja tunnistuste kontse on kaotsi läinud, kontrollida ei saa, sest Võru- ja Tartumaa komissarid on ühtsesse numeratsiooni arvanud nii maakuulaja kui väljarändaja tunnistused ja mõlemaga kaasnevad soodustariifi tõendid. Aga soodustariifi tõendeid tuli komissaridel väljastada ka neile, kes 1901. aastal kehtestatud määruse järgi olid tulnud väljarändajale kehtiva soodustariifiga eelmisesse elupaika siinset majapidamist lõplikult likvideerima või ka naist võtma.²⁴⁴ Samuti on ainult soodustariifi tõendi saanud vallalised või lastega naised, keda juba Siberisse asunud sugulased enda juurde elama võtsid.²⁴⁵ Väljarändaja tunnistus ei olnud vajalik, kui peres polnud poisslapsi, kellel oleks olnud õigus maad saada. Kui peres oli ka poisslapsi, oleks väljarändaja tunnistuse saamiseks tulnud esitada kogukonda vastuvõtmise tunnistus sellest hoolimata, et elama asuti juba maad saanuga samasse majapidamisse.

Kindlaksmääratud vormi tõttu sobiksid väljarändaja tunnistuste kontsud hästi elektrooniliseks andmetöötluseks. Saadav andmebaas ei aitaks küll vastata küsimusele, kui palju talupoegi välja rändas, sest omavoliline väljarändamine neis dokumentides ei kajastu, kuid oleks hindamatu Siberisse rännanud eestlaste esmaste sihtkohtade kindlakstegemisel. Seni parim olemasolev teave eestlaste asumispaikade kohta on August Nigoli ülevaade 1918. aastast, mis esitab Siberis toimunud asundustevaheliste edasirände järgse korrastatud pildi ja mainib asundusi, kus eestlasi oli rohkem.²⁴⁶ Juba pealiskaudne väljarändaja tunnistuste kontsude vaatlus näitab, et välja on rännatud mitmetesse kohtadesse, mida Nigol ei maini. Samuti võimaldaks andmebaas analüüsida väljarännanute soolist ja vanuselist koostist.

²⁴³ EAA 367-1-2273.

²⁴⁴ 1901. aasta lõpus andis rahandusministeerium igale väljarännanu perele õiguse kahe aasta jooksul üks perellige väljarändaja tariifiga kodumaale käima saata, 1903. aastal pikendati tähtaega kolmele aastale. EAA 367-1-756, 2.05.1903, nr 3385.

²⁴⁵ 1908. aastal on Sangaste vallas elavat leseks jäänud öde Eliisabet Sädet ja tema tütreid enda juurde Zolotaja Niva asundusse elama kutsunud Samuel Simpson. Kuna Urvaste vallavalitsus, kuhu Säde oli sissekirjutatud, takistusi ei teinud, saigi ema kahe tütreaga soodustariifi tõendi. EAA 367-1-2079, 3.03.1908, 7.04.1908.

²⁴⁶ **Nigol.** Eestlaste asundused ja asupaigad Venemaal.

Arvestada tuleb sellega, et nagu talurahvaasjade komissaride kirjavahetusest ilmneb, ei tähendanud väljarändaja tunnistuse väljastamine alati ka väljarändamist. 1907. aasta veebruaris on Valguta valla talupoeg Margus Mihkli p. Mihkelson komissarilt järele pärinud, kas need 4 hingemaad Tobolski kubermangu Tara maakonna Sedelnikovi vallas Estonia asunduses on veel alles, kuhu ta 1903. aasta 10. mail väljarändaja tunnistuse sai.²⁴⁷ Samamoodi on Luke valla talupoeg Mart Jakobson saanud 5. märtsil 1907. aastal väljarändaja tunnistuse Tomski kubermangu Mariinski maakonda Tundinski valda asumiseks. Ent 1909. aasta jaanuaris on väljastatud talle uus ümberasumistõend ja vana komissarile tagastatud.²⁴⁸ Kindel märk sellest, et konkreetne väljarändaja tunnistus on jäänud kasutamata, on see kui talurahvaasjade komissari fondis asub väljarändaja tunnistuse originaal.

2.4.3. Pass maakuulaja tunnistusena

1906. aasta ümberasumisseaduse kohaselt pidi talupoeg väljarändaja tunnistuse saamiseks esitama tõendi, et tema nimele on kirjutatud vastav hingemaade arv ühes ümberasumisjaoskondadest või esitama mõne kogukonna vastuvõtutunnistuse.²⁴⁹ Seadus ei ütle otse, et selleks peaks olema maakuulaja tunnistus, küll aga ütleb, et ilma maakuulaja tunnistuseta, see tähendab passiga Siberisse rännanud saavad maad teises järjekorras.

Komissari arhiivi materjalide põhjal selgub, et sageli on maakuulaja tunnistusena toiminud ka pass. Siberi talurahvaasjade ülemad ja asundusametnikud on passi pöördele märkinud maa saamise täpselt samas vormis kui maakuulaja tunnistusele. Siinne talurahvaasjade komissar on passi alusel talupoegadele andnud väljarändaja tunnistuse. Näiteks leiab Tartumaa 2. jaoskonna talurahvaasjade komissari fondist 21 passi, mille alusel Tartumaa Sangaste, Rannu, Valguta, Kirepi, Aru ja Kuigatsi ning Pärnumaa Karksi valdade talupojad on 1908. aastal saanud väljarändaja tunnistuse asumiseks Tomski kubermangu Mariinski maakonda Zõrjani valda Medodati, Botini ja Kulitsheki asundustesse.²⁵⁰ Võrreldes passi väljastamise ja maa eraldamise kuupäevi selgub, et maa on saadud enamasti juba poolteist kuni mõni kuu passi saamisest hiljem ja vaid ühel juhul umbes aasta hiljem. Seega võib arvata, et passiga maakuulajad on saanud endale maa valida võrdsetel alustel maakuulaja tunnistusega läinutega.

²⁴⁷ EAA 367-1-1931.

²⁴⁸ EAA 367-1-2166, 5.03.1907.

²⁴⁹ Правила о переселении на казенные земли. (Св. зак. т. IX. Особ. прил. кн. VIII по прод. 1906 г.). – Сибирские переселения. Документы и материалы. Выпуск 1. Новосибирск, 2003, с. 10-38. [<http://history.nsc.ru/kapital/project/peres1/001.html>] (12.05.2008).

²⁵⁰ EAA 367-1-2079.

Ilmnev asjaajamiskorra erinevus seaduse ja ümberasumisvalitsuse ringkirjadega kindlaksmääratust ei tulenenud mõne koloniseerimisjaoskonna ametnike veast ega ka mõne Siberi kubermangu kohta kehtivast erandist. Passi on asundusametnikud ja talurahvaülemad maakuulaja tunnistusena aktsepteerinud ka 1907 ja 1909. aastal ning lisaks Tomski kubermangule ka Jenissei ja Tobolski kubermangudes.²⁵¹ Enamusele passidest on Tartumaa talurahvaasjade komissar teinud märke väljarändaja tunnistuse kätteandmise kohta, ent juba passide asumine komissari arhiivis viitab üksüheselt, et nende alusel on väljarändaja tunnistus saadud.

2. 5. Maakondade politseivalitsused ja nende materjalid

1888. aasta politseireformi järel sai maakonna tasandi kõrgeimaks riigivõimu esinduseks maakonna politseivalitsus, mis võttis üle adra- ja sillakohtute funktsioonid. Maakonna politseivalitsuse moodustasid maakonnaülema vanemabi ning kuni kolm laudkonnaülemat. Valitsust juhtis maakonnaülem. Maakond jagunes politseiringkondadeks, mida juhtisid maakonnaülema nooremabid, kes olid maakonna tasandil tegeliku politseitöö tegijaks. Politseilistes asjades allusid otse maakonnapolitseivalitsusele ka vallaametnikud.²⁵²

Teadaolevalt on seni väljarändamisliikumise uurimisega seoses politseivalitsuste materjale kasutanud ainult Omski etnoloog Ilja Lotkin oma töös Balti diasporaast Siberis. Lotkin on kasutanud Võrumaa politseivalitsuse materjale 1897. aasta väljarändamisliikumise kohta.²⁵³

Vastavalt tavapärasele kubeneri korraldustest teavitamise tavale on väljarändamiskorraldust puudutavad teadaanded ära toodud maakonnaülema ringkirjades valla- ja mõisapolitseile.²⁵⁴ Politseiülema nooremabide ja urjaadnike ülesandeks oli avaliku korra tagamine ja rahutuste ärahoidmine maapiirkonnas.²⁵⁵ Kuna 1890. aastatel kartis kubermanguvalitsus Lõuna-Tartumaal ja sellega piirneval Võrumaal väljarändamisliikumise kasvamist talurahvarahutusteks ja kahtlustati ulatuslikku agitatsiooni, on politseiametnikel tulnud aastatel 1895-1899 väljarändamisliikumist jälgida.

²⁵¹ EAA 367-1-2273.

²⁵² Arhiivijuht. I, lk 106-108.

²⁵³ **И.В. Лоткин.** Прибалтийская диаспора Сибири: история и современность: Учебное пособие. Омск 2003.

²⁵⁴ Vt. nt. Võru maakonnaülema ringkiri valla- ja mõisapolitseile 1897. aasta veebruarist, kus on ära toodud kubeneri korraldus võtta maha 1895. aasta augustis välja pandud kuulutused väljarändamiskorra kohta, sest väljarändamine on hetkel peatatud.

²⁵⁵ Arhiivijuht I, lk 108, 110.

Kohati avaliku, aga enamasti salajase jälitustegevuse tulemusena on urjaadnikud, maakonnaülema nooremabid ja Tartumaa maakonnapolitsei lauaulem koostanud rea salajasi raporteid. Omakorda nende põhjal on maakonnaülemad koostanud kubernerile koondaruanded, seetõttu on raportite originaalid säilinud maakonna politseivalitsuste ja Tartumaa politseiülema III jaoskonna nooremabi fondides.²⁵⁶ Tartumaa politseivalitsuse fondi materjalid kajastavad ka Võrumaa Urvaste ja selle naaberkihelkondade väljarändamisliikumist, sest 1896. ja 1897. aastal koordineeris Tartumaa maakonnaülem järelevalvet ka Võrumaa väljarändamisliikumise üle.

Tegemist on väga põnevate ja tavapärasest väljarändamisasjaamise käigus tekkinud dokumentatsioonist erinevate värvikate allikatega. Politseiametnikud on küsitlenud nii mõisnikke, luteri- ja õigeusu vaimulikke, vallaametnikke, jaamaametnikke, raudteetöölisi, kui ka talupoegi. See annab hea pildi külas valitsenud meeoludest. Suuremate talupoegade kogunemiste ajal on korraldatud salajasi jälitusoperatsioone, millest on raporteerinud korruga mitu politseiametnikku. Selle tulemusena saame sündmustest pildi mitmest erinevast vaatenurgast. Neid materjale kasutades peab muidugi arvestama, et talupojad ja ka mõned ametnikud ei ole tõenäoliselt politseiametnikke usaldanud ja on seletusi andes kas otseselt meelsust varjanud või lihtsalt segaseid ja põiklevaid vastuseid andnud, et oma rolli väljarändamisliikumises vähendada.

Jälitustegevuse kõrval on politseiametnikel tulnud uurida ka väljarändamisliikumise põhjust. Näiteks on 1895. aasta 15. septembril koostanud Tartumaa politseivalitsuse lauaulem Aleksei Nõu põhjaliku raporti Sangaste kihelkonna väljarändamisliikumise taustast, senisest väljarändamisest, õigeusku pöördumisest ja kihelkonna majandusoludest.²⁵⁷ Urvaste kihelkonna väljarändamisliikumise kohta on 1897. aasta märtsis pisut vähem detailse ülevaate koostanud maakonnaülem Nikolai von Rot.²⁵⁸ Mitu agitatsioonikahtlustust on maakonnaülem edastanud Riia ringkonnakohtu prokurörile, seepärast leiab politseivalitsuse fondist ka prokuröri hinnanguid väljarändamisliikumise ilmingute seaduslikkuse kohta.²⁵⁹

²⁵⁶ EAA 330-1-778, 783, 1780; EAA 333-1-119, 140; EAA 337-1-199.

²⁵⁷ EAA 330-1-778, 15.09.1895.

²⁵⁸ EAA 337-1-199, 171-73p.

²⁵⁹ Vt nt EAA 333-1-119, 26.03.1899, nr 7185. Riia ringkonnakohtu prokurör leiab 1899. aastal, et Puhja talupoegade August Unti ja Tobias Kompuse vastutusele võtmiseks Rannu khk Tamme vallas puhkenud väljarändamisliikumise pärast puudub seaduslik alus. Unt ja Kompus koondasid talupoegi ühise palvekirja sisseandmiseks.

2.6. Ühest maksukogukonnast teise

Eelnevast selgub, et talurahvaasjade komissaride materjalidest on väljarändaja tunnistuste kantsud ainsad dokumendid, mis registreerivad elukohavahetuse siinsast koduvallast Siberi asundusse. Need aga algavad alles 1908. aastast. Lisaks sellele ei hõlma see allikaliik kogu omavoliliselt passi alusel või üldse ilma dokumentideta Siberisse rännanuid. Nii seisame probleemi ees, et on küll võimalik uurida väljarändamisliikumist, aga silda Liivimaa ja Siberi asunduste vahel luua ei saa. Selleks tuleb otseselt väljarändamisliikumisega tegelenud institutsioonidest kaugemale vaadata.

Kõige kindlamini on inimeste liikumine jälgitav läbi maksukohusluse. Iga talupoeg pidi kuuluma kindlasse kogukonda, mille kaudu nõuti temalt makse. Maksualuse elanikkonna üle pidas arvestust kroonupalat. Kroonupalati kaudu toimunud ümberkirjutamiste kohta koostasid vallavalitsused ümberarvestuslehti, mis pärast viimast hingeloendust kujutavad endast igal aastal koostatud koondtabeleid kõigi aasta jooksul ühest valla maksunimekirjast teise ümberkirjutatud inimeste kohta. Sisse- ja väljarännanute kohta koostati eraldi ümberarvestuslehed. Need annavad reeglina ülevaate taluraha liikumisest kubermangu piires. Nende rändajate kohta, kes on kantud mõnda teise maksukategooriasse või kubermangu, leidub mõnel juhul hingeloendi lõpus eraldi märke.²⁶⁰ Näiteks leiab andmeid terve rea Siberisse Tobolski ja Tomski kubermangudesse aastatel 1895-1900 väljarännanute ja ümberkirjutatud kohta Sangaste valla ümberarvestuslehtede vahelt.²⁶¹ Mõned neist kannetest on juba Siberist naasvate uuesti Sangaste valda sissekirjutatud talupoegade kohta.²⁶² Samasugused lehed on olemas ka Orava valla ümberarvestuslehtede lõpus. Siit leiab andmeid rea Siberisse, täpsemalt samuti Tomski ja Tobolski, aga ka Jenissei ja Omski kubermangudesse ümberkirjutatud talupoegade kohta aastatest 1897-1900.²⁶³ Ilmselt on selliseid lehti veel nii mõnegi teise valla ümberarvestuslehtede hulgas ja seetõttu tasub konkreetse pere väljarändamise aega ja kohta teada tahtval genealoogil vastava valla ümberarvestuslehed läbi vaadata.

Nende rändajate kohta, kes on kantud mõne teise kubermangu maksukogukonda, tuleb andmeid otsida kroonupalati tasandil peetud raamatutest. Kuni 1863. aastani on väljarändamisliikumisel väärtuslikeks allikateks oklaadiraamatud. Siberisse väljarändamise

²⁶⁰ **Must.** Eestlaste perekonnaloos allikad, lk 152.

²⁶¹ EAA 1865-2-97/2, l 312-320p.

²⁶² 1900. aasta mais on Tobolski kubermangust Sangaste valda ümber kirjutatud kolm peret, Peeter Egli kohta saame täpsemalt teada – tema on naasnud Pokrovka valla Zolotaja Niva külast. – EAA 1865-2-97/2, l 311p.

²⁶³ EAA 1865-2-145/2, l 319p-336.

perioodi alguseks sajandi lõpus need enam liikumise suure ulatuse tõttu nii detailsed ei ole ja sisaldavad ainult arvulisi andmeid maksualuste hingede liikumise kohta.²⁶⁴

2.6.1. Kroonupalati ümberkirjutustoimikud

Oklaadiraamatutega seonduvad ümberkirjutamise protsessi käigus peetud kirj vahetust sisaldavad toimikud. Siberisse rändamise uurimiseks tuleb arvandmetega registre juurest nende juurde tagasi minna. Kroonupalati fondi neljandast nimistust leiame aastatest 1889-1914 6071 II osakonna revisjonilaua asjaajamistoimikut ümberkirjutamiste kohta.²⁶⁵ Nimistutesse on need toimikud kantud pealkirjaga „/.../ ümberkirjutamisest“, millele eelneb üks või mitu isikunime. Iga aasta all on läbisegi ümberkirjutused teistesse kubermangudesse ja kubermangu siseselt (ka talupojaseisusest väljaarvamised).

Siberisse rännanute ümberkirjutamise kohta peetud kirj vahetuse toimikud sisaldavad tavaliselt sealse kroonupalati palvet ja nimekirja talupoegadest, kelle ümberkirjutamist taotletakse. Ära mainitakse ka seadus, mille alusel on talupojal ümberkirjutusele õigus. Vastavale vallavalitsusele on tehtud korraldus talupoeg oma maksukogukonnast välja arvata. Seejärel on Liivimaa kroonupalatis koostatud esildis, kus on kirjas millisest vallast ja mis perioodist talupojad välja arvatakse. Lisaks sellele saame ümberkirjutatu pere kohta teada kõigi pereliikmete vanused, sageli usutunnistuse, asumise koha asunduse täpsusega ja ka selle, kas välja oli rännatud omavaoliliselt või väljarändaja tunnistusega. Omavaliliselt väljarännanute ja väljarändaja tunnistusega läinute ümberkirjutamise kohta tekkinud toimikud üldiselt ei erine. Omavaliliselt väljarännanute seadustamise ja asundamise kohta küsis Siberi talurahvaülem või asundusametnik siinselt vallavalitsuselt talurahvaasjade komissari kaudu nõusoleku juba enne asundamist.

Nii suure hulga toimikute puhul lihtsustaks nende läbivaatamist see, kui toimiku kaanel olevate nimede alusel oleks mõne registri abil võimalik eraldada Siberisse rändamine muudest ümberkirjutamistest. Siin võiks abiks olla ka II osakonna revisjonilaua sissetulnud kirjade registrid, kus on ära toodud nii asja algatanud kroonupalat (selle järgi saaks eraldada Siberi) kui talupoegade nimed, kelle ümberkirjutamist taotletakse. Kroonupalati fondi korrastatuse ja süstematiseerituse taseme tõttu õnnestus selliseid leida ainult 1901. aasta kohta.²⁶⁶ Pahatihti selgus, et nimistus olev pealkiri ja registri sisu ei kattu. Ent selle ühe õnneliku leiu alusel võib ka kohe järeldada, et ka registrist ei ole abi, sest toimiku kaanel ei kajastu alati kõigi nimed, kelle ümberkirjutamisega tegu ja sageli

²⁶⁴ **Must.** Eestlaste perekonnaloos allikad, lk 155-156.

²⁶⁵ LVVA 77-4.

²⁶⁶ LVVA 77-1-2880.

sisaldavad toimikud mitme erineva ümberkirjutusprotsessi alast kirjavahetust. Nii on ainus võimalus toimikud lihtsalt läbi lapata.

Olen toimikute läbitöötamise kasuteguri hindamiseks 2006. aastal läbi lapanud 410 toimikut aastatest 1889, 1891, 1893, 1895, 1897, 1899, 1900, 1902, 1904-1906, 1908-1910, 1912-1913 (u 7% koguhulgast). Kuna kõik toimikud on läbi vaadatud ainult 1889. aasta kohta, mil Siberisse võisid olla jõudnud ainult üksikud vabatahtlikult väljarännanud eestlased, ei ole võimalik mingeid arvnäitajaid konkreetsel aastal ümberkirjutatute kohta tuua. Ilmneb, et toimikute läbitöötamine võiks anda häid tulemusi, sest materjal on suhteliselt ühetaoline ning saadud andmed pakuks andmebaasi kujul häid võimalusi Siberisse asunute soolise ja vanuselise koosseisu analüüsimiseks ning annaks informatsiooni asunduste kohta, kuhu eestlased elama asusid.

Kroonupalati materjalide kasutamisel on suurimaks puuduseks see, et nende läbitöötamine nõuab palju aega ja vaeva. Teiseks, sisuliseks puuduseks, on see, et kuna ümberkirjutus on seotud maksustamise ja mitte elukohavahetusega kindlal ajahetkel, ei kajasta need toimikud väljarändamisliikumise dünaamikat. Näiteks on Jenissei kubermangu kroonupalat taotlenud juba 1908. aasta väljarändaja tunnistuse alusel Imbeši asundusse tulnud lätlaste ja Võrumaa talupoegade sinna ümberkirjutamist alles 1913. aastal.²⁶⁷

²⁶⁷ LVVA 77-4-13828.

III Tartu- ja Võrumaalt Siberisse

1890. aastateks võib eesti maaühiskonnas rääkida teatavast rändekultuurist. Mitu aastakümnet kestnud liikumise tagajärjel oli väljarändamisest saanud osale elanikkonnast aktsepteeritud ja ihaldusväärne võimalus sotsiaalseks ja majanduslikuks mobiilsuseks, kõrgemaks sissetulekuks ja eluviisiks, mis kohalikes oludes ei olnud üldiselt või mingist hetkest võimalik.²⁶⁸ 19. sajandi keskpaigast alates olid kõige üldisemateks väljarändamise põhjusteks siinsed majandusolud, maakasutustingimused ja aeglane linnastumine. Need põhjused ei mõjutanud Siberisse rändamist spetsiifiliselt. *Suure väljarände* perioodi rändes eristub kaks olemuselt erinevat vormi, mis eksisteerisid paralleelselt. Passiränne Eesti ala vahetusse lähedusse, peamiselt Peterburi ja Pihkva kubermangu, oli pidev ja hajutatum. Sellest eristusid intensiivsemad, kohati massilise ulatuse võtnud rändevood, mille initsieerijaks oli keskvalitsuse koloniseerimispoliitika.²⁶⁹ Siberisse rändamine oli viimast tüüpi.

Käesolev peatükk keskendub Tartu ja Võru maakonna väljarändamisliikumise Siberile orienteerumisele, liikumise arengule ja ulatusele, Siberi asunduse ja Lõuna-Eesti küla vahel sotsiaalsete võrgustike tekkimisele ning nende mõjule väljarändamisele. Huvi pakub ka küsimus, kuidas talupoeg tõlgendas enda jaoks väljarändamise ja asumise korraldust ja mis soodustas omavoliliselt käituma. Ehkki Siberisse rändamise laine initsiaatoriks oli valitsuse koloniseerimispoliitika, kindlustasid liikumise jätkusuutlikuse siinsed majandusolud. Seepärast on vaatluse all ka Lõuna-Eesti küla sotsiaalne struktuur ning küsimus, millistest sotsiaalsetest kihtidest väljarändajad tulid.

3.1. Väljarändamisliikumine orienteerub Siberile

Vabatahtlikult väljarännanud eestlasi oli Lääne-Siberisse jõudnud juba enne 1890. aastaid.²⁷⁰ Siberi raudtee ehitamise algus 1891. aastal ja sellega kaasnenud tööliste vajadus kajastus ka siinses ajakirjanduses ning tekitas talupoegades lootusi uutele võimalustele (vt ptk 1.2, lk 14). Jelena Muravskaja arhiivimaterjalidele tugineval hinnangul oli Liivimaa eesti osas väljarändamisliikumine kogu perioodi ulatuslikeim Tartu- ja Võrumaal.²⁷¹ Siit

²⁶⁸ **Thomas Faist**. *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*. New York 2000, p. 159.

²⁶⁹ Vt. selle kohta ka **Rosenberg**. Eestlaste väljaränne, võrdlusjooni naabritega, lk 35-36.

²⁷⁰ Nt. elas juba 1887. aastast Tomski kubermangus Päidla valla talupoeg Georg Naat. – EAA 367-1-638.

²⁷¹ **Муравская**. Миграция Прибалтийского крестьянство, с. 71.

sai alguse ka Siberile suunatud liikumine. 1892. ja 1893. aastal taotlesid Orava ja Kahkva valla mõisamoonakad veel Peterburist luba Samaarasse asumiseks.²⁷² Juba 1894. aasta märtsis laekus Liivimaa kubermanguvalitsusse rida kubernerite nimele adresseeritud palveid Tartumaalt Rannu, Jaama, Nõo jt. valdadest Tomski, Tobolski, Jenissei või Irkutski kubermangu asumiseks. Valitsuselt oodati maad Siberi raudtee ääres, tasuta ehitusmaterjali ja reisiraha. Suurim hulk, 12 talupoega, andis taotluse sisse Tartumaalt Sangaste kihelkonnast Kuigatsi vallast. Talupoegade sõnul olid neile sellisteks ootusteks alust andnud Postimehes ilmunud artiklid.²⁷³ Selle laine põhjustajaks oli tegelikult 1894. aasta riigivarade ministeeriumi initsieeritud Valga ümbruse läti talupoegade Ufaa kubermangu asundamine.²⁷⁴ Talupojad tõlgendasid seda kui üldist kutset välja rännata.

Vaatamata sellele, et kubermanguvalitsus kinnitas kuni 1895. aasta kevadeni, et Liivimaalt Siberisse asumise võimaldamiseks puuduvad korraldused, talupoegade huvi ei raugenud. Nii Tartu- kui Võrumaal koonduti 1894. ja 1895. aastal ühistesse nimekirjadesse, et Siberi riigimaadele väljarändamiseks luba taotleda. Eeldati, et maa saab tasuta ja riik toetab majapidamise sisseseadmist. Võrumaal koondasid väljarändajaid Vastse-Antsla talupojad Johan Urb ja Karl Neve.²⁷⁵ Neist võttis eeskuju Tartumaal Keeni vallas Sangaste kirikumõisas elav Sangaste valla talupoeg Jaan Anderson. Mõlemad kirjutasid üles nii Tartu- kui Võrumaa talupoegi. Andersoni nimekirjas on ka Pärnu- ja Viljandimaa talupoegi, kes elasid juba Võru- või Tartumaal.²⁷⁶ Nimekirja saamine maksis 30-50 kopikat,²⁷⁷ umbes sama palju kui oli põllutöölise päevapalk. Urb ja Neve jõudsid koostada kaks nimekirja. Siseministeeriumi maaosakonna kaudu jõudsid need Liivimaa talurahvaasjade komisjoni 1894. aasta novembris ja 1895. aasta jaanuaris ning hõlmasid 100 peret.²⁷⁸ Anderson on 1895. aasta 15. märtsil esitanud maakorralduse ja põllutöö peavalitsusele palvekirja, milles 49 taluperet taotleb luba asuda Irkutski kubermangu. Temaltki oli see juba teine palvekiri. Mitmed pered Andersoni kahes nimekirjas kattuvad.²⁷⁹

Avalikku korda kaitsma kohustatud politseiametnikud ei ole seda kõike sugugi vaikides pealt vaadanud. Kui 21. veebruaril võttis Anderson Sangaste vallavalitsusest passi kaugemal teenistuse otsimiseks, võttis urjaadnik selle järgmisel päeval temalt ära. Samuti

²⁷² Olevik, nr 25, 21.06.1896.

²⁷³ EAA 297-7-101, l 24-27; Olevik, nr 12, 21.03.1894.

²⁷⁴ EAA 330-1-778, 16.09.1895.

²⁷⁵ EAA 296-7-329, l 12-12p.

²⁷⁶ LVVA 13-1-42, l 23.

²⁷⁷ EAA 296-7-329, l 12-12p; EAA 367-1-415.

²⁷⁸ LVVA 13-1-42, l 198-200.

²⁷⁹ LVVA 13-1-42, l 23.

on märkimisväärne, et Andersoni isetegevuse tõttu vabastati ametist Keeni vallavanem J. Zirel. Talurahvaasjade komissar pidas vallavanemat ebapädevaks, sest too ei olnud Andersoni allkirjade kogumist takistanud. Ei lugenud ka see, et Andersoni väitel tema ei teadnudki, et Sangaste kirikumõisa territoorium kuulub Keeni valla haldusalasse ja palvekirjale ei olnud alla kirjutanud ükski Keeni valla liige.²⁸⁰ Sarnaselt otsisid võimalusi Siberis maa saamiseks Sangaste kihelkonnas elavad Kikkas ja Jakobson, kes mõlemad said siseministeeriumist vastuse, et väljarändamine on võimalik, kuid seda tuleb taotleda kindlaksmääratud korras.²⁸¹ Siiski on tõenäoline, et ka nende palve edastati Liivimaa talurahvaasjade komisjonile.

Juba 1895. aasta alguses olid viis Lõuna-Tartumaalt pärit maakuulajat omavoliliselt Siberise läinud ja leidnud seal asumiseks sobiva koha Tobolski kubermangus Pokrovka vallas. Oma edukusest kirjutasid nad ka koju.²⁸² On tõenäoline, et leitud sobiv koht oli just 1895. aasta paiku rajatud Zolotaja Niva asundus, mis oli ka üks esimesi vabatahtlikult väljarännanute asundusi Siberis.²⁸³ Nende omavoliliselt väljarännanute edukus tugevdas talupoegade veendumust, et tegelikult riik ikkagi toetab Siberisse asumist ja tekitas kahtlusi siinsete administratiivvõimude korraldustes. Usaldamatusest räägib ka püüd palvekirjad iga hinna eest Peterburi kõrgetele riigiametikele üle anda.

3.1.1. „Saksad isse on neid käskosid trükkinud“²⁸⁴

Vastuolud külas levivate kuulduste ja ametliku informatsiooni vahel süvenesid 1895. aasta talvel, kui ajalehtedes ilmusid teated, et välja saab rännata ainult siseministeeriumi loaga.²⁸⁵ Ajaleheteadete aluseks oli vastuseks talupoegade sagedastele väljarändamisvõimaluste kohta järelepärimistele välja antud kuberneriga 1895. aasta 5. aprilli ringkiri, mille sisuks oli 1889. aasta ümberasumisseadusega kehtestatu (vt ptk 1.2, lk 14).

Tartumaa maakonnaülem koostas 15. aprillil ringkirja alusel kuulutuse, mis näiteks Kuigatsi, Laatre ja Sangaste vallavalitsustesse jõudis 21. aprillil. Sangastes loeti see järgmisel vallavalitsuse ja –volikogu koosolekul ette ja riputati seejärel vallamajas seinale. Samuti selgitasid vallaametnikud kuulutuse sisu külakümnikele. Seejärel eeldas

²⁸⁰ EAA 367-1-415.

²⁸¹ EAA 330-1-778, 16.09.1895.

²⁸² **Kulu**. Eestlaste tagasiränne, lk 92.

²⁸³ **Nigol**. Eesti asundused ja asupaigad, lk 42. Vt ka **Kulu**. Eestlaste tagasiränne, lk 92-93.

²⁸⁴ **Hans Kruus**. Eesti talurahva „välispoliitilisest orientatsioonist“. – Eesti küsimus. Eesti mõttelugu 62. Koostanud Toomas Karjahärm ja Hando Runnel. Tartu 2005, lk 80. Selline oli Lõuna-Eesti talupoegade suhtumine 1841. aastal Balti kindralkuberneriga teadestesse, et õigeusku siirdumine on küll lubatud, kuid sellega pole seotud maiseid kasusid.

²⁸⁵ Vt nt Talurahva väljarändamise üle. – Olevik, nr 16, 18.04.1895.

vallavalitsus, et ringkirja sisu on enamusele elanikkonnast teada ja arusaadav.²⁸⁶ See oli vallavalitsuste tavaline toimimisviis kubermanguvalitsuste korralduste teatavakstegemisel.

Paljud talupojad said ringkirjast aru, et väljarändamine on senisest keerulisemaks läinud või päris keelatud.²⁸⁷ Usuti, et mõisnikud on ametnikele ja ajalehetoimetustele maksnud, et need rahval väljarändamismõtte peast hirmutaks.²⁸⁸ Veel 1897. aastal, pärast ebaõnnestunud väljarändajate naasmist leidus neid, kes olid veendunud, et tagasitulnud, kes Siberisse rändamist laidavad, on mõisnike poolt selleks palgatud.²⁸⁹ Arvati, et mõisnikud tahavad suurmaaomanikena palgatööjõudu odavana hoida ja on seepärast nõudnud väljarändamise takistamist. Avalikkesse kohtadesse elanikkonnale lugemiseks välja pandud kuulutusi rebiti protestiks maha. Kuulutus, mille urjaadnik Laatre õigeusu kiriku juures asuvale teadetetahvlile välja pani, kadus sealt juba järgmiseks päevaks.²⁹⁰

Hans Kruus on 1840. aastate usuvahetusliikumist käsitledes sellist suhtumist tabavalt talurahva "välispoliitiliseks orientatsiooniks" nimetanud – sakslastest mõisnikke ja nende rahvuskaaslastest ametnikke umbusaldati ning usuti, et Vene riigivõimu head kavatsused jäävad pidama mõisnike vastuseisu taha.²⁹¹ Nagu nüüd, ei usutud ka 1840. aastate usuvahetusliikumise ajal paljudes Lõuna-Eesti kihelkondades ametlikke teadaandeid, et usuvahetajatel maist kasu loota ei ole. Arvati, et tegelikud kindralkubernerri korraldused on neid rahvale vahendanud sakslastest mõisnike, kohtunike ja kirikuõpetajate poolt talurahva kahjuks moonutatud. Kruusi hinnangul oli umbusaldus baltisaksa mõisnike vastu üks tegur, mis 1840. aastatel talurahva usuvahetus- ja väljarändamisliikumist tagant õhutas.²⁹² 1890. aastate keskpaiga väljarändamisliikumine Sangaste kihelkonnas oli samuti omandamas talurahvarahutustele iseloomulikke jooni.

Ulatuslik väljarändamine Sangaste kihelkonnast nii naaberkubermangudesse kui kaugemale impeeriumisse ei olnud küll midagi uut. Liikumine oli alanud juba 1850. aastate lõpul ja Priit Pirsko hinnangul 1870. aastatest külaelus tavaliseks muutunud.²⁹³ Samamoodi oli väljarändamine Võrumaalt, Sangaste naaberkihelkonnast Urvastest muutunud pidevaks 1870. aastatest ning 1890. aastate keskpaigast võtmas suuremat ulatust.²⁹⁴ Külas oli olemas

²⁸⁶ EAA 330-1-778, 18.09.1895.

²⁸⁷ EAA 330-1-778, 18.09.1895.

²⁸⁸ **G.E. Luiga**. Ilma lubata väljarändajad. – Eesti Postimees, nr 34, 21.08.1897.

²⁸⁹ Eesti Postimees, nr 39, 25.09.1897.

²⁹⁰ EAA 330-1-778, 16.09.1895.

²⁹¹ **Kruus**. Eesti talurahva „välispoliitilisest orientatsioonist“, lk 67-68.

²⁹² Samas, lk 79-81.

²⁹³ **Пирско**. Миграция крестьянства прихода Сангасте, с. 45.

²⁹⁴ 1860. aastatel päevakorras olnud Urvastest Samaarasse rändamisel ei olnud suuremaid tagajärgi. – Võrumaa. Maateaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus. Toim. Jaan Rumma, August Tammekann, Johann Voldemar Veski. Tartu 1926, lk 380.

väljarändamispotentsiaal, mis aktiveerus kuuldustega Siberi võimalustest. Sotsiaalsed pinget tõstis riiklik poliitika, mille elluviija oli ka kuberner, piirata väljarändamisvõimaluste kohta informatsiooni levikut. Kuna maatute ja sageli teenistuskoha vahetavate talupoegade suhtlusareaal oli lai ja ulatus ka kubermangu piiridest välja, jõudsid kuuldused uutest väljarändamisvõimalustest külla enne kubermanguvalitsuse ametlikke korraldusi. Kuulduste tasandil suust-suhu liikuvad infokillud jõudsid üles kütta ootusi, mis lõpuks välja antud ametlike teadaannetega kuidagi kokku ei läinud.

Septembris, kui maakonna politseivalitsus sai nooremabide raportite põhjal talurahva suhtumisest teada, tegi maakonnaülem kõigile Sangaste kihelkonna vallavalitsustele korralduse elanikkonnale uuesti maakonnaülema 15. aprilli ringkirja seletada ning veenduda, et nad on sellest aru saanud. Kubermanguvalitsus aga pidas targemaks Tartumaa maakonnaülema ringkirjad vallavalitsustest kokku korjata ja asendada selleks ajaks valmis trükitud eesti, läti ja vene keelsete kubeneri kinnitatud teadaannetega väljarändamisloa taotlemise korra kohta.²⁹⁵ Sellega uskus Tartumaa politseivalitsus olevat 1895. aasta septembriks rahutud meeolud kihelkonnas vaigistanud. Lauaülema hinnangul oli elanikkond kehtivast korrast aru saanud ja märgata polnud ka kavatsust omavoliliselt välja rännata.

3.2. Väljarändaja sotsiaalne kaitsetus

Ilmneb, et talupojad olid tõepoolest uuest väljarändamisloa taotlemise korrast aru saanud. 1895. aasta sügiseks oli hulk talupoegi – Tartumaalt teadaolevalt 100 peret, nende seas 60 talusulast Sangaste vallast, lisaks veel umbes 100 peret Võrumaalt Urvaste kihelkonnast Vaabina, Linnamäe jt. valdadest – esitanud kubermanguvalitsusele palvekirja väljarändamisloa taotlemiseks.²⁹⁶ Liivimaa talurahvaasjade komisjoni žurnaalidest on näha, et näiteks 1895. aasta märtsis ja mais siseministeriumi maaosakonda sisse antud palvekirja arutamiseni jõudis komisjon järgmise aasta mais. 1896. aasta juunis on aga arutatud 1894. aasta novembris ja 1895. aasta jaanuaris laekunud palvekirju.²⁹⁷ Pärast seda kui talurahvaasjade komisjon oli taotlused vallavalitsustest kogutud andmete alusel läbi vaadanud, läksid need edasi siseministeriumisse. Arvestades, et 1896. aasta juulis pandi väljarändamistaotluste läbivaatamine siseministeriumis seisma²⁹⁸, on palvekirjade

²⁹⁵ EAA 330-1-778, 16.09.1895.

²⁹⁶ EAA 330-1-778, 10.04.1896, 20.04.1896.

²⁹⁷ LVVA 13-1-42, l 23-24, 105-106p, 198-200.

²⁹⁸ EAA 367-1-518, l 4p.

läbivaatamise aeglust arvestades tõenäoline, et enne 1897. aastat jõudsid väljarändamiseks loa saada vähesed.

Pikk menetlusaeg enne maakuulamise kohustuslikuks muutmist oli taotluslik, keskvalitsus uskus, et see kulub talupojale põhjalikult järele mõtlemiseks ära. Keeld enne väljarändamisloa saamist vara müüa pidi tagama selle, et talupoeg ei sattunud hätta vahepealsel ajal ega ka siis kui ta luba ei saanudki. Kuid siiski ei taganud. Probleemid tekkisid 1896. aasta aprillis, mil vähemalt 200 Tartu- ja Võrumaa peret ootas otsust 1895. aastal esitatud väljarändamispalvekirjadele. Vastust ei tulnud. Samas otsustasid Sangaste ja Urvaste kihelkondade taluperemehed ja mõisnikud, kelle juures taotlejad teenistuses olid, et alates jüripäevast nad väljarändajate töölepinguid ei pikenda. Selline suhtumine oli ühest küljest küll pragmaatiline, samas aga näitas maaomanike kiht sellega suhtumist väljarändamisliikumisse. Kahjurõõm oli suur, peremehed ja ümbruskonna inimesed parastasid: *seda saite oma palvekirjade kirjutamisega!, minge Siberisse, seal on tasuta leib!, arvasite, et teieta on töölisi vähe!*²⁹⁹

Terve aprillikuu oli Sangaste ja Urvaste piirkond rahutu – sissetuleku ja elukoha kaotamine oli tõsine probleem. Talupoegade kujutlusvõime ja soovunelmate vastastikmõjus läksid liikvele mitmed kuulujutud. 1. aprillil näiteks koguneti Sangaste raudteejaama, sest Võrumaal oli keegi rääkinud, et seal saab kubermanguvalitsuse otsuse teada. Kusagil teati, et talurahvaasjade komissarid olid vara ja pere nimekirju koostades soovitanud luba mitte anda. Kahtlustati ka vallavalitsusi, et need varjavad otsust.³⁰⁰ Kõrtsides räägiti, et 24. aprillil tulevad Sangaste jaama ministrid ja Liivimaa kuberner, võimalik et ka keegi keiserliku perekonna liikmetest, ja panevad väljarändajate huvides õigluse maksma.³⁰¹ Räägiti ka, et osadele talupoegadele oli soovitatud 24. aprillil jaama koguneda ja mäss korraldada, et siis saab Riiga telegrafeerida ja nõudmised esitada.³⁰²

Probleemi oleks leevendanud kusagil kaugemal teenistuskoha otsimine, kuid siseministeerium hindas teenima minekuks passi võtmist levinuimaks omavolilise väljarändamise mooduseks.³⁰³ Nii ei tohtinud vallavalitsused omavolilise väljarändamise takistamiseks väljastada ka lühiajalisi passe.³⁰⁴ Siseministeeriumis eeldati, et vallavalitsused tunnevad oma elanikkonda ja oskavad aru saada, kellel passiküsimistest on väljarändamiskavatsused. Talurahvaasjade komissarid, kes vallavalitsuste tegevuse üle

²⁹⁹ EAA 330-1-778, 10.04.1896.

³⁰⁰ Samas.

³⁰¹ EAA 330-1-778, 2.04.1896.

³⁰² EAA 330-1-778, 20.04.1896, 8.04.1896, 2.04.1896.

³⁰³ EAA 366-1-127, 13.

³⁰⁴ EAA 330-1-778, 10.04.1896.

järelevalvet teostasid, lugesid võimalikuks väljarändajaks üldiselt talupoega, kelle töö- või rendileping oli lõppenud. Maatul kindla teenistuskohata talupojal oli 1890. aastatel raske passi saada.

Passiprobleemi üle kaevati küll aprilli alguses telegrammi teel kubernerile,³⁰⁵ kuid ei saadud aprilli keskpaigaks mingit vastust. Nii ähvardasid hädas talupojad jüripäeval koos perede, majakraami ja loomadega vallavalitsustes laagrisse asuda ja valla ülalpidamist nõuda, kuni saavad passi. Mõned lubasid minna Sangaste jaama, et jääda sinna seniks, kuni lubatakse välja rännata³⁰⁶ (vt LISA 2). Politseiamentikud olid valvel. 8. aprillil komandeeris Tartumaa maakonnaülem Sangastesse oma nooremabi Voitovi ja andis talle tõlgiks kaasa lauauülem Aleksander Nõu. Nende ülesanne oli diskreetselt toimuvat jälgida ja ära hoida ebameeldivusi, mis võinuks kasvada mässuks.³⁰⁷ Muretsemiseks oli ka põhjust, Laatre mõisa omaniku Oskar von Stryk'i hinnangul võis 24. aprillil oodata kuni 1000 talupoja kogunemist Sangaste jaama.³⁰⁸ Arvestades, et kahe maakonna peale oli mõisatest ja taudest teenistusest vabastatud umbes paarsada põllutöölist ja lisades neile veel ka pereliikmed, võis hätta jäänud talupoegi 800-900 olla küll.

Talupojad mässu ei kavandanud. Pigem kahetseti, et üldse oli palvekiri sisse antud.³⁰⁹ Tehti seda madalate palkade pärast, kuid nüüd oli olukord veelgi hullem. Rahutuste vältimiseks soovitas Tartumaa maakonnaülem 12. aprillil kubernerile anda vallavalitsustele luba passide väljastamiseks, et talupojad saaksid mujalt teenistust otsida. Vastasel korral andnuks maakonnaülem hinnangul kubermanguvalitsus ise rahutusteks põhjust. Talupoegadele seletas maakonnaülem, et enda ülalpidamise eest peavad nad ise hoolitsema ja kubermanguvalitsuse abile loota ei saa ning seepärast ei ole mõtet ka vallavalitsustesse või raudteejaama koguneda.³¹⁰

Ei ole teada, kas kubermanguvalitsus lubas vallavalitsustel passe väljastada. Ent aprillis, mais ja veel ka augustis on Antsla jaamast Tšeljabinskisse pileti ostnud üle 100 talupoja Tartu- ja Võrumaalt.³¹¹ Kuna pilet osteti Tšeljabinskisse ja mitte konkreetsesse asumispiirkonda, viitab sellele, et väljarändajale vajalikke dokumente neil tõenäoliselt ei olnud.

³⁰⁵ EAA 330-1-778, 20.04.1896.

³⁰⁶ EAA 330-1-778, 8.04.1896, 12.04.1896.

³⁰⁷ EAA 330-1-778, 8.04.1896, nr 90.

³⁰⁸ EAA 330-1-778, 20.04.1896.

³⁰⁹ EAA 330-1-778, 10.04.1896.

³¹⁰ EAA 330-1-778, 12.04.1896, nr 90.

³¹¹ EAA 337-1-199, l 31p-32.

3.3. „Väljarändamine ja väljajooksmine“³¹²

Väljarändamisliikumine ei pidurdunud ka järgmiseks aastaks. 1897. aastal on Tšeljabinskis registreeritud 2365 Liivimaa väljarändajat. See on rohkem kui ühelgi aastal Siberisse rändamise kõrgperioodil 20. sajandi esimese kümnendi teisel poolel. Ka tagasiränne samal aastal, mis viitab väljarändamise ebaõnnestumisele, on ulatuslik – naasnud on 708 Liivimaalt väljarännanud. Aastatel 1896-1905 registreeriti aastas keskmiselt 115 tagasipöördumat³¹³ (vt LISA 3.2). On tõenäoline, et see statistika ei kajasta kogu Liivimaalt Siberisse rändamist.

Liikumise keskus asus jätkuvalt Lõuna-Tartumaast ja Võrumaa edelanurgast moodustuvas piirkonnas, peamiselt Sangaste ja Urvaste kihelkonnas, ent väljarändamisliikumisest olid mõjutatud ka Sangaste ja Urvaste naaberkihelkond Karula ning Urvaste naaberkihelkonnad Rõuge ja Kanepi, samuti Hargla kihelkond. Ulatusliku väljarändamise lisaajendiks sai põllutööliste palkade vähendamine mõisates. Urvaste kihelkonnas hakkas meestööline senise 35 kopika asemel saama 30 kopikat, talvel 30 kopika asemel 25 kopikat. Sellistes tingimustes keeldusid talupojad uusi teenistuslepinguid sõlmimast.³¹⁴ Rahutust ei vähendanud ka mõisavalitsuste väide, et mõisast tööliste müüdava piima ja vilja hinda langetatakse samuti ning seega pere sissetulekud peaksid hoopis suurenema.³¹⁵ Kindlasti avaldasid mõju 1896. aastal edukalt Tobolski kubermangu asunute kirjad, mis lubasid Siberis 15 tiinu maad, 100 rbl toetust majapidamise sisseseadmiseks ja veel 150 rbl ehitustoetust.³¹⁶ Palkade vähenemine ei olnud ainult Urvaste kihelkonna probleem. 22. veebruaril siseministrile esitatud palvekirjas on väljarändamisvajadust päevapalga alandamisega põhjendanud 15 Tartu-, 26 Võru- ja 4 Viljandimaa mõisatöölisi.³¹⁷

Juba aasta alguses, jaanuaris läksid Antsla jaamast Tšeljabinskisse kolm-neli eesti talupoega. Tegemist oli omaalgatusliku maakuulamisega. Mõni vaatama, kas Siberis maad saab ja millised on sealsed elutingimused. Nende hinnangul tahtsid märtsis ja aprillis piirkonnast Siberisse rännata kuni 6000 talupoega.³¹⁸ Palvekirjad olid küll juba sisse antud, ent vastust oodata ei tahetud, väljarändamisega oli kiire.

³¹² Sellise pealkirja all pilkas 1897. aasta ulatusliku väljarändamise plaane 11. märtsi Olevik. „Välja rändamine ja välja-jooksmine.“ – Olevik, nr 10, 11.03.1897.

³¹³ **Кивимяе.** Столыпинская аграрная реформа, с. 205, 208.

³¹⁴ EAA 330-1-1780, l 154p.

³¹⁵ EAA 337-1-199, l 68p.

³¹⁶ EAA 337-1-199, l 61, 74p.

³¹⁷ LVVA 13-2-1199, l 2-3p.

³¹⁸ EAA 337-1-199, l 1-1p.

Suurim väljarändajate kogunemine toimus 1897. aasta 2. märtsil Võrus. Politsei hinnangul oli Võru jaama (vt LISA 2) tulnud ligikaudu 1000 talupoega Võrumaalt, Tartumaaalt, teiste seas ka Valga ümbrusest lätlasti. Väljarändajaid oli neist küll ainult 40 peret, teised olid sugulased ja saatjad. Paljudel ei olnud passe, sest vallavalitsused keeldusid neid väljastamast, kubermanguvalitsuse luba samuti mitte.³¹⁹ Võib arvata, et kaasa tulnud arvukas saatjaskond oli mõeldud vastukaaluks politseijõududele. Teeleminek oli korralikult ette planeeritud. Väljarändajad olid endale kinni pannud kaks vagunit, lootes nii odavamaid sõidukulusid. Enne jaama kogunemist koguti kõrtsides julgust, viis talupoega tuli politseil kainenema viia. Jaamaülem Nikolai Šišmarevi abiga suutis politsei sel päeval väljarändajate teeleminemist takistada – passiomanikel oleks lubatud küll minna, kuid vagunite uste sulgemine, vahtide väljapanek ja passide kontrollimine enne vagunisse lubamist võttis nii palju aega, et pileteid väljarändajaid enne rongi väljumist enam osta ei jõudnud. Üheksa passiomaniku ja nende pereliikmed (47 inimest) sõitsid ära 3. märtsil.³²⁰

Antsla jaamast suundus politseiurjaadnike ja maakonnaülema nooremabide andmetel 1897. aasta märtsis Pihkva kaudu Tšeljabinskisse üle 500 pere ja aprillis veel 149 peret peamiselt Urvaste (domineerisid Vana- ja Vastse-Antsla vallad) ja Sangaste kihelkonnast (domineerisid Sangaste, Kuigatsi, Laatre vald), aga ka Rõuge, Kanepi, Karula ja Hargla kihelkondadest.³²¹ Võru, Antsla ja Sangaste jaamade teravdatud politsei valve all olek väljarändajaid ei heidutanud, mitmed kavatsesid pileti Tšeljabinskisse osta Petseri või Pihkva jaamast.³²²

3.4. Ulatusliku väljarändamise tulemus

1896. ja 1897. aasta rahutu väljarändamisliikumise ja omavolilise väljarändamise tulemusel on mitmed talupojad Siberis uue elupaiga leidnud. 1896. aasta oktoobris näiteks anti Tobolski kubermangus Tjukalinski maakonnas Pokrovka vallas Zolotaja Niva asunduses maa 1896. aasta mais omavoliliselt sinna välja rännanud Sangaste talupojale Mats Lõokesele.³²³ Sangastes väljarändajaid koondanud Jaan Andersoni (vt LISA 6) ja ilmselt kellegi väljarändaja kirjaoskaja tütre Juula Musta juulis Laatre õigeusu preestrile

³¹⁹ EAA 337-1-199, l 56-56p, 59.

³²⁰ EAA 337-1-199, l 56p-57. Need üheksa olid Vastse-Otepäält Märt Sökk, Koorastest Samuel Kevvai ja Jaan Lill, Erastverest Kusta Vasser, Adam Parksep ja Kusta Lokk, Sõmerpalust Joosep Brikker, Vana-Laitsnast Andrei Danilson ja Tartu kodanik Fedor Tomin.

³²¹ EAA 337-1-199, l 68, 76-77, 79, 81-82, 89, 94-95.

³²² EAA 337-1-199, l 57.

³²³ LVVA 13-1-44, l 141-141p.

kirjutatud kirjadest selgub, et Zolotaja Nivasse oli 1896. aastal jõudnud rohkemgi Tartu- ja Võrumaa väljarändajaid. Kirjelduse järgi sõidetud Antsla jaamast Tšeljabinskisse, oodatud seal viis päeva, siis sõidetud edasi Omskisse, kus tulnud kolm päeva vaksalis elada, enne kui hobusega 25 versta eemale Zolotaja Nivasse sõideti. Pettumus ja vaesus oli suur, preestrilt paluti rahalist toetust lehma ja hobuse ostmiseks, sest riigi poolt ei olnud midagi loota.³²⁴ Nii Jaan Anderson kui Mats Lõoke kirjutati uude elupaika ümber alles 1898. aasta mais.³²⁵ Seepärast on tõenäoline, et ka ülejäänud 15 Sangaste peret (64 talupoega), kes 1898. aasta mais Zolotaja Niva asundusse ümber kirjutati³²⁶, olid sinna tegelikult jõudnud juba varem, tõenäoliselt 1896. aastal. Järeldub, et Sangaste vald on olnud oluline Zolotaja Niva küla asunike lähteala.³²⁷

1897. aasta ulatuslik väljarändamiskampaania Tartu- ja Võrumaal langes väljarändaja jaoks halvale ajale. 1896. aasta suvel oli peatatud väljarändamispalvekirjade läbivaatamine siseministeriumis ning tunnistuste väljastamine ja 1897. aasta 20. jaanuari ringkirjaga siseministerium keelas ulatusliku omavolilise väljarändamise vähendamiseks sel aastal maakuulaja või väljarändaja tunnistuseta tulnutele maad eraldada³²⁸ (vt ptk 1.3, lk 17). See punkt ei kehtinud enne 1897. aastat Siberisse jõudnutele ning siseministerium luges õiglaseks ja lubatuks ka 1897. aastal omavoliliselt tulnute asundamise juhul, kui kohalik kubemanguvalitsus ja talurahvaasjade ülem ei näinud selleks takistusi.³²⁹ Nii on 1897. aasta juunis saanud passi alusel maa Tobolski kubermangus Tara maakonnas Sedelnikovo vallas Jurjevi asunduses 17 peret (70 inimest) Sangaste, Urvaste ja Vastseliina kihelkonnast.³³⁰

Kõik väljarändajad nii edukad ei olnud. Sangaste, Võru ja Antsla jaamadest 1897. aasta kevadel Tšeljabinskisse sõitnutest paljud sealt kaugemale ei jõudnudki. Esimesed teated tagasisaadetutest pärinevad 6. aprillist. Siis naasis 17 talupoega 16. märtsil teele läinutest. Tšeljabinskis olid nad näinud tuhandeid vene talupoegi, keda samuti ümberasumisametnikud edasi ei lubanud. Neile öeldi, et kõik, kes lähevad Siberisse omavoliliselt, saadetakse tagasi ja korralikku maad lootust saada ei ole.³³¹ Ainus võimalus, mida pakuti, oli asuda taigasse, mida vähesete vahenditega üksikud pered kuidagi põlluks

³²⁴ EAA 296-8-688, l 11, 13-13p.

³²⁵ EAA 1865-2-97/2, l 316, 318p.

³²⁶ Samas, l 316, 317-318p.

³²⁷ 1918. aastal märgib August Nigol küll, et enamus Zolotaja Niva asunistest on Võrumaalt. – Nigol. Eesti asundused ja asupaigad, lk 42.

³²⁸ EAA 40-1-12, l 39-42.

³²⁹ Государственный архив в городе Тобольске (ГАТ) 3-1-392, l 20.

³³⁰ LVVA 13-1-2486, l 4-6.

³³¹ EAA 337-1-199, l 89-89p.

raadata poleks suutnud. Üks selline pakutav koht oli Tobolski kubermangus Tjukalinski maakonnas paiknevast lätlaste Riia asundusest 300 versta põhja pool. Seal oli juba kaks või kolm küla ka asutatud, kuid pakutavate võimaluste ülevaatamine veenis talupoegi, et tingimused maaharimiseks on väga ebasoodsad.³³² Osa neist, kellel oli Tšeljabinskisse jõudes veel raha varuks, suundusid Jenissei kubermangu, lootes sealt teistsugust vastust kuulda. Mõned jätsid pere sõidukulude kokkuhoidmiseks mitmeks kuuks Tšeljabinskisse.³³³

1. mail naasis 200 talupoega, kes rääkisid samuti, et maad nad ei saanud, sest polnud kuberneril luba. Oldi pettunud, sest needki, kellel luba oli, said küll maad, pere peale hobuse, lehma ja 15 rbl toetust, kuid seda oli vähem seniloodetust.³³⁴ Osa talupoegi saadeti pärast seda, kui nad olid mitu kuud lootusetult maad leida püüdnud, kroonu kulul tagasi.³³⁵ 1897. aastal on Tšeljabinski ümberasumisametnik maakuulaja tunnistuseta tulnud väljarändajaid ka väljarändaja tariifiga tagasi saatnud.³³⁶ Mõned otsisid teenistust, et tagasisõiduraha saada. *On teised teel puruvaeseks jäänud, ära katkenud, nälginud, kahvatanud ja haiglased*, maalib Oleviku kirjasaatja naasvatest väljarändajatest troostitu pildi.³³⁷ Kaasas olnud toidukraamist pidid mitmed väljarändajad, kes Tšeljabinskist kaugemale maad otsima suundusid, loobuma, sest pagasiveolt tuli piletile veel juurde maksta.³³⁸

Mitmed pered jõudsid Siberisse vahepeatustega. Kui juba välja oli rännatud, jäadi näiteks samasse Tšeljabinski lähedale teenima, et edasi siirdumiseks raha koguda. 1900. aasta veebruaris, märtsis ja aprillis on Tšeljabinskis asuv väljarändajate liikumist korraldav ümberasumisametnik pöördunud Võrumaa 1. jaoskonna talurahvaasjade komissari poole palvega saata maakuulajatunnistus üheksale 1897. aastal tulnud Vana-Antsla, Vastse-Antsla ja Vaabina perele. Seni olid kõnealused talupojad rentinud maad Tšeljabinski lähedal Mijasskaja kasaka staniitsas ja ümbruskonnas raha teeninud. Kogutud summast piisanuks Tobolski kubermangus või Akmolinski oblastis väljarändajatele mõeldud

³³² G.E. Luiga. Ilma lubata väljarändajad. – Eesti Postimees, nr 34, 21.08.1897.

³³³ EAA 337-1-199, 199.

³³⁴ EAA 337-1-199, 198-98p.

³³⁵ Mais naasis kuus Kuigatsi valla peret (21 inimest) ja umbes 100 Sangastest väljarännanud – EAA 367-1-639, 129-29p; Postimees, nr 119, 31. 05.1897.

³³⁶ EAA 367-1-637, 1463-463p. Päidla talupoeg Peeter Pari kohta andis ümberasumisametnik teada ka Tartumaa II jaoskonna talurahvaasjade komissarile.

³³⁷ Võrumaalt. – Olevik, nr 21. 27.05.1897.

³³⁸ Eesti Postimees, nr 21, 21.05.1897.

krundile asumiseks, aga mitte kulukamaks vanaküla³³⁹ kogukonda astumiseks. Uute liikmete vastuvõtmiste eest nõudis juba „suletud“ kogukond enamasti tasu.³⁴⁰

3.5. Kes kirjutasid talupoegadele palvekirju?

Läti väljarändamisliikumise uurija Jelena Muravskaja on analüüsid 1890. aastate Liivimaa Eesti ja Läti ala väljarändajate palvekirju jäänud hätta palvekirju kirjutanud isikute väljaselgitamisega.³⁴¹ Talupojad ise palvekirjade kirjutamisega hakkama ei saanud. 1885. aastal oli kehtestatud nõue, et ametlik asjaajamine peab kuni valla tasandini käima vene keeles. Venekeelsete pöördumiste kõrval tohtisid ka eesti- ja lätikeelseid ametlikke dokumente vastu võtta vallakohtud.³⁴² Samuti tõlgiti ametlikult eesti- ja läti keelde maakonnaülema ringkirjad nooremabidele, politseikordnikele, vallavalitsustele ja mõisapolitseile, kui madalamatele instantsidele, kes suhtlesid vahetult elanikkonnaga.³⁴³ Ka talurahvaasjade komissarid soostusid eestikeelseid dokumente vastu võtma, kui need ei pidanud kõrgemale edasi minema.³⁴⁴ Kuid kubermanguvalitsusele oli palvekirju võimalik esitada ainult vene keeles.³⁴⁵ Maaelanikkonna hulgas oli 1890. aastatel vene keele oskus vähe levinud. Märkimisväärne on, et kui 1897. aasta rahvaloenduse andmetel oskas Liivimaal kirjutada 80,1% eestlastest ja vanematest kui 9-aastasest koguni 95,8%,³⁴⁶ on väljarändamisluba taotlenute seas kirjaoskamatute hulk ebaproportsionaalselt suur. Teisi enda eest alla kirjutama on volitatud sageli.

Palvekirja kirjutaja leidmine ei olnud lihtne ning tavaliselt tuli selle eest ka maksta. Seepärast on talupojad lasknud kirjutada kuni mitukümnet peret koondavaid palvekirju. See oli otstarbekas ka seetõttu, et sama piirkonna talupojad eelistasid sageli välja rännata koos ja samasse kohta. Talupoegade koondumine jäi silma politseiametnikele, kes kahtlustasid teenuse osutajaid väljarändamisele agiteerimises. Seepärast on maakonnaülemad, nende noorem- ja vanemabid ning urjaadnikud välja selgitanud mitmeid palvekirjade kirjutajaid.

³³⁹ Vanaküladeks nimetati Siberis enne massilise koloniseerimise algust tekkinud külasid. – **Must**. Eesti jälg Siberi agraarajaloos, lk 428 (joonealune viide).

³⁴⁰ EAA 368-1-53, 1 27-29, 35-36, 53-55.

³⁴¹ **Муравская**. Прошения крестьян и сопутствующие материалы, с. 13.

³⁴² **Pillau**. Talurahvaasjade komissaride fondid, lk 9-10.

³⁴³ Vt nt EAA 3206-1-7, 1 5.

³⁴⁴ Näiteks Tartumaa talurahvaasjade komissar aastatel 1891-1902, J.W. Milhard on eestikeelsed protokollid ja taotlused samuti läbi vaadanud ja käiku andnud või neile vastanud EAA 366-1-704, 1 98; 815, 16.02.1902; 964, 1 26

³⁴⁵ РГИА 391-5-295, 1 16. 1913. ja 1914. aastal saadeti mitmete Eesti- ja Liivimaa talupoegade väljarändamisloa taotlused tagasi põhjendusega, et riigiasutustesse tuleb pöörduda vene keeles.

³⁴⁶ **Karjahärm**. Ida ja Lääne vahel, lk 51.

3.5.1. Danil Lifljandski

Üks värvikamaid palvekirjade kirjutajaid oli koos naisega Nuustaku alevi elav Danil Lifljandski. Tegemist oli endise Rõngu õigeusu koguduse salmilauljaga. 1897. aastal oli Lifljandskit süüdistatud süütamiskatses. Selles tunnistas kohtu-uurija ta küll süütaks, kuid salmilaulja kohalt tuli lahkuda. Samuti jäeti Lifljandski politsei järelevalve alla.

Lifljandski jaoks oli palvekirjade kirjutamine peamine sissetulekuallikas. Palvekirju ei vajanud ainult väljarändajaid, ka kõrgemad kohtuinstantsid vaatasid läbi ainult venekeelseid taotlusi.³⁴⁷ Tartu maakonnaülema nooremabi Aleksander Kartsovi hinnangul oli Lifljandski poolkirjaoskamatu ja tekitas politseile sageli lisaülesandeid välja uurida, mida taotlejad tegelikult on soovinud kirja panna. Samuti pidas Kartsov Lifljandskit üldiselt andetuks, saamatuks ja hoolimatuks nende suhtes, kellele dokumente kirjutab. Selline hinnang tundub üllatavalt karm. Ehkki ilmsete põhjustega tekitas Lifljandski kubermangu administratiivvõimudele probleeme, jääb arusaamatuks Kartsovi hinnanguline kokkuvõte, mis tunnistas Lifljandski täiesti kasutuks liikmeks mis tahes kogukonnale ja lõpeb kolme punktiga.³⁴⁸ Kogukonnale kasutud liikmed saadeti tavaliselt Siberisse. Lifljandski suhtes siiski politseivõimud midagi ette võtnud pole, talupojad on tema juures palvekirju koostada laskmas käinud veel 1899. aasta lõpus.³⁴⁹

Väljarändajatele palvekirjade koostamisel oli Lifljandskil abiks 1897. aasta kevadel ilmunud esimene ümberasumisvalitsuse käsiraamat.³⁵⁰ Selle abil selgitas ta tema juurde tulnud talupoegadele erinevate piirkondade põlluharimis- ja kohaleveo tingimusi ja näitas sellest Siberi kaarti. Talupoegi käis tema juures tõenäoliselt palju. Tema tegevust on kajastatud nii Postimehes kui Riia teatajas (*Rizhki Vestnik*).³⁵¹

3.5.2. Õigeusu vaimulikud ja salmilauljad

Vaatamata keskvalitsuse võetud Baltikumi venestamise kursile, mille käigus kujundati venekeelseks nii kooliharidus kui ametlik asjaajamine, on kohalik õigeusu vaimulikkond just 1880. ja 1890. aastatel pööranud suurt tähelepanu jumalateenistuse tekstide ja kooliõpikute eesti ja läti keelde tõlkimisele, et parandada läti- ja eestikeelsete jumalateenistuste kvaliteeti.³⁵² Õigeusu vaimulikud õppisid eesti keele ära selleks, et elanikkonnale läheneda nende omas keeles. Ametlikult õigeusu kirik väljarändamis-

³⁴⁷ EAA 333-1-140, l 5p.

³⁴⁸ EAA 296-7-1276, l 6-7.

³⁴⁹ EAA 333-1-140, l 5p.

³⁵⁰ Сибир. Выпуск I.

³⁵¹ EAA 296-7-1276, l 2-3.

³⁵² Александр Валентинович Гаврилин. Очерки истории Рижской епархии : 19 век. Рига 1999, с. 291.

liikumist ei toetanud. Ent õigeusu vaimulikud on omal algatusel väljarändamiskorraldusega tutvunud, et talupoegadele nõu anda. Näiteks on Kaika koguduse vaimulik palunud talurahvaasjade komissaril saata talle ümberasumisvalitsuse käsiraamat.³⁵³

Väljarändamise kindel pooldaja oli Laatre õigeusu koguduse vaimulik Mihhail Panovski. Tema arvates tulnuks väljarändamist lubada kõigile, kes seda soovivad, sealhulgas ka varatutele ja alaealiste lastega peredele, samuti soovitas ta talurahvaasjade komissaril kirjutada kubermanguvalitsusele taotlus, et väljarändajaid tuleks riigikassast toetada.³⁵⁴ Nii Panovski kui Laatre koguduse salmilaulja Aleksander Kergessaar on ka palvekirju kirjutanud.³⁵⁵ 1904. aastast on teada, et Võrumaa väljarändajad pöördusid erinevate Siberisse rändamist puudutavate küsimustega Kaika õigeusu koguduse vaimuliku Nikolai Kirpitšniku poole.³⁵⁶

Puhas misjonitöö väljarändajate abistamine ei olnud. Salmilauljad võtsid palvekirja kirjutamise eest ka tasu, pealegi üsna kõrget. 1900. aastal Tartumaa Roela ja Saare valla taotlejate eest palvekirju kirjutanud Kaarepere õigeusu koguduse salmilaulja näiteks nõudis igalt allakirjutajalt töö tasuks ühe rubla.³⁵⁷

3.6. Sangaste jaamaülevaade „ässitustöö“

Vaadeldavast perioodist on teada üks juhus, kus talupojad on leidnud väljaspool talupojaseisust jääva toetaja, kellelt loodeti palvekirjade koostamise kõrval ka nõu ja reaalselt abi mitu järjestikust aastat. Kubermanguvalitsuse silmis oli tegu ohtliku agitaatori ja talupoegade väljarändama õhutajaga. 1897. aasta jaanuaris kirjutas kuberner Vladimir Surovtsev salajases ettekandes Liivimaa sandarmivalitsusele: 1895. aasta teisest poolest alates võis Tartumaal Sangaste kihelkonna talupoegade seas täheldada ulatuslikku liikumist Siberisse väljarändamiseks. Uurimise käigus selgus, et põhirolli mängis selles Pihkva-Riia raudteel asuva Sangaste raudteejaama jaamaülevaade Mihhail Grigorjev.³⁵⁸ 1895. aasta septembriks oli Grigorjev kirjutanud palvekirju umbes 200-280 talupojale. Grigorjevi juures käidi nii kahe-kolmekesi kui ka 20-30 inimeseliste salkadena. Tema juurde tuldi ka Sangaste naaberkihelkondadest Võrumaalt – Karulast, Urvastest, Kanepist. Aga ka juba kaugemalt Rõuge ja Põlva kihelkondadest.³⁵⁹

³⁵³ EAA 369-1-37, l 1; EAA 330-1-780, l 146.

³⁵⁴ EAA 296-8-729, l 46-46p.

³⁵⁵ EAA 296-8-688, l 24 p.

³⁵⁶ EAA 369-1-37, l 1.

³⁵⁷ EAA 366-1-575, 12.06.1900, nr 1866.

³⁵⁸ EAA 296-8-688, l 6.

³⁵⁹ EAA 330-1-778, 15.09.1895.

1896. aasta mais viis raudteevalitsus Grigorjevi Liivimaa kubeneri palvel üle Peterburi kubermangu Gatšina jaamaülemaks. Pärast seda on ta 1896. aasta lõpus kaks või kolm korda ja 1897. aasta jaanuaris Laates käinud, peatudes sealse õigeusu koguduse vaimuliku Panovski juures ja suhelnud iga kord ka talupoegadega.³⁶⁰ 1897. aasta veebruaris andis Grigorjevi tegevusele hinnangu Riia ringkonnakohtu prokurör, kes leidis, et Grigorjev ei ole kedagi otseselt väljarändamisele õhutanud, et talupoegadel on seaduse järgi õigus välja rännata, selleks nõu küsida ning Grigorjevit ei saa kuidagi süüdistada selles, et ta tänu oma heategevusele on rahva seas populaarne.³⁶¹

Grigorjeviga seoses on elanike seas liikvele läinud mitme kuulujutu, mille kohta keegi jutu rääkijatest ei saanud kinnitada, et ta seda Grigorjevilt eneselt on kuulnud. Räägiti, et Grigorjev on metropoliidi, krahvi või vürsti poeg, kelle palve peale eraldavat õigeusu kirik õigeusklikele väljarändajatele toetussummasid, millest iga väljarändaja pere saab 50-150 rbl.³⁶² Samuti olevat Grigorjev lubanud, et õigeusulised saavad raudteel sõita poole hinnaga, teiseusulised, kes õigeusku astuvad, aga täiesti tasuta.³⁶³ Teiste arvates oli jaamaülem lubanud Siberis tasuta riigimaad ja riigipoolset toetust majapidamise sisseseadmiseks.³⁶⁴

Need kuuldused peegeldasid suuremas osas pigem talupoegade lootusi ja ihalusi. Palvekirjade kirjutamise eest võttis tavaliselt tasu ka Grigorjev, ent on teada, et samas on jaamaülem andnud talupoegadele kuni 30 rbl ulatuvaid, enamasti mõnerublaseid summasid kogukonnavõlgade tasumiseks või puuduse leevendamiseks.³⁶⁵ Kindlasti pärineb temalt nõuanne väljarändamisega kaasnevate sõidukulude kokkuhoidmiseks eelnevalt vagunid ette tellida. Samuti on ta soovitanud võtta loata väljarändamiseks vallavalitsustest lühiajalised passid.³⁶⁶ Kuid Grigorjevi eesmärk tõsimeelse õigeusklikuna oli siiski rohkem talupoegade õigeusu kiriku rüppe suunamine, kui nende väljarändamisel abistamine.³⁶⁷ Väljarändamisplaane pidavad talupojad nii Tartu- kui Võrumaalt (Karula, Urvaste, Kanepi, Rõuge ja Põlva kihelkondadest) kogunesid 1895. aasta augustis Laatre õigeusu koguduse majja peaaegu igal pühapäeval.³⁶⁸ Sangaste talupoja Teo Leokese sõnul sai neil kogunemistel end väljarändamiseks kirja panna, kuid ühtlasi mõjutati enese kirjapanijaid

³⁶⁰ EAA 296-8-688, 1 6p.

³⁶¹ EAA 296-8-688, 1 49p.

³⁶² EAA 330-1-778, 16.09.1895.

³⁶³ EAA 330-1-778, 12.09.1895, nr 90.

³⁶⁴ EAA 330-1-778, 8.08.1895, nr 181.

³⁶⁵ EAA 330-1-778, 10.12.1895.

³⁶⁶ EAA 296-8-688, 1 23-24.

³⁶⁷ EAA 330-1-778, 16.09.1895.

³⁶⁸ EAA 330-1-778, 8.08.1895, nr 181; EAA 330-1-778, 15.09.1895.

õigeusku astuma.³⁶⁹ 1895. aasta augusti keskpaigaks oli Grigorjevi kaudu Laatre õigeusu koguduse liikmeks astunud 80 talupoega Tartu- ja Võrumaalt.³⁷⁰ Talupojad ise pidasid enne väljarändamist õigeusku pöördumist mõttekaks – eeldati, et Siberis on ainult õigeusu kirik ja kool.

Jaamaülem pidi olema suurte kogemustega energiline ja toimekas inimene. Tema vastutas raudteevalitsuse ees ainuisikuliselt kogu jaama toimimise eest – reisijate- ja kaubaveo graafikutest kinnipidamise, piletite müügi, jaama raamatupidamise, jaamahoonete korrashoiu ja teenistujate töö eest.³⁷¹ Jaam oli omaette territoorium, mis ei allunud kohaliku maakonnapolitsei võimule, nagu ka jaamaülem ei allunud Liivimaa kubermanguvalitsusele. Talupoegade silmis oli jaamaülema autoriteet kindlasti vähemalt võrdne talurahvaasjade komissariga ja usaldusväärsus suuremgi. Just Grigorjev ja lootus temalt väljarändamiseks nõu ja abi saada oli Võrumaa talupoegadele magnet, mis neid Laatre õigeusu kogudusse tõmbas.

3.7. Väljarändamisliikumise areng Tartumaa näitel

1890. aastate keskpaiga ärevus ei haaranud kõiki Tartumaa II jaoskonna talurahvaasjade komissari piirkonnas asuvaid valdu. Veski vallavalitsus võis 1897. aasta juunis teatada, et välja rännata ei soovi sellest vallast keegi ja viimasel ajal on rahvas väljarändamise vastu nii ükskõikne, et sellest ei armastata isegi rääkida.³⁷²

Detailsemad andmed on olemas Tartumaa 1. komissari jaoskonna väljarändamisliikumise kohta aastatest 1898-1904.³⁷³ Natuke rohkem kui viie aasta jooksul on talurahvaasjade komissar kogunud andmeid komissarijaoskonnaga sissekirjutus- või elukoha kaudu seotud 829 pere või üksiku (3523 inimest) kohta. Väljarändamisliikumise ulatust ja mõjukust valla tasandil saab hinnata tootlemiskoeffitsiendi abil, mis väljendab esitatud taotluste arvu 1000 elaniku kohta. Väljarändamisluba taotlenud Põhja-Tartumaa valdade liikmetest elas pikemat või lühemat aega, aga vähemalt taotluse läbivaatamiseks andmete kogumise ajal, väljaspool koduvalda kolmandik. Seetõttu erineb ametliku rahvastikuarvestuse süsteemist lähtuv koefitsient mõnevõrra väljarändamisliikumise tegelikust pildist. Tartumaa 1. komissari jaoskonna piiridesse jäävad vallad olid

³⁶⁹ EAA 330-1-778, 10.08.1895, nr 1380.

³⁷⁰ EAA 330-1-778, 8.08.1895, nr 181, 23.08.1895.

³⁷¹ Начальник станции железной дороги. – Государственность России. Словарь-справочник. Книга 5. Должности. Чины. Звания. Титулы и церковные саны России. Конец XV века – Февраль 1917 года. Часть вторая. М-Я. Составители И.В. Сабенникова, Н.И. Химица. Москва 2005, с. 69-71.

³⁷² EAA 367-1-639, l 24.

³⁷³ Väljarändamisliikumine Põhja-Tartumaal 1898-1904. Elektrooniline andmebaas.

ametlikuks elukohaks 3294 taotlejale. Olemasolevate andmete alusel taotles Põhja-Tartumaal viie aasta jooksul 1000 elaniku kohta väljarändamisluba keskmiselt 42,3 inimest. Alatskivi, Kudina, Tähkvere, Avinurme, Kuremaa, Kaarepere, Jõgeva ja Puurmanni vallad, kust esitati absoluutarvudes enim taotlusi, kerkivad esile ka taotlemiskoeffitsiendi alusel (vt LISA 3.1).

Esimesed väljarändamispalvekirjad laekusid Põhja-Tartumaalt kubermanguvalitsusse alles 1898. aastal.³⁷⁴ 1903. aastani andis talurahvaasjade komisjon selles piirkonnas väljarändamisloa umbes kolmandikule taotlenutest, ehk 1020 inimesele (205 peret või üksikut), kellest 592 (58%) maakuulajat välja ei saatnud. Maad kuulamas käinutest omakorda 42% ei taotlenud väljarändaja tunnistust. Ajavahemikul 1898-1903 sai Siberisse rändamiseks väljarändaja tunnistuse 248 talupoega³⁷⁵ (vt Tabel 4).

Tabel 4. Tartumaa 1. talurahvaasjade komissari jaoskonnas talurahvaasjade komisjonilt väljarändamisloa saamine (1898-1903)

Aasta	Otsus teada		Väljarändamisluba antud		
	Taotlused	Taotlejad	Taotlused	Taotlejad	%
1898	25	119	20	107	90
1899	124	544	67	331	61
1900	409	1823	64	315	17
1901	35	186	9	40	22
1902	74	310	27	129	42
1903	30	155	18	98	63
Kokku	697	3137	205	1020	33

Tartumaa 2. jaoskonna talurahvaasjade komissar väljastas 1898. aasta märtsist kuni 1902. aasta juulini 222 maakuulaja tunnistust, mille alusel ka pereliikmeid arvesse võttes otsiti Siberis maad 1675 talupojale. Osa maakuulajatest esindas peale enda pere veel teisigi. 1899. aasta jaanuaris näiteks on kaks maakuulajat esindanud kokku 18 peret (101 talupoega).³⁷⁶ Väljarändaja tunnistusi väljastas komissar samal ajavahemikul 154, nende alusel rändas välja 812 talupoega. Sama aja jooksul avastati piirkonnas 57 pere omavoliline väljarändamine.³⁷⁷

³⁷⁴ EAA 366-1-127.

³⁷⁵ Väljarändamisliikumine Põhja-Tartumaal 1898-1904. Elektrooniline andmebaas.

³⁷⁶ EAA 367-1-639, l 111p.

³⁷⁷ EAA 367-1-639, l 75p-205.

Tabel 5. Tartumaa 2. talurahvaasjade komissari jaoskonnas maakuulaja ja väljarändaja tunnistuste andmine (1898-1902).³⁷⁸

Aasta	Maakuulamine		Väljarändamine	
	Tunnistused	Esindatavad	Tunnistused	Väljarändajad
1898	27	172	12	75
1899	63	474	54	267
1900	86	763	52	291
1901	23	133	21	101
1902	23	133	15	78
Kokku	222	1675	154	812

Kokku rändas piirkonnast viie aasta jooksul välja vähemalt 211 peret – on võimalik, et kõigist omavolilise väljarändamise juhtumitest ei olnud komissar teadlik. Väljarändaja pere keskmiseks suuruseks tuleb 5,3 inimest. Nii rändas Lõuna-Tartumaalt viie aasta jooksul omavoliliselt või väljarändaja tunnistusega Siberisse vähemalt 1114 inimest, mis moodustas II jaoskonna piirkonna elanike arvust ligikaudu 1,6%.³⁷⁹ Selgub, et väljarändamine Lõuna-Tartumaalt oli kordades intensiivsem kui Põhja-Tartumaalt.

Mõlemast näitest tuleb esile väljarändamisliikumisele üldiselt iseloomulik püramiidskeem – väljarändamisliikumisest oli haaratud oluliselt suurem osa elanikkonnast kui tegelikult välja rändas. Talurahvaasjade komisjonilt loa saamise raskused ei olnud ainsaks põhjuseks – mitmed on loobunud enne kui kubermanguvalitsus jõudis taotluse läbi vaadata või ei ole taotlust läbi vaadatudki, sest talurahvaasjade komissaridel ei õnnestunud kindlaks teha elukohta. Sugugi harvad ei ole juhused, kus väljarändamisõiguse saanud taotlenud ei ole maakuulajat välja saatnudki. Samuti on väljarändamismõttest loobutud pärast Siberis maad kuulamas käimist, kui pakutavad tingimused maakuulajat ei rahuldanud. Isegi kui talupoeg esialgu hindas Siberi asumisvõimalusi heaks ja lasi ümberasumisametnikul ette nähtud hingemaade arvu enda nimele kirjutada, võis ta pikema arupidamise järel väljarändamisest loobuda.³⁸⁰

Tartumaa II jaoskonna väljarändaja dokumentide väljastamise näitel ilmneb veel, et maad kuulamas on käidud ja välja on rännatud aastaringi. Näiteks on 1899. aasta juunis ja 1900. aasta mais, mil sellel aastal põllutöödega alustamiseks oli juba hilja, võetud vastavalt 28 ja 30 väljarändaja tunnistust.³⁸¹ Kaks peret on 1899. aastal võtnud väljarändaja

³⁷⁸ Tabeli koostamise alus: EAA 367-1-639, l 75p-205.

³⁷⁹ Jaoskonna piires elas u. 71 000 inimest. Andmed saadud 1900. aasta aadressraamatust ja seal puudu oleva Sangaste khk kohta Tartu maakonnapolitsei lauaülema 1895. aasta 15. septembri aruandest. EAA 330-1-778, 15.09.1895; **Adolf Richter**. Baltische Verkehrs- und Adressbücher. Band I. Livland. Riga, 1900, S 120jj.

³⁸⁰ Väljarändamisest II. – Postimees, nr 104, 9.05.1907.

³⁸¹ EAA 367-1-639, l 124p-125, 161p-164.

tunnistuse detsembris.³⁸² Maakuulajad on pidanud sobivaks minna Siberisse ka novembris, detsembris ja jaanuaris.³⁸³

3.8. Siberisse rändamise kõrgperioodile iseloomulikke jooni

1906. aastaga võrreldes Liivimaalt Siberisse väljarändamine 1907. aastal peaaegu neljakordistus, suurenes 1908. aastal veelgi ja hakkas oluliselt vähenema alles 1911. aastast. 40% aastatel 1896-1914 registreeritud Liivimaa väljarändajatest langes aastatele 1907-1910³⁸⁴ (vt LISA 3.1). Eestlaste asundusi tekkis Siberis pärast 1906. aastat vähemalt 40.³⁸⁵

1908. aasta kohta on olemas andmed, mis lubavad välja arvutada, et järkude kaupa teele minemise perioodil, 10. märtsist kuni 15. juunini, väljarändaja tunnistusega teele läinud 884 talupojast 713 (80,7%) olid Liivimaa eesti alalt. Märkimisväärne on ka, et 68% nendest Liivimaa väljarändajatest olid Tartu- või Võrumaalt.³⁸⁶ Tartumaa 2. komissari jaoskonnast olid 1908. aastal augustiks väljarändaja tunnistuse Siberisse asumiseks saanud 58 peret (248 inimest).³⁸⁷ Kogu perioodi rännati väga massiliselt välja Võrumaalt erinevatest vallast: 15. märtsi 1910. aasta Sakala märgib, et 7. märtsil läks tihedalt peamiselt Karula valla väljarändajaid täis rong Antsla jaamast Siberi poole teele. Kokku u. 200 inimest, neist 108 meeshinge, asusid Tara maakonda Tobolski kubermangu.³⁸⁸ Vana-Antsla vallast rändas 1905-1914 Venemaale, peamiselt Siberisse aga ka Vologdasse hinnanguliselt 1000 talupoega.³⁸⁹

Nende andmete alusel tuleks täpsustada Sirje Kivimäe hinnangut, mille kohaselt 15 710 aastatel 1896-1914 registreeritud Liivimaa väljarändajatest võisid umbes pooled olla eestlased.³⁹⁰ 10. märtsist 15. juunini 1908. aastal moodustasid lätlased ainult viiendiku väljarännanutest. Nii võiks eestlaste osakaalu Liivimaalt väljarändamises julgelt tõsta. Hinnanguliselt võisid Liivimaa väljarändajast eestlased olla kuni 10 000. Suurem osa neist talupojad, kes olid pärit Tartu- või Võrumaalt, kelle viimane rändejuhtum oli nad Tartu või Võrumaale viinud (kui Tartu või Võrumaale oli liigutud teisest maakonnast) või ka

³⁸² EAA 367-1-639, l 143p.

³⁸³ EAA 367-1-639, l 106p-107, 11p.

³⁸⁴ **Кивимяе.** Столыпинская аграрная реформа, с. 208.

³⁸⁵ **Вийкберг.** Эстонские ясыковые островки в Сибири, с. 9-10.

³⁸⁶ LVVA 13-1-2473, l 195, 168, 225a.

³⁸⁷ EAA 367-1-2273, 25.08.1908, nr 4328.

³⁸⁸ Sakala, nr 28. 15.03.1910.

³⁸⁹ Võrumaa. Maateaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus, lk 380.

³⁹⁰ **Кивимяе.** Столыпинская аграрная реформа, с. 154.

talupojad, kes olid eelmise rändega Tartu- või Võrumaalt Pihkva või Peterburi kubermangu asunud.

Ilmar Arens märgib, et edasiränne Peterburi kubermangust impeeriumi kaugematesse piirkondadesse, sealhulgas Siberisse, algas kusagil 1902. või 1903. aasta paiku.³⁹¹ Siinkohal selgub, et ametnikele palju peavalu valmistanud ametlikku ja tegelikku elukohta eristaval rahvastikuarvestussüsteemil on ka oma plusspool. See annab hea võimaluse jälgida põhja-tartumaalaste rändeareaali enne Siberisse rändamiseks loa taotlemist. Selgub, et juba enne 1902. aastat, 1890. aastate lõpus, oli taotlejate hulgas rida Peterburi kubermangu elama või ajutiseks teenima siirdunuid. Neist, kelle elukoht Peterburi kubermangu piires on täpsemalt teada, elas 17 Jamburgi, 12 Oudova, 53 Peterhofi ja 12 Tsarskoje Selo maakonnas. Peterburi kubermangus elanud taotlejad olid märgatavalt jõukamad ja esitasid taotluse tavaliselt rendilepingu lõppemise järel. Seetõttu valdavalt nad väljarändamisloa ka said.³⁹² Pärast 1906. aastat oli ka eestlaste edasiränne Peterburi kubermangust varasemast ulatuslikum.³⁹³

Siber ja Baltikum olid sama hiigelriigi osad, ent vahemaa ja eriseadustega reguleerituse tõttu on Siberisse rändel rohkem ühiseid jooni riigipiire ületanud välisrände kui siserändega. Rahvusvahelise migratsiooni erinevad mudelid tõstavad rände mõjutajatena esile poliitilisi-, majanduslikke ja kultuurilisi süsteeme, rändajate vahelisi sotsiaalseid ja sümboolseid sidemeid ja neist tuleneva sotsiaalse kapitali mõju või mikrotasandil migrandi enda väärtushinnanguid ja valikuid. 21. sajandi suundumuseks on leida neid tasandeid ühendavaid dünaamilisi rändeanalüüsi teooriaid. Üheks näiteks on Bremeni ülikooli kultuuride ja rahvusvaheliste uuringute instituudi lektori Thomas Faisti teooria sotsiaalsete ja sümboolsete sidemete kooslusest kui rändekäitumise mõjutajast.³⁹⁴

20. sajandi esimese kümnendi teiseks pooleks oli senise väljarändamise tulemusel kujunenud tihe sotsiaalne võrgustik Siberi eesti asunduste ja Lõuna-Eesti küla vahel. Võrgustik toimis peamiselt kirjavahetuse kaudu. Väljarändajate kirjad koju ei mõjutanud ainult lähisugulasi, neid loeti ette ka teistele väljarändamisest huvitatutele. Sageli saatsid Siberi asunikud kirju ka ajalehetoimetustele.

Just see sotsiaalne võrgustik, mis Tartu- ja Võrumaa ulatusliku varasema väljarändamise tõttu oli eriti tugev just neis maakondades, mõjutas siinse väljarändamise peavoolu jätkuvalt eelistama Tobolski ja Tomski kubermange ning Stepi

³⁹¹ Arens. Die estnische Russlandkolonisation, S 57-58.

³⁹² Väljarändamisliikumine Põhja-Tartumaal 1898-1904. Elektrooniline andmebaas.

³⁹³ Arens. Die estnische Russlandkolonisation, S 58.

³⁹⁴ Faist. The Volume and Dynamics of International Migration, pp 16-17, 30-35.

kindralkubermangu oblasteid, kus oma piirkonna inimesi juba ees. 1909. aasta aprillis näiteks on maakuulaja tunnistusest loobunud Sangaste talupojad Jaan Jobe ja Ants Lõhmus, kellele soovitud Tomski kubermangu asemel pakuti võimalust asuda Jenissei kubermangu või Kaug-Itta. Jaan Jobe ja Ants Lõhmuse kindel soov asuda Tomski kubermangu tulenes sellest, et nende sugulased elasid seal juba 12 aastat.³⁹⁵

Makrotasandil mõjutas väljarändajat tema valikutes vaba väljarändamisõiguse saamisest hoolimata keskvalitsuse koloniseerimispoliitika põhimõtte suunata uusasunikke erinevate mõjutusvahenditega Ida-Siberisse ja Kaug-Itta. Kaug-Ida oli prioriteetne koloniseerimispiirkond ja sinna asumine oli lubatud ja soodustatud koguaeg, Jenissei kubermangu asumist piirati juba rohkem. Lääne-Siberis aga jaotati 1908. aasta teisest poolaastast kuni 1911. aastani koloniseerimisfondi arvatud hingemaad varasemate aastate väljarändamisintensiivsust arvesse võttes lähtekubermangude vahel ära.

Esimesed kubermangude vahelised maajaotuskavad tehti ümberasumisvalitsuses 1908. aasta sügisel. Liivimaa väljarändajatele eraldati septembris 300 hingemaad Tobolski kubermangus Tjukalinski maakonnas³⁹⁶ 1909. aasta märtsis eraldati Liivimaa väljarändajatele 983 hingemaad Tobolski kubermangus Tara maakonnas Ozerinski valla seitsmes jaoskonnas ja Slobodtshikovi valla ühes jaoskonnas. Need kehtisid 25. märtsist 1. augustini. Viimasest jaotusest eraldati näiteks Tartumaa II jaoskonnale 267 hingemaad (27%). Komisjoni hinnangul soovis Tobolski kubermangu asuda rohkem Liivimaa talupoegi, kui seal maid eraldati.³⁹⁷ Paradoksaalselt oli 7. augustiks Tartumaa 2. jaoskonna komissar andnud maakuulaja tunnistusi vaid arvestusega 188 hingemaale. Paljud, kelle kubermangu talurahvaasjade komisjon oli neile hingemaadele asujate hulka arvestanud, olid maad kuulama minekust loobunud või ei ilmunud enne 1. augustit komissari juurde. Nii jäi 30% Tartumaa II jaoskonnale ette nähtud hingemaadest välja võtmata.³⁹⁸

Maakuulaja jaoks tähendas suunatud maakuulamine konkreetse maakonna märkimist maakuulaja tunnistusele. Maad oli tal õigus saada ainult selles maakonnas. Kuna lähtekubermangude ja Siberi ümberasumisametnike tegevuse omavaheline ja ümberasumisvalitsusega kooskõlastamine ja informatsioonivahetus ei sujunud nii nagu suunatud maakuulamine eeldanuks, kannatasid selle all väljarändajad. Kurioosne näide sellest on kolme Sangaste pere maakuulaja saatmine 1908. aastal algselt Tomski kubermangu Mariinski maakonda, kus neile maad eraldada ei olnud. Aga ka Jenissei

³⁹⁵ EAA 367-1-2166, 7.03.1909, nr 8821.

³⁹⁶ EAA 367-1-2166, 12.09.1908.

³⁹⁷ EAA 367-1-2166, 21.03.1909, nr 1552.

³⁹⁸ EAA 367-1-2166, 7.08.1909.

kubermangus nad maad ei saanud, sest maakuulaja tunnistuse järgi oli neile asumiseks määratud Mariinski maakond.³⁹⁹

Väljarändajat mõjutas tema valikutes ka 1908-1912 praktiseeritud järkude kaupa teelesaatmine. Kubermanguvalitsuse nõusolekul võis neile, kes vajadust hästi põhjendasid, erandeid lubada. 1909. aastal on näiteks Laatre valla talupoeg Jaan Visnapuu saanud kubermanguvalitsuselt loa minna Tobolski kubermangu Tjukalinski maakonda varem selleks aastaks Tobolski kubermangu asujatele mõeldud 17. maist kuni 31. maini mõeldud perioodist. Tema põhjendus oli vajadus alustada põllutöödega juba aprillis. Kubermanguvalitsus otsustas 16. märtsil lubada minna vahemikus 10. kuni 25. märtsini. Jõudmata ära oodata vastust 12. märtsil talurahvaasjade komissari juures esitatud palvele, oli Visnapuu tegelikult küll juba 21. märtsiks, mil Laatre vallavalitsus pidi talle otsusest teada andma, ilma väljarändaja tunnistuseta Siberisse sõitnud.⁴⁰⁰ See raskendas Siberisse ümberkirjutamist ja soodustuste saamist.

3.9. Omavoli aspekt Siberisse rändamisel

Varasema koloniseerimispoliitika põhimõtete järgi, enne 1890. aastaid, eraldati peamistes eestlaste väljarände sihtkohtades Krimmis, Kaukaasias või Samaaras riigimaid alati piiratud koguses. Omavoliliselt kohale tulnutele maid eraldada ei olnud võimalik, need saadeti enamasti tagasi. 1890. aastate esimesel poolel pidas valitsus Siberi riigimaade tagavara küllaldaseks, et asundada ka omavoliliselt tulnuid. Omavoli piiramiseks ja väljarändamisliikumise paremaks organiseerimiseks olid mõeldud mitmed soodustused, nagu soodustariif ja laen teekulude katteks. Kuid valitsuse poolt ette antud tingimustele mitte vastavalt Siberisse jõudnute asundamine sai 1889. aasta seaduse vastuvõtmise järel algusest peale Siberi koloniseerimise erijooneks.

1896. aastast alates hakkas väljarändajaid, sealhulgas omavolilisi, saabuma rohkem, kui valitsus oli osanud ette näha ja maa leidmine neile muutus raskemaks. Kuid selleks hetkeks oli omavoli soosimine avaldanud oma mõju väljarändamisliikumise olemusele lähtepiirkondades. Liivimaal oli talupoegadel hiljemalt 1897. aastaks varem väljarännanute kirjadest teada, et Tšeljabinskis pannakse samadel alustel kirja kõik väljarändajad sõltumata loa olemasolust. Samuti teati, et asundamispiirkonda jõudmiseks anti rahalist abi kõigile.⁴⁰¹

³⁹⁹ EAA 367-1-2347, 30.04.1911. 1911. aastal said uue maakuulajatunnistuse Tomski kubermangu.

⁴⁰⁰ EAA 367-1-2166, 16.03.1909, nr 1336.

⁴⁰¹ **G.E. Luiga.** Ilma lubata väljarändajad. – Eesti Postimees, nr 34, 21.08.1897.

Ulatuslik omavoliline väljarändamine jätkus ka 20. sajandil, ehkki väljarändamiskord oli paljus lihtsustunud (vt Tabel 6). Andmed aastatel 1906-1914 registreeritud Liivimaa omavoliliselt väljarännanute kohta näitavad, et pererändes oli omavoliliste osakaal keskmiselt 22%, ulatudes olenevalt aastast 11%-st 1910. aastal 49%-ni 1906. aastal. Ka üksikutest rändas omavoliliselt välja keskmiselt viiendik. Ülevenemaaliselt oli omavoliliste väljarändajate osakaal aastatel 1909-1913 keskmiselt 30%.⁴⁰²

Tabel 6. Väljarändaja tunnistuseta Liivimaalt väljarännanud ametliku statistika andmetel (1906-1914)⁴⁰³

Aasta	Pereränne			Üksikud	
	Pereliikmeid	Peresid	Tunnistuseta peresid (%)	Isikuid	Tunnistuseta (%)
1906	456	92	49	8	50
1907	1765	345	12	18	56
1908	1831	342	17	32	25
1909	1437	283	22	58	10
1910	946	179	11	69	16
1911	567	106	35	61	13
1912	262	62	47	39	38
1913	292	64	37	56	25
1914	178	39	23	47	0
Kokku	7734	1512	22	388	20

Võrreldes üksikute ja perede omavolilist väljarändamist selgub, et üksikud pereta inimesed ei ole olnud altimad omavoliliselt välja rändama. Suure pere korral oli väljarändaja tunnistusega kaasnev väljarändaja tariif – veerand kolmanda klassi tavareisija sõidupileti hinnast⁴⁰⁴ – oluline kulusid vähendav tegur. Näiteks raudteesõit Pärnust Omskini kestis 1911. aastal kaheksa päeva ja läks tavareisijale hinnanguliselt maksma umbes 22 rbl ja 37 kop. Väljarändajatariifiga aga ainult 5 rbl 50 kop.⁴⁰⁵ Samas võis eelneva maakuulamiseta terve pere väljarändamine olla ainus võimalus juhul, kui siin puudus oma majapidamine ja perel puudunuks maakuulamise ajal peavari ja ülalpidamine. Väljarändaja tunnistuseta väljarändamine võis olla ka eesmärk. Näiteks Nõo kihelkonnast rändas 1907. aasta aprillis välja 24 peret (125 inimest), kellest kehvemal järjel olivad võtsid eesmärgiks esmalt päevilistena raha teenida, et jaksata majapidamine rajada, ja seejärel

⁴⁰² Treadgold. The Great Siberian Migration, p 153.

⁴⁰³ Tabeli koostamise alus: Кивимяе. Столыпинская аграрная реформа, с. 208.

⁴⁰⁴ EAA 40-1-12, 16.02.1898, nr 1. Väljarändaja tariif oli Siberi raudteel kehtestatud 1896. aasta 15. aprilli seadusega. – ПСЗ III. Т XVI, 1896, СІІ6 1899, № 12 777.

⁴⁰⁵ Eesti asunikud. Tobolski kubermangust Tjukalinski kreisist. – Sakala, nr 50, 4.07.1911.

alles maa võtta.⁴⁰⁶ Üksikute puhul võis legaalsete asunike osakaalu tõsta ükskõiksem suhtumine asumispiirkonna suhtes ja soostumine asuda sinna, kuhu talurahvaasjade komissar hetkel dokumente väljastada sai.

Toomas Karjahärmi hinnangul oli impeeriumi bürokraatlik administratsioonisüsteem saajandi lõpuks muutunud kohmakaks ja pikatoimeliseks.⁴⁰⁷ See tendents ilmnes ka väljarändamiskorralduses ja ulatus kubermangu tasandini välja. Maakuulamine oli kohustuslik ka siis, kui talupoeg tahtis välja rännata kindlasse kohta, kus sugulased juba ees elasid, see jäi Esimese maailmasõjani muutumatuks. Väljarändaja tunnistuse saamiseks ei piisanud ka ümberasumisametniku kinnitusest, et konkreetses külas on vabu hingemaid.⁴⁰⁸ Keeruliseks kujunenud olukorrad Liivimaa poolel tavaliselt mõistlikku ja otstarbekat lahendust ei leidnud. Eriti raskes olukorras olid need, kes esialgu üritasid ametlikus korras välja rännata ning sattusid sellega võimalike omavoliliste väljarändajatena ametivõimude teravdatud tähelepanu alla.

1897. aastal esitas Ulila talupoeg Tõnis Asso Liivimaa kubernerile nimele taotluse saada vajalikud dokumendid Tomski kubermangu asumiseks. Seal elavat tema 70-aastane sugulane, kes on seal heale järjele jõudnud, kuid kellel ei ole järeltulijaid. Asso sõnul kutsunud sugulane kogu tema peret enda juurde. Selle taotluse peale tegi talurahvaasjade komisjon komissarile ülesandeks välja selgitada Asso väidete tõele vastavus ning kehtiva korra kohaselt koguda andmeid tema pere struktuuri ja varandusliku seisukorra kohta.

Peatselt laekus talurahvaasjade komisjonile Asso kaebus, et talurahvaasjade komissar ei väljasta talle passi, et ta saaks sõita Siberisse ja tuua seal elavalt sugulaselt tõendi oma väidete tõenduseks. Vara oli Asso juba ära müünud ning terve tema pere: naine ja seitse last, kellest enamus olid alaealised, ootasid ärasõitu. Vara müügist oli Asso saanud 70 rbl, kuid vanimal pojalt oli vallavanema sõnul vallamaksu võlga 16 rbl 44 kop. Komissar soovitas luba mitte anda, sest majanduslik seisukord oli kehv. Komisjon nõustus selle seisukohaga ja lisas, et komissar käitus täiesti õigesti Assole passi mitte väljastades, sest ministeeriumi korraldusel tuli omavolilist väljarändamist igati takistada ja Asso on ise selgelt sellesisulist kavatsust väljendanud. Luba ei saanud Asso osaliselt ka selle tõttu, et tal polnud kirjalikku tõestust selle kohta, et Tomski kubermangus elav sugulane on nõus

⁴⁰⁶ Kodumaa, nr 30, 19.04.1907.

⁴⁰⁷ **Karjahärm.** Ida ja Lääne vahel, lk 87.

⁴⁰⁸ 1907. aasta mais pidi uuesti maad kuulama minema Margus Mihkelson, kes oli 1903. a. saadud väljarändaja tunnistuse Tobolski kubermangu Tara maakonda Sedelnikovi valda Estonia asundusse jätnud kasutamata. Ei lugenud ka Tara maakonna talurahvaasjade ülema kinnitust, et ehkki toonased hingemaid on teistele läinud, on selles asunduses veel vabu hingemaid ja Mihkelson võiks kohe samal kevadel sinna asuda. EAA 367-1-1931.

tema peret vastu võtma. Samas selle tõendi toomist võimaldada ei saanud, sest passi väljastada ei tohtinud ja siseministeeriumi korraldusele vastavalt võis maakuulajatunnistusi väljastada ainult neile, kes on saanud loa välja rännata.⁴⁰⁹ Asso juhtumist ilmneb, et kubermanguvalitsus täitis väljarändamist korraldades siseministeeriumi korraldusi punktuaalse täpsusega, isegi kui need lihtsalt lahendatava olukorra keerulisemaks muutsid. Kubermanguvalitsusel puudus huvi väljarändajate eest hea seista, sest väljarändamist kubermangust ei peetud vajalikuks (vt ptk 1.8, lk 35).

Talupoegadel oli raskusi keerukast asjaajamiskorrast kinnipidamisega. 1901. aastal käis Kuigatsi talupoeg Kusta Arak maad kuulamas Tomski kubermangus Mariinski maakonnas, kus leidis endale 15. juunil maa Tundinski vallas Koltsovka asunduses. 1903. aastal on ta koos perega sinna ka ümber asunud, kuid ilma väljarändaja tunnistuseta, mistõttu osutus ümberkirjutamine märksa keerulisemaks.⁴¹⁰ Samuti on teada 1898. aastast juhul, kus Rõngu talupoeg Karl Raitov läks Tobolski kubermangu Tara maakonda maad saama talurahvaasjade komissarilt saadud kirjaliku teatega, et kubermanguvalitsus põhimõtteliselt lubab tal välja rännata.⁴¹¹ Mõlemal juhul on talupojad vajalikud dokumendid, mille saamiseks neil õigus oli, talurahvaasjade komissarilt välja võtmata jätnud.

Maakuulamine ja väljarändaja tunnistusega Siberisse asumine ei tähendanud ka veel lõpuni seaduslikuks asunikuks jäämist. 20. sajandi esimese kümnendi teisel poolel paiknesid asunikele eraldatavad maad sageli taigas, kus polnud olemas valmis põllu- ja heinamaad, lisaks jäid eraldatavad jaoskonnad kaugele raudteest ja teistest küladest ning maakuulajatel oli maa leidmine keeruline. Ajakirjanduses korduvad kaebused, kus eestlaste asundused on maha lõhutud, sest nad asunud neile algselt määratud kruntidest pisut eemale, kus tingimused näisid paremad. Nii näiteks lõhkusid pristav koos venelastest külakümnikutega 1908. ja 1909. aastal Tomski kubermangu Vambola küla lähedale asunud 31 perest koosneva valmishitatud hoonetega asunduse.⁴¹² Samuti tehti maatasa 1907. ja 1908. aastal Tomski kubermangu Zõrjani valda asunud eestlaste rajatud hooned ja kogu majapidamine.⁴¹³ Neil asunikel tuli maaotsimisega nullist alustada, võimalik ka, et kodumaale naasta.

Nõnda selgub, et kindla, lõplikult omaks tunnistatava maa leidmine ei olnud maakuulamise käigus alati võimalik, maakuulamine oli ebaefektiivne ja omavoli teed

⁴⁰⁹ LVVA 13-1-44, l 27-29.

⁴¹⁰ EAA 367-1-1667, 2.05.1904.

⁴¹¹ EAA 367-1-637, l 593.

⁴¹² Peterburi Teataja, nr 5, 1910.

⁴¹³ Peterburi Teataja, nr 17, 1910.

mindi sageli paremate tingimuste leidmiseks. Ebaefektiivsuse üheks põhjuseks oli maakuulamise kulukus: kulud jaamast asumisjaoskondadesse sõitmiseks tuli katta maakuulajal enesel.⁴¹⁴ Paljude erinevate kohtade ülevaatamine, mis oleks tõhustanud maakuulamist, ei olnud jõukohane. Muutunud oli ka asundusametnike suhtumine. Võimalik, et ametnikele oli vastumeelne just see jonnakus, millega eestlased enda eest seisid. Meenutagem, et 1890. aastatel oli omavoliliselt maad hõivanud asunikele vastu tuldud. Eriti ilmekalt tuleb ratsionaalsuse ees prevalveeriv vaenulikkus esile 1909. aastal Mariinski maakonna Podelniku küla eestlaste juhtumis. Eestlased palusid oma küla vene külast eraldada, kuid samas arvestada sellega, et kui maamõõtmisega saadi valmis augustis, mil ei jõutud enam uut maad üles künda, oleks otstarbekas vanu krunte veel järgmise kevadeni kasutada. Seda palvet ei rahuldatud, talurahvaülem leidis, et ta ei saa vastu tulla, sest *eestlane olla kangekaelne*. Seda tõestati näitega, et *vene talupoeg võtta juba poole versta pealt ülemuse ees mütsi maha, kuna eestlane põllul müts peas tööd teeb, kui ülemus mööda sõidab*.⁴¹⁵

Ajakirjanduses hoiatati Siberisse meelitajate ja seal maa saamise õigusega kaubitsejate eest. Ka Tartumaalt on 1909. aastast teada juhus, kus Siberis saada olevast riigimaast on saanud äriobjekt. 1909. aastal müüs Pühajärve talupoeg Jaan Anderson Rannu talupojale Johan Risenbergile viie rubla eest talle väljastatud väljarändaja tunnistuse ja ühes sellega õiguse asuda Tomski kubermangus Tomski maakonnas Kulitskovo ümberasumisjaoskonnas 16. aprillil 1908. aastal arvele võetud kahele hingemaale.⁴¹⁶

Omavoliline väljarändamise põhjuste loetelu on pikk: varem väljarännanud sugulaste ja tuttavate kirjade põhjal kujunenud kindel veendumus maa olemasolust ühes või teises piirkonnas ja soov asuda sugulaste või tuttavate juurde, mida hetkel kehtiv kord ei võimaldanud, soov või teenistusest vabanemisega seonduvalt vajadus välja rännata kiiresti, sagedased katkestused seaduslikuks väljarändamiseks nõutavate dokumentide väljastamisel, orienteerumatus väljarändamiskorra nüansides, 1904. aastani kubermanguvalitsuse ranged kriteeriumid väljarändamislubade andmisel ja paljude loata jäämine, siinse majapidamise likvideerimine ja vara müümine enne väljarändamisloa saamist juhul kui luba ei saadudki, pikk palvekirjade menetlemise aeg, ametnike umbusaldamine ning aastatel 1908-1911 maakuulamise suunamine, mis ei võimaldanud väljarändajal saada maakuulaja tunnistust eelistatud piirkonda.

⁴¹⁴ Urali taha asumine 1914. aastal. Balti maarahvale ja töölistele tähelepanemiseks! Riias 1914.

⁴¹⁵ Peterburi Teataja, nr 17, 1910.

⁴¹⁶ EAA 367-1-2166, 11.08.1909.

3.10. Rände iseloom

Otse koduvallast rännati Siberisse harva. Nii võis see olla ainult traditsiooniliselt paikse elanikkonnaga piirkonna rändejuhtudel. Selline oli nt. Avinurme vald Põhja-Tartumaal, kus veel 1920. aastatel mäletati, et ka siseränne oli haruldane.⁴¹⁷ Enamasti jõudis talupoeg Siberisse mitme järjestikuse rände tulemusel. Iga rändejuhtum vähendas paigaseotust ja suurendas rändementaalsust.⁴¹⁸ Sageli oli varem välja rännatud Pihkva, Peterburi või mõnda teise kubermangu või varasematesse asunduspiirkondadesse Krimmis, Kaukaasias või Samaaras ja mujal ja asuti sealt Siberisse. Teise skeemi kohaselt oli koduvallast teenima (linna, raudteele, mõisa, vabrikusse, teise valda) mindud, ka korduvalt erinevatesse valdadesse või naaberkubermangu, enne kui Siberisse asuti. Kolmanda skeemi kohaselt rändasid välja korra või korduvalt ametlikult elukohta vahetanud (või sisemigrantide lapsed), kes võisid olla ametlikult elukohast väljaspool teenimas. Ka esimesse Siberis valitud elukohta ei jäädud sageli püsima.⁴¹⁹ Nii ei moodustanud eestlaste ränne Siberisse ühtset rändevoogu, sest puudus ühine lähte- ja sihtkoht. Peterburi ja Pihkva kubermangudest edasirände kõrval jõudis eestlasi Siberisse näiteks Volgamaalt, Samaarast, Volõõnia⁴²⁰ ja Tveri kubermangudest.⁴²¹ Tomski kubermangu Zmeinogorski maakonna Pokrovka valla Estonia asunduse rajajateks olnud Krimmi eestlased.⁴²²

Inglise rahvusvahelise rände uurija Dudley Baines on jõudnud järeldusele, et Inglismaa ja Walesi erinevate maakondade sotsiaalsed ja majanduslikud tunnused ei seleta nende piirkondade erinevat rändeintensiivsust. Arvestada tuleb ka võimaliku rändaja käsutuses olevat informatsiooni, mis saadakse varem rännanute kirjadest ja kogemustest. Väljarändamine on sarnaste tingimustega piirkondades tõenäolisem seal, kust on juba varem rännatud ja kust on kujunenud ahelränne (*chain migration*).⁴²³ Siberisse rändamise

⁴¹⁷ EKM EKLA 199-35-I, lk 161.

⁴¹⁸ **Frank Thistlethwaite**. Migration from Europe Overseas in the Nineteenth and Twentieth Centuries. – A Century of European Migrations, 1830-1930. Edited by Rudolph J. Vecoli and Suzanne M. Sinke. Urbana 1991, p 22, 27.

⁴¹⁹ Nt. 1905. a. juunis taotlesid 1902. a. Tobolski kubermangu Tara maakonda Sedelnikovo vallas maad saanud Valgjärve talupoeg Mart Kaart ja Karula talupoeg Peeter Pikjuk üleviimist Lileiski asundusse. Seal oli üks jaosmaa, millele Kaart ka asus. – ГАТ 3-1-111, l 1-2. Asunduste vahelist edasirännet Tobolski kubermangus mainib ka Hill Kulu. **Kulu**. Eestlaste tagasiränne, lk 100.

⁴²⁰ Volõõniast asus näiteks 1912. aastal Jenissei kubermangu Kanski maakonda Ustjanski valda Võrumaa talupoeg Villem Hein. EAA 369-1-207, l 65-65p.

⁴²¹ 1896. aasta mais on väljarändamiseks dokumente taotlenud Tveri kubermangus elavad Vaabina talupojad Gottlieb Saaremets ja Johan Siima ning Sõmerpalu talupojad Karl ja Jakob Hassa ja Mihkel Jurvits. Elasid seal juba seitse aastat. LVVA 13-1-42, l 8.

⁴²² **Lembit Sirge**. Eesti rahvakild Siberimaal. Estonia küla arenguaastad. Tallinn 2004, lk 8.

⁴²³ **Baines**. Migration in a mature economy, pp 141-142. Eesti demograafid nimetavad sama nähtust ühinemisirändeks - sihtkohas on ees sugulane või sõber. Vt Mitmekeelne demograafiasõnastik. Toimetanud Kalev Katus. Tallinn 1993. [<http://www.popest.ee/files/dictionary/Multilingual%20Demographic%20Dictionary,%20Estonian%20Section.pdf>] (5.05.2008).

võimaluste ja väljarändamiskorralduse tutvustamiseks andis ümberasumisvalitsus korduvalt välja mitmeid käsiraamatuid. Olulisemad ametlikud kuulutused avaldati eestikeelsena ka kohalikes lehtedes. Talurahvaasjade komissaride fondides olevatest palve- ja kaebekirjadest ning politseiametnike koostatud raportitest⁴²⁴ ilmneb, et infoallikana omasid ametlikust teabest hoopis suuremat tähtsust varem väljarännanud sugulaste või sama kandi inimeste kirjad, mis sageli said määravaks väljarändamiseks sobiva koha ja aja valikul.⁴²⁵

Omavahel põimusid ka väljasaatmine ja vabatahtlik väljarändamine. 1896. ja 1897. aastal on Tobolski kubermangu rändamiseks korduvalt luba taotlenud Jaan Samul. Tal oli neli poega, kellest üks oli 1892. aastal kohtu otsusega Jenissei kubermangu ja kaks 1895. aastal valla täiskogu otsusega Tobolski kubermangu asumisele saadetud. Välja rändama kutsus üks Tobolski kubermangu saadetud poegadest.⁴²⁶

3.11. Väljarändamise sotsiaalsed tagamaad

Juba kaasaegsed baltisaksa ja eesti ühiskonnategelaste arutelud väljarändamise probleemi üle puudutasid alati kas otse või kaudselt ka küsimust, kas välja rändama ajendasid siinsed olud või keskvalitsuse koloniseerimispoliitika. 1890. aastate keskpaigaks oli agraarne väljarändamisliikumine külaühiskonnas kohal olnud juba mitukümmend aastat. 1895. aastal pani Sangaste kihelkonna talupoegi imestama politseiametnike huvi väljarändamisliikumise vastu – olevat tavaline, et paljud pered välja rändavad ja läheksid veel rohkemad, kui takistuseks ei oleks vene keele oskamatus ja vaesus.⁴²⁷ Selle põhjuseks, et 1890. aastate keskpaigas on pidevama naaberkubermangudesse asumise kõrval märgata kaugematele riiklikele asundamispiirkondadele suunatud väljarändamisliikumise tõusu, ei olnud järsk muutus siinses majanduselus. Liikumise aktiveerijaks olid kuuldused uutest võimalustest Siberis. Siiski on selge, et kuuldustele vastuvõtlikud olid need, kellele Siberis majapidamise nullist ülesehitamine tundus ahvatlevam kui siinsed võimalused. Milline oli Lõuna-Eesti külaühiskonna struktuur?

Lõuna-Eesti maaelanikkonna sotsiaalset kihistumist on analüüsinud Tiit Rosenberg. Tema tööst selgub, et maaelanikkond ja põllumajanduslik elanikkond on erinevad mõisted.

⁴²⁴ 1899. a. näiteks nendivad Rõngu, Aakre ja Pangodi vallavanemad urjaadnikule, et väljarändamist ajendavad taotlema varem Siberisse asunute kirjad, kus kiidetakse sealset elu. EAA 333-1-140, 14p.

⁴²⁵ 1898. a. Rannu ja Tamme väljarändamisliikumise initsieerivaks jõuks näiteks olid Tamme valla talusulase August Unti venna kirjad Siberist, kus lubati igale meeshingele 15 tiinu maad, rahalist toetust ja väeteenistuskohustusest vabastamist. EAA 333-1-119.

⁴²⁶ LVVA 13-1-44, 13-4.

⁴²⁷ EAA 330-1-778, 15.09.1895.

1881. ja 1897. aasta rahvaloenduste alusel väidab Rosenberg, et Tartu- ja Võrumaal teenis põlluharimisega elatist neli viiendikku maaelanikkonnast.⁴²⁸ Põllumajanduslikust elanikkonnast moodustasid taluperemehed 42%, vaesemad põlluharijad ja maatud käsitöölised, kes käisid suviti sageli päevilisteks, 28,5% ning talu- ja mõisasulased 29,4%.

Tabel 7. Põllumajandusliku elanikkonna sotsiaalne kihistumine Tartu- ja Võrumaal 19. sajandi lõpus (tuhandetes ja %)⁴²⁹

Maakond	Talu- peremehed		Maatud ja väheese maaga		Talu- sulased		Mõisasulased		Kokku
	arv	%	arv	%	arv	%	arv	%	
Tartumaa	49,2	42,2	31,2	26,8	15	12,9	21,1	18,1	116,5
Võrumaa	32,1	41,8	23,9	31,1	10	13	10,8	14,1	76,8
kokku	81,3	42	55,1	28,5	25	13	31,9	16,5	193,3

Ehkki 1866. aasta vallaseaduse kohaselt tuli taluks lugeda kohad alates 10 taalrist,⁴³⁰ on 1890. aastate statistikas taludena arvestatud ka need piirmäärast väiksemad kohad, mis olid talurahvaasjade komissari juures arvele võetud.⁴³¹ Nii ei omanud maad üldse mitte või omas seda vähesel määral kaks kolmandikku põllumajanduslikust elanikkonnast (vt. Tabel 7).

Maatus ei tähendanud muidugi alati vaesust, ka külakäsitöölised võisid olla jõukad ja hästi ära elada. Samuti võis teenistust otsida kaugemalt või asuda elama linna. Ent ka tööstuse arengutase ei tõmmanud elanikkonna juurdekasvule vastavalt inimesi maalt linna. Vabrikutööstus oli võrdlemisi ebastabiilne – 1903. aastaks näiteks oli sajandi alguse majanduskriisi tõttu töötuks jäänud 3000 siinset vabrikutöölist alles 1902. aastal 26 000-ni tõusnud tööliste koguhulgast.⁴³² Ka ei olnud vabrikutööliste palgad kuigi kõrged – 1913. aastal maksti kvalifitseeritud vabrikutöölistele 1-1,5 rbl päevas, lihttöölistele 0,5-1 rbl päevas. Võrreldes 19. sajandi lõpuga ei olnud töötasu suurenenud.⁴³³ Lisaks ei väärtustanud osa talupoegadest linliku eluviisi, mille omaksvõtmiseks tuli ületada sotsiaalseid ja kultuurilisi barjääre, ning eelistas jääda harjumuspärase juurde.⁴³⁴ Soovi välja rännata

⁴²⁸ **Розенберг.** О социальном расслоении крестьянства, с. 12.

⁴²⁹ Tabeli koostamise alus: **Т. Розенберг.** О социальном расслоении крестьянства в Южнй Эстонии в конце XIX века. Таллин 1980, с. 60.

⁴³⁰ Taalriväärtus oli 19. sajandil maade kvaliteeti arvestav maa maksustamise süsteem. Tiit Rosenbergi arvutuste kohaselt võrdus 1 taaler sõltuvalt maa headusest 0,5 kuni mõne tiinuga. – **Розенберг.** О социальном расслоении, с. 23.

⁴³¹ Samas, с. 21-22.

⁴³² **Otto Karma.** Тööstuslikult revolutsioonilt sotsialistlikule revolutsioonile Eestis. Тööstuse arenemine 1917. aastani. Tallinn 1963, lk 254-255.

⁴³³ Samas, lk 349-350.

põhjendatakse paljudes väljarändamistaotlustes sellega, et põlluharimine on ala, mida tuntakse.⁴³⁵

3.11.1. Kes rändasid maad saama?

Väljarändajate sotsiaalse koosseisu määramine on probleem, millele on raske vastust leida. Artur Vassar märgib 1850. ja 1860. aastate väljarändamisliikumise kohta, et lahkuda soovijate kuulumine ühte või teise talurahvakihti on allikates märkimist leidnud vaid kohati ja siiski eri allikates erinevatel alustel ning andmeandja subjektiivse hinnangu järgi. Näiteks muutus peremees, kes väljarändamise eel pidi talu käest andma, kuid asjaajamise venimise tõttu ei pääsenud kohe minema, vabadikuks või sulaseks. Vabadikku aga võidi olenevalt ajutisest teenistusvahekorra märkida ka sulasena.⁴³⁶

1890. aastate väljarändamisliikumise allikad sisaldavad samu probleeme. Jelena Muravskaja on vaadelnud vallavalitsuste kogutud andmeid 238 väljarändamisluba taotlenud pere (nii läti kui eesti ala) kohta aastatest 1896-1908. Sotsiaalse koostise kohta võimaldavad midagi öelda neist 161 1890. aastate teisel poolel kogutut. Need näitavad, et maatuid talu- või mõisasulaseid oli väljarändamisluba taotlenutest 54%, maad rentisid 46%.⁴³⁷ Sellele lisab Muravskaja hinnangu, et 1890. aastatel rändasid välja võlgadesse jäänud taluperemehed ja –rentnikud, pooleteramehed, sulased, käsitöölised ja väikekodanikud.

Konkreetselt eesti ala kohta on üldhinnangutest pisut täpsemad andmed välja tuua väljarändamisliikumise kohta kaheksas Põhja-Tartumaa kihelkonnas aastatel 1898-1904. Talurahvaasjade komisjonilt taotles väljarändamisluba 829 peret või üksikut (3523 inimest), kelle sissekirjutuskoht või elukoht jäi nende kihelkondade piiresse. Teadaolevalt omas, rentis või sai osana palgast maad kasutada 153 peret või üksikut (18,5%). Neist 25 alla ühe tiinu, 57 üks kuni kümme tiinu. Võlgades ostutalu omanikke oli kolm. Olemasolevate andmete põhjal ilmneb, et Põhja-Tartumaal taotlesid väljarändamist enamasti maatud või vähese maaga mõisa- ja talusulased, päevilised, ajutiselt linna suundunud vabriku lihttöölised ning käsitöölised.⁴³⁸

⁴³⁴ **Kersti Lust.** Agricultural labourers and their wages in Estland in 1885-1913. – Ajalooline Ajakiri, 2007 3/4 (121/122), p 406.

⁴³⁵ Näiteks on Pärnumaa Tahkuranna valla talupoegade poolt 1908. a. kubernerile esitatud taotlusesse kirja pandud, et allakirjutanud soovivad väga põldu harida, kuna oskavad seda hästi, aga siin on vähe maad. LVVA 13-1-2473, l 25, 29.

⁴³⁶ **Vassar.** Uut maad otsimas, lk 189.

⁴³⁷ **Муравская.** Миграция Прибалтийского крестьянства, с. 73-74.

⁴³⁸ Väljarändamisliikumine Põhja-Tartumaal 1898-1904. Elektrooniline andmebaas.

Need vallavalitsuste poolt väljarändajate majandusliku seisu kohta kogutud andmed üldistatavamaid järeldusi teha ei võimalda, sest on kogutud liiga ebaühtlastel alustel. Nagu 1860. aastatelgi on taluperemehest vallavalitsuste aruannetes saanud maatu ja kindla teenistusega talupoeg, kui ta enne väljarändamispalvekirja sisseandmist või andmete kogumist müüs talu või lõpetas rendilepingu.

Ea Janseni Priit Pirsko ja Artur Vassara seisukohti kokku võttes ilmneb, et nende hinnangul võisid taluperemehed olla ülekaalus 1860. ja 1870. aastatel.⁴³⁹ Ent talude pärieksostmine muutis peremeeste osakaalu väljarändajate hulgas ja talude ostmise järel oli põhjust välja rännata ainult võlgades talu peremeestel või rentnikel. Etnoloog Aivar Jürgensoni paralleel üleriigilise statistikaga, mille kohaselt 1893-1903 Jenissei kubermangus rajatud väljarändajate majapidamiste omanikud omasid eelmises elupaigas maad 89,8%, ei ole Liivimaa kontekstis arvestatav argument.⁴⁴⁰ Vene kogukondlikust maakasutussüsteemist tulenevalt omasid need väljarändajad enamasti 1-3 tiinuseid jaosmaid.⁴⁴¹

20. sajandi alguse vaba väljarändamise tingimustes ei ole väljarändajate sotsiaalne koosseis väljarändamist korraldanud ametlikele enam huvi pakkunudki. Sirje Kivimäe väidab, et jätkuvalt rändasid välja peamiselt mõisatöölised, sulased ja vabadikud, sekka mõni rentnik, kooliõpetaja, kaupmees, ka vööri- või kojamees linnast.⁴⁴²

Siberi eesti asundustes jõudsid paljud kiiresti heale järjele ja mitmed eestlaste külad olid omalaadsed näidismajandid.⁴⁴³ See aga ei tõesta, et väljarännanud olid jõukamad talupojad. Siberi eluga hästi kursis olnud maamõõtja Jakob Lukatsi hinnangul ei maksnud välja rännata vaesel mõisa moonamehel, kes lootis Siberis vähese tööga ära elada. Vaesus aga ei olnud Lukatsi arvates ka takistuseks Siberis senisest paremale järjele saamisel. Palju sõltus ettevõtlikusest – *mees, kes kodumaal pastlaid ei jõua jalga saada, ei saa siin mitte viiskugi; aga kes kodumaal agar ja tegev on, see võib siin kümme korda tublim olla. Ma tundsin mehi, kes raha taskus Siberisse rändasivad ja kaugemale ei saanud kui Tšeljabiniski linna, see on Siberi raudtee hakatuseni ning siit siis ilma kopikuta tagasi pöörasivad ja igavesti Siberimaad siunavad, ilma et teda näinudki oleks. Ma tunnen ka*

⁴³⁹ Ea Jansen. Väljarändamisliikumisest 1860-ndate aastate lõpul ja selle peegeldumisest erinevate ideoloogiliste suundade võitluses Eestis. – C.R. Jakobson ja tema ajastu. Tallinn 1957, lk 11; Vassar. Uut maad otsimas, lk 174, 190; Pirsko. Sangastest Samaarasse ja Siberisse, lk 84.

⁴⁴⁰ **Jürgenson.** Siberi eestlaste territoriaalsus, lk 80.

⁴⁴¹ **Treadgold.** The Great Siberian Migration, p 93.

⁴⁴² **Sirje Kivimäe.** Eesti talurahva ümberasumine 20. sajandi algul. – Eesti ajaloo probleeme. ENSV TA korrespondentliikme Artur Vassara 70. sünniaastapäevale pühendatud teaduskonverentsi ettekannete teesid (18. november 1981). Tallinn 1981, lk 73.

⁴⁴³ Must. Eesti jälg Siberi agraarajaloos, lk 441.

*mehi, kes ilma kopikuta Liivimaalt välja rändasivad, kuni Vladivostoki, Siberi tee lõpuni ja seal praegu rikkamalt kui meie maa mõisnikud elavad. Nende ainus omandus oli kindel, väsimata töö ja karske elu.*⁴⁴⁴

Üks kindel järeldus, mille teha saab, on see, et väljarändamisliikumine ei hõlmanud ainult põllumajanduslikku elanikkonda. Talurahvaasjade komisjoni žurnaalid kinnitavad, et palvekirjadega ühinesid ka käsitöölised, kes vallavalitsuste esitatud andmete alusel maaharimisega enam ei tegelenud.⁴⁴⁵ Samuti on lube taotlenud ajutiselt linnas elavad vallaliikmed.⁴⁴⁶

⁴⁴⁴ J. Lukats. Siberist III: Siberi legendik. Urali mägedest Obi jõeni. – Olevik, nr 15, 12.04.1903.

⁴⁴⁵ 1895. aastal näiteks on Tartumaalt luba taotlenud tiserid Jakob Väntsi ja Peeter Tinnert ning sepp Ado Tamm. LVVA 13-1-42, 1 24, 106.

⁴⁴⁶ Väljarändamisliikumine Põhja-Tartumaal 1898-1904. Elektrooniline andmebaas.

Kokkuvõte

Vene impeeriumi esimene ümberasumisseedus sai kinnituse 1889. aastal. Seeduse tähtsus seisnes väljarändamise ja asundamise korralduse tsentraliseerimises. 1890. aastate teisest poolest sai tänu Suur-Siberi raudteemagistraali järk-järgulisele valmimisele Siberist peamine ametlik asunduspiirkond. Laiaulatuslikuma ja forsseerituma koloniseerimispoliitika arendamist takistas esialgu vajadus mitte ruineerida väljarändamispiirkondade majandust, samuti tuli korra ja julgeoleku tagamiseks riigis vältida mistahes ulatuslikumaid stiihilisi protsesse. Omavolilise rändamise takistamine pidi olema ennetav ja seetõttu lähtekubermangude ametnike kohustus, mida oli raske täita, sest samaaegne omavoliliselt väljarännanute asundamine oli algusest peale Siberi koloniseerimise eripära. Ka näiteks Zolotaja Niva asundus Tobolski kubermangus, üks esimesi Siberisse rännanud eestlaste asundusi, on alguse saanud Lõuna-Tartumaalt omavoliliselt väljarännanute.

20. sajandi alguse väljarändamisseadused andsid õiguse riigimaadele välja rännata kõigile maaharijatele. Eelneva maakuulamise kohustus jäi üldiselt kehtima. Siberisse asumist piirasid nüüd sagedane maakuulaja tunnistuste väljastamise peatamine maakorraldustööde probleemide tõttu ja valitsuse püüd suunata väljarändajad vähemeelistatud Ida-Siberisse ja Kaug-Itta. Omavolilistest väljarändajatest seadus enam ei rääkinud, ehkki nad kuhugi ei kadunud. Õigusliku korra liigsete detailideni reglementeerituse, bürokraatliku keerukuse ja vähese riigipoolse toetuse tõttu ei õnnestunud keskvalitsusel suures osas stiihilist väljarändamisliikumist kunagi täielikult hõlmata. Talupoega ennast püüti panna vastutama väljarändamise otsuse eest, jagades talle informatsiooni võimaluste ja piirangute kohta. Ühe liikumise ohjamise meetmena rakendas siseministerium seaduste ja korralduste avalikustamise piiramist. Seda riiklikku poliitikat rakendas 1890. aastate esimesel poolel ka Liivimaa kuberner Zinovjev.

1897-1904. aastani otsustas väljarändamislubade andmise üle Liivimaal talurahvaasjade komisjon kubeneri eesistumisel. Komisjon hindas taotleja varanduslikku seisut ja vajadust välja rännata, rakendades ka ennetava sotsiaalhoolekande põhimõtteid. 1906. aastast kaotas talurahvaasjade komisjon kontrollmehhanismi väljarändamisliikumise üle ja muutus peamiselt väljarändaja dokumente väljastavate talurahvaasjade komissaride järelevalveinstantsiks.

Maakonna tasandil suunasid väljarändamisliikumist talurahvaasjade komissarid ja maakondade politseivalitsused. Tartu- ja Võrumaa komissaride arhiivid on säilinud ebaühtlaselt, hulk materjali on makuleeritud. Komissari materjalidest enne 1904. aastat moodustavad süstemaatilisi seeriaid vallavalitsuste aruanded, mis koos nende koostamiseks peetud kirjavahetusega kujutavad endast detailirohkeid andmestikke väljarändamisliikumises osalenud talupoegade elamistingimuste ja varandusliku seisundi kohta. Sisemiselt nõrgalt korrastatud allikmaterjalide läbitöötamiseks ja teaduskäibesse toomiseks välja töötatud metoodika alusel Tartumaa 1. jaoskonna talurahvaasjade komissari fondi kirjavahetuse põhjal loodud andmebaas oli hädavajalikuks abivahendiks väljarändamisliikumise analüüsimisel. Aastatel 1898-1904 osales Põhja-Tartumaal väljarändamisliikumises iga 1000 elaniku kohta keskmiselt 42,3 inimest. Välja rändas samal ajavahemikul 248 talupoega. Samal ajal (1898-1902) on väljarändamisliikumine Lõuna-Tartumaal olnud kordades intensiivsem – teada on umbes 1100 talupoja Siberisse rändamine.

Olulised lokaaltasandi allikad alates 1908. aastast on komissari arhiivi jäänud väljarändajatele kätte antud väljarändaja tunnistuste kotsud, mis ühetaolisuse tõttu sobivad samuti arvutitöötuseks ning võimaldaks nii analüüsida väljarändajate soolist ja vanuselist koosseisu ning väljarändajate esmaseid sihtkohti Siberis. Väljarändamisliikumisest annavad detailset informatsiooni politseivalitsuste aruanded. Väljarändamise ulatust aitaksid täpsemini kindlaks määrata kroonupalati ümberkirjutustoimikud.

Lõuna-Tartumaa ja Võrumaa väljarändamisliikumine orienteerus Siberile ja intensiivistus 1890. aastate esimesel poolel tänu elanikkonnani jõudnud kuuldustele uutest võimalustest Siberis. Algselt sarnanes liikumine talurahvarahutustele sajandi keskel – kahtlustati, et mõisnikud on kubermanguvalitsust mõjutanud väitma, et Liivimaalt väljarändamiseks kõrgemat korraldust ei ole. 1896. ja 1897. aastal toimus piirkonnast ulatuslik omavoliline väljaränne. Osal õnnestus edukalt maa leida, enamus tuli mõne kuu pärast vaesununa tagasi. Liikumise keskus oli Lõuna-Tartumaast (Sangaste khk) ja Võrumaa edelanurgast (peamiselt Urvaste khk) moodustuv piirkond, kust väljarändamine oli intensiivne Esimese maailmasõjani.

Talupoegi motiveerisid väljarändamiseks koonduma raskused venekeelse palvekirja kirjutamisel. Tasu eest kirjutasid sageli palvekirju õigeusu koguduste salmilauljad, aga ka teised kindla sissetulekuta vene keele oskajad. Väljarändamisliikumises on talupoegi

nõuannetega toetanud Sangaste jaamaülem Mihhail Grigorjev. Tänu tema mõjutustele astusid paljud talupojad väljarändamisega seoses õigeusku.

Väljarändamisliikumisele oli iseloomulik püramiidiskeem – liikumisest oli haaratud oluliselt suurem osa elanikkonnast kui tegelikult välja rändas. Väljarändamisliikumise madala tegelikuks väljarändamiseks realiseerumise põhjusteks olid kubermangu talurahvaasjade komisjoni keeldumine, pikk ja keerukas asjaajamisprotsess ning Siberis pakutavate maade halb kvaliteet.

Aastatel 1896-1914 ametlikult registreeritud Liivimaa väljarändajatest võisid kuni 10 000 olla Eesti alalt pärit. Asumiskoha valikul mõjutas väljarändajat koloniseerimispoliitika suunava mõju kõrval varem väljarännanud sugulaste ja tuttavatega kirjavahetuse kaudu kujunenud sotsiaalne võrgustik, mis tõmbas inimesi teatud piirkondadesse. Maakuulamine oli sageli ebaefektiivne. Siber ei olnud esmane tõmbekeskus, mis väljarändaja algkodu mõjutas, enamasti jõudis talupoeg Siberisse mitme järjestikuse rände tulemusel.

Küsimusele väljarännanute sotsiaalsest koosseisust kasutatud allikad vastata ei võimalda. Hinnanguliselt olid väljarändajad enamasti maatud mõisa- ja talusulased, vähese maaga vabadikud, võlgadesse jäänud ostu- ja renditalude peremehed ning käsitöölised – ebakindla sotsiaalse positsiooniga maaelanikkond, kellele Siberi koloniseerimine pakkus võimaluse paremale järjele jõuda.

Sisemiselt nõrgalt korrastatud allikmaterjalide läbitöötamiseks ja teaduskäibesse toomiseks välja töötatud metoodika alusel loodud andmebaas oli hädavajalikuks abivahendiks kirjavahetustoimikutest esinduslike andmete väljatoomisel. Üldkokkuvõttes võimaldasid lokaalsed materjalid saada reljeefse, mõne väljarändamispuhangu kohta ka detailse pildi väljarändamisliikumisest Tartu- ja Võrumaal, vastuoludest seaduses ettenähtu ja väljarändamise tegeliku kulgemise vahel.

Kasutatud allikad ja kirjandus

ARHIIVIALLIKAD

Ajalooarhiiv (EAA)

- F(ond) 40 – Eestimaa kubermangu talurahvaasjade komisjon
- F 296 – Liivimaa kubeneri kantselei
- F 297 – Liivimaa kubermanguvalitsus
- F 330 – Tartumaa politseivalitsus
- F 333 – Tartumaa politseiülema 3. jaoskonna nooremabi
- F 366 – Tartumaa 1. jaoskonna talurahvaasjade komissar
- F 367 – Tartumaa 2. jaoskonna talurahvaasjade komissar
- F 368 – Võrumaa 1. jaoskonna talurahvaasjade komissar
- F 369 – Võrumaa 2. jaoskonna talurahvaasjade komissar
- F 1865 – Liivimaa kubermangu revisjonilehtede kollektsioon
- F 1874 – Perekond Berg
- F 3206 – Jõgeva vallavalitsus

Latvijas valsts vēstures arhīvs (LVVA)

- F 13 – Liivimaa kubermangu talurahvaasjade komisjon
- F 77 – Liivimaa kroonupalat

Российский государственный исторический архив (РГИА)

- F 391 – Põllutööministeeriumi ümberasumisvalitsus

Государственный архив в городе Тобольске (ГАТ)

- F 3 – Tobolski kubermanguvalitsuse ümberasumisosakond

Eesti kirjandusmuuseum. Eesti kultuurilooline arhiiv (EKM EKLA)

- F 199 – Akadeemilise ajaloo seltsi stipendiaatide aruanded.

PUBLITSEERITUD ALLIKAD

Полное собрание законов Российской Империи (ПЗ) III, СПб 1881-1914. Т IX, XIV, XVI, XXV.

Сибирские переселения. Документы и материалы. Выпуск 1. Новосибирск, 2003. с. 10-38. [<http://history.nsc.ru/kapital/project/peres1/001.html>] (12.05.2008).

Сибирские переселения. Выпуск 2. Комитет Сибирской железной дороги как организатор переселений. Сборник документов. Новосибирск 2006. [<http://history.nsc.ru/kapital/project/peres2/index.html>] (25.11.2007).

П.А. Столыпин. Грани таланта политика. Документальный сборник. Под общей редакцией П.А. Пожигайло. Москва 2006.

TEATMIKUD JA KÄSIRAAMATUD

Arhiivijuht I. Riigi-, kohtu- ja omavalitsusasutused. Koostanud Lea Leppik. Tartu 2003.

Mitmekeelne demograafiasõnastik. Toimetanud Kalev Katus. Tallinn 1993.

[<http://www.popest.ee/files/dictionary/Multilingual%20Demographic%20Dictionary,%20Estonian%20Section.pdf>] (5.05.2008).

Richter, Adolf. Baltische Verkehrs- und Adressbücher. Band I. Livland. Riga 1900.

Государственность России. Словарь-справочник. Книга 5. Должности. Чины. Звания. Титулы и церковные саны России. Конец XV века – Февраль 1917 года. Част вторая. М-Я. Составители И.В. Сабенникова, Н.И. Химица. Москва 2005.

KIRJANDUS

Arens, Ilmar. Die estnische Russlandkolonisation im 19. und 20. Jahrhundert und die Trans-Peipus-Esten unter dem Zaren und Sowjetregime: 1861-1941. I. – Commentationes Balticae 10/11. Bonn 1964.

Baines, Dudley. Migration in a mature economy. Emigration and international migration in England and Wales, 1861-1900. – Cambridge Studies in Population, Economy and Society in Past Time. 3. Cambridge [etc.] 2002.

Diamond, Elizabeth. The Archivist as Forensic Scientist – Seeing Ourselves in a Different Way. – Archivaria 38. 2. 1994, pp 142-143.

Eesti asundused. I-III. Toim. Anu Korb, Kadri Peebo. Tartu 1995-1999.

Faist, Thomas. The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces. New York 2000.

Gernet, Axel von. Geschichte und System des bäuerlichen Agrarrechts in Estland. Reval 1901.

Jansen, Ea. Aleksander III venestusreformid ja Eesti avalikkus. – Acta Historica Tallinnensia, 3. 1999, lk 39-65.

Jansen, Ea. Väljarändamisliikumisest 1860-ndate aastate lõpul ja selle peegeldumisest erinevate ideoloogiliste suundade võitluses Eestis. – C.R. Jakobson ja tema ajastu. Tallinn 1957, lk 3-33.

Jürgenson, Aivar. Siberi eestlaste territoriaalsus ja identiteet. Tallinn 2002.

Karjahärm, Toomas. Ida ja Lääne vahel. Eesti-Vene suhted 1850-1917. Tallinn 1998.

Kivimäe, Sirje. Eesti talurahva ümberasumine 20. sajandi algul. – Eesti ajaloo probleeme. ENSV TA korrespondentliikme Artur Vassara 70. sünniaastapäevale pühendatud teaduskonverentsi ettekannete teesid (18. november 1981). Tallinn 1981, lk 66-75.

Karma, Otto. Tööstuslikult revolutsioonilt sotsialistlikule revolutsioonile Eestis. Tööstuse arenemine 1917. aastani. Tallinn 1963.

Klesment, Martin. Institutsioonijalooline andmebaas. Ametid ja ametnikud aadressraamatule rajanevas infosüsteemis. – Arhiiv riigiasutusena Eesti ühiskonnas. Artiklid. Eesti ajalooarhiivi toimetised. 4 (11). Tartu 1999, lk 191-214.

Korb, Anu. Rõžkovo virulased pärimuskultuuri kandjaina. – Eesti rahvaluule arhiivi toimetused. 24. Tartu 2007.

Kruus, Hans. Eesti ajalugu kõige uuemal ajal. I. Tartu 1927.

- Kruus, Hans.** Eesti talurahva „välispoliitilisest orientatsioonist“. – Eesti küsimus. Koostanud Toomas Karjahärm ja Hando Runnel. Eesti mõttelugu 62, Tartu 2005, lk 67-87.
- Kruus, Hans.** Talurahva käärimine Lõuna-Eestis XIX sajandi 40-ndail aastail. Tartu 1930.
- Kulu, Hill.** Eestlased maailmas. Ülevaade arvukusest ja paiknemisest. Tartu 1992.
- Kulu, Hill.** Eestlaste tagasiränne 1940-1989. Lääne-Siberist pärit eestlaste näitel. Tartu ülikooli kirjastus, Tartu 1997.
- Kuusik, Endel.** Marianila Javkina ja makulatuurikampaania Eesti Ajalooarhiivis. – Kleio 7, 1993, lk 37-41.
- Laur, Mati.** Tsaaride aeg. Venemaa ajaloost 1917. aastani. Sild: 2002.
- Lust, Kersti.** Agricultural labourers and their wages in Estland in 1885-1913. – Ajalooline Ajakiri, 2007 3/4 (121/122), pp 393-409.
- Maamägi, Viktor.** Uut elu ehitamas. Eesti vähemusrahvus NSV Liidus (1917-1940). Tallinn 1980.
- Meomuttel, Jüri.** Eesti asunikud laialises Vene riigis. Esimene katse sõnumid kõikide Eesti asunduste üle tuua. Jurjevis 1900.
- Moon, David.** Peasant Migration and the Settlement of Russia's Frontiers, 1550-1897. – The Historical Journal. Vol. 40, No. 4. (Dec., 1997), pp 859-893.
- Must, Aadu.** Eesti jälg Siberi agraarajaloos: Eesti kolonistide majanduselust 19. sajandi lõpul – 20. sajandi algul. – Ajalooline Ajakiri, 2007, 3/4 (121/122), lk 411-442.
- Nigol, August.** Eesti asundused ja asupaigad Venemaal. Tartu 1918.
- Pihlamägi, Maie.** Eesti industrialiseerimine 1870-1940. Tallinn 1940
- Raun, Toivo U.** Estonian Emigration within the Russian Empire, 1860-1917. – Journal of Baltic Studies. 17.4.1986, pp 350-363.
- Rosenberg, Tiit.** Zum Problem der Arbeitskräfte in der Landwirtschaft Estlands 1907 bis 1914. – The Baltic Countries, 1900-1914. Studia Baltica Stockholmiensia. 5. Stockholm 1990, S 275-298.
- Rosenberg, Tiit.** Eestlaste väljaränne 19. sajandil-20. sajandi algul: taust ja võrdlusjooni naabritega. – Eesti kultuur võõrsil. Loode-Venemaa ja Siberi asundused. Toim. Astrid Tuisk. Tartu 1998, lk 35-36.
- Ruusalepp, Raivo.** Ajalooline informaatika – mis see veel on? – Kleio 1, 1996, lk 37-41.
- Siberisse rändamisest. Ametlikust ajalehest Sel'skij Vestnik'ust Nr. 1. 1897. Liivi kubernereri herra käsul eesti keelde tõlkinud Jurjevi kreispolitsei valitsuse lauaulem Aleksei Nõu. Jurjevis 1897.
- Sirge, Lembit.** Eesti rahvakild Siberimaal. Estonia küla arenguaastad. Tallinn 2004.
- Sunderland, Willard.** Peasants on the Move: State Peasant Resettlement in Imperial Russia, 1805-1830s. – Russian Review, Vol. 52, No. 4. (Oct., 1993), pp 472-485.
- Thistlethwaite, Frank.** Migration from Europe Overseas in the Nineteenth and Twentieth Centuries. – A Century of European Migrations, 1830-1930. Edited by Rudolph J. Vecoli and Suzanne M. Sinke. Urbana 1991, pp 17-57.
- Tobien, Alexander.** Ursprung der Landarbeiter in Livland. Tübingen [s.a.].
- Tobien, Alexander.** Die Agrargesetzgebung Livlands im 19. Jahrhundert. II Band. Riga 1911.
- Treadgold, Donald. W.** The Great Siberian Migration: Government and Peasant in Resettlement from Emancipation to the First World War. Princeton 1957.
- Urali taha asumine 1914. aastal. Balti maarahvale ja töölistele tähelepanemiseks! Riias 1914.
- Vassar, Artur.** Uut maad otsimas. Agraarne ümberasumisliikumine Eestis kuni 1863. aastani. Tallinn 1975.

- Võime, Lembit.** Tee uude ellu. Eesti asunduste ajaloost Kaukaasia Musta mere rannikul XIX sajandi teisest poolest kuni 1929. Tallinn 1980.
- Võrumaa. Maateaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus. Toim. Jaan Rumma, August Tammekann, Johann Voldemar Veski. Tartu 1926.
- Гаврилин, Александр Валентинович.** Очерки истории Рижской епархии : 19 век. Рига 1999.
- Гинс, Г.** Переселение и колонизация [s.a].
- Кауфман, А.** Переселение и колонизация. СПб 1905.
- Лоткин, И.В.** Прибалтийская диаспора Сибири: история и современность: Учебное пособие. – Омск 2003.
- Муравская, Е.** Прошения крестьян и сопутствующие материалы как источник исследований вопросов переселенческого движения в 90-годы XIX в. По архивным материалам Видземе Лифляндской губернии. – Вопросы аграрной истории Латвии. Межвузовский сборник научных трудов. Рига 1979. с. 5-21.
- Обзор Лифляндской губерний за 1907 год. Рига 1907.
- Олх, Л. Г.** История Сибири. Учебное пособие. Москва-Новосибирск 2001.
- Переселение за Урал в 1908 году. Справочная книжка с картой заселяемых переселенцами местностей и железных дорог Азиатской России. Выпуск 41. СПб 1908.
- Пирско, П.** Миграция крестьянства прихода Сангасте в конце XVIII-XIX вв. (1782-1881 гг.). – Положение крестьянства и аграрная политика в Прибалтике в XIV-XIX вв. Исследования по истории стран Балтики VI. Ученые записки ТГУ, вып. 832. Тарту 1988, с. 40-49.
- Рекк-Лебедев, Анатолий.** Дальневосточная Лифляндия: эстонцы на Уссурийской земле. Таллинн 1989.
- Розенберг, Т.** О социальном расслоении крестьянства в Южной Эстонии в конце XIX века. Таллин 1980.
- Сборник разъяснений Сельского Вестника по делам сельских обывателей за 1908 год. СПб 1909.
- Сибир. Общая замечания о Сибири и переселении. Справочное издание Переселенческого Управления Министерства Внутренних Дел. Выпуск I. СПб 1897.
- Сибирское переселение в ... году. Что нужно знать каждому ходоку. Справочное издание переселенческого управления министерства внутренних дел. Выпуск II, IV, VI, IX, XII. СПб, 1899-1903.
- Смета доходов, расходов и специальных средств Переселенческого Управления Главного Управления Землеустройства и Земледелия на 1908 год. СПб 1907.
- Степанин, В.А.** Колонизация Енисейской губерний в эпоху капитализма. Красноярск 1962.

PERIOODIKA

- Baltische Monatsschrift 1898.
- Baltische Wochenschrift für Landwirtschaft, Gewerbefleiß und Handel 1898.
- Eesti Postimees 1896, 1897.
- Olevik 1893-1897.
- Päevaleht 1906.
- Postimees 1891, 1894, 1900, 1914.

Peterburi Teataja 1909, 1910.
Лифляндские губернские ведомости 1891, 1895.
Эстляндские губернские ведомости 1889.

KÄSIKIRJALISED MATERJALID

- Landberg, Odette.** Talurahva väljarändamisliikumine Põhja-Eestis 1860.a. Auhinnatöö. Tartu 1956. Tartu Riikliku Ülikooli NSV Liidu ajaloo kateeder. Käsikiri Tartu ülikooli raamatukogus.
- Pillau, Margus.** Talurahvaasjade komissaride fondid ajalooallikana. Peaseminaritöö. Juhendaja prof kt Aadu Must. Eesti ajaloo õppetool. Tartu 1994. Käsikiri Tartu ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituudis.
- Pirsko, Priit.** Virumaa rahvastik 19. sajandi teisel poolel. Magistritöö. Juhendaja Herbert Ligi. Üldajaloo kateeder. Tartu 1994. Käsikiri Tartu ülikooli raamatukogus.
- Tooming, Kadri.** Väljarändamisliikumine talurahvaasjade komissari materjalide põhjal: Tartumaa I jaoskond 1898-1904. Bakalaureusetöö. Juhendaja prof. Aadu Must. Tartu 2004. Käsikiri Tartu ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituudis.
- Бойков, В.** Крестьянское движение в Эстонии в 70-90 гг. XIX в. Конкурсная работа. Тарту 1954. Кäsikiri Tartu ülikooli raamatukogus.
- Вийкберг, Юри.** Эстонские ясыковые островки в Сибири. Возникновение, развитие контакты. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Научный руководитель кандидат филологических наук Лембит Ваба. Таллинн 1989, с. 9-10. Кäsikiri Tartu ülikooli raamatukogus.
- Кивимяе, Сирье.** Столыпинская аграрная реформа в Прибалтике. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Таллин 1981. Кäsikiri Tartu ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituudis.

The Southern Estonian Village in the Range of Influence of the Colonization Policy of the Central Government of Russian Empire (1889-1914)

Summary

Migration of the Estonians became massive since the 1860s and lasted through ups and downs until 1917. During the period of the „great migration“ considerable changes took place both in main colonization areas and in ideological starting points which initiated migration movement. Conditions for colonizing various areas also varied. Migration to Siberia excels by its continuity, scope, regulatedness and coverage by archival sources.

The first migration law of the Russian Empire was adopted in 1889. The inducer of the further development of the regulation of migration was colonization policy of the Russian Empire which obtained more forceful features in the direction of Siberia thanks to building the Siberian railway. To defray the enterprise of a large budget, it was necessary to fast colonize Siberia. More extensive and forced colonization was prevented by the need not to ruin the economy of the migration areas. Control over unauthorized migration had to be preventive and subsequently remained the duty of officials of gubernijas of departure. In 1897, scouting (*ходачество*) for organizing migration better became obligatory.

From the mid-1890s up to 1904, decisions on migration permits were made by the administrations of gubernijas, in Livonia by the board of agrarian affairs (*Лифляндское губернское по крестьянским делам присутствие*) presided by the governor. The applicant's property and need to resettle were assessed, implementing also the principles of preventive social care. The central government supposed that migrants had their own resources because lending and relief were minimal. The application of the immigration law of 1904 that was put into operation in 1906 set the right to migrate free. Possibilities of migrating to Siberia were now hindered by too slow preparatory work of the land so that the issuing of scouting certificates (*ходаческое свидетельство*) was often suspended, as well as by problems of transportation of masses of new settlers. It was the governmental policy to allure new settlers to less preferred Eastern Siberia and Far East. To improve the railway transport of masses of new settlers, from March through June 1908 a transportation schedule was introduced. Livonia was not one of the gubernijas which the government

particularly favoured migration from. The obligation of preliminary scouting remained in force. The law was not concerned with unauthorized migrants although they were still there.

Several works addressing resettlement or more generally, the migration of peoples, have since the 1950s repeatedly referred to the complexity of sources that were deposited in the course of the management of resettlement along with the problems of introducing them into scientific circulation. Therefore the aim of this thesis, based on the analysis of the current use, is to find methodologically new options for introducing sources that are rich in detail but loosely structured into scientific circulation, likewise, to discover new sources, not used to date, about progression and scope of migration.

Source materials that deal with different aspects of the movement have been deposited on different levels. On the level of central institutions, migration movement was managed by the migration department which had originally been a structural unit of the ministry of internal affairs and thereafter of the head office of organization of land use and agriculture; on the level of gubernijas, by the board of agrarian affairs, presided by the governor and on the county level – by superintendents of rural affairs (*комиссар по крестьянским делам*).

Superintendents' archives in the counties of Tartu and Võru were fragmentarily preserved, much material was sent to be recycled. Among the superintendents' materials, reports of parish administration before 1904 form systematic series and they offer data, rich in detail, about the assessment of living conditions and property of the peasants who took part in migration movement. This thesis offers a new methodology for introducing those sources, rich in detail but loosely structured, into scientific circulation as well as a database, compiled in the course of research which casts light on the migration movement of the 1st Superintendent's District of the County of Tartu in the years 1898-1904.

Valuable sources for establishing the primary destination of the Estonians migrating to Siberia prove to be the counterfoils of the migrants' certificates from the years 1908-1914, which, owing to their uniformity, are suitable for computer-processing.

In determining the scope of migration, one might find help in acquainting oneself with engrossment files of the Livonian Government Authorities (*Лифляндская казенная палата*) whose use is aggravated by a lack of registers. Colourful, but hitherto unused sources by Estonian historians in studying migration are the reports about the movement by the county police and its aids in the second half of the 1890s.

The impetus to migrate to Siberia reached the Southern-Tartu County and Võru County in the first half of the 1890s. At first the information given by the gubernija's government to the effect that there was no instruction about migration from Livonia to Siberia was not believed. The landlords were suspected of having influenced the government. In 1896 and 1897 mass unauthorized migration from the area took place. The reason was the reduction of daily wages and dismissing the peasants who had applied for migration permits, by landlords and farm-owners. Most of them returned in a few months, impoverished, but some cases migration to Siberia had been a success.

Peasants were motivated to assemble for migration difficulties in drawing up a petition in Russian. Petitions were often written for a fee by psalmists of orthodox congregations as well as by other speakers of Russian who earned their living writing petitions. In migration movement the peasants were given advice by the Sangaste station master Mihhail Grigorjev, under his influence many peasants became orthodox-believers.

Migration movement is characterized by a pyramidal scheme – the movement comprised a considerably larger proportion of the population than actually migrated. In the years 1896-1914 of all those migrants of Livonia who had registered in Tšeljabinsk, close to 10,000 persons could have been from the Estonian area. In the second half of the first decade of the 20th century, more than the directing influence of colonizing policy in choosing the destination the migrant was influenced by the social network, set up thanks to correspondence with relations and acquaintances who had settled in a definite area earlier. Often law-abiding scouting ended in greater hardship than unauthorized settlers. Settling unauthorized migrants was one of the specific features of colonization policy in Siberia. Scouting was often inefficient. Siberia was not the first attraction that influenced the settler's primary home, more often they reached Siberia as a result of several consecutive journeys.

Based on sources and the press it appears that the persons who migrated to get land were mainly landless farmhands, cottagers with only little land, owners of the farms bought for perpetuity or rented who had run into debt, and artisans, rural inhabitants with an inconsistent social position to whom colonization of Siberia offered a possibility of getting on in life. The Baltic-German landed class saw the reason for migration in the colonization policy of the central government that attracted farm labourers, not so much in local economic conditions. It was a good pretext to bring in field labourers to the Baltic countries from Germany and thus increase the German national basis here.

The main value of this MA thesis consists in finding out sources of migration movement and working out methodology that enables to introduce them into scientific circulation. An overview of the legal background of migration movement is qualitatively new and valuable as it places migration movement into the context of colonization policy of the empire. Although the treatment of migration movement is inevitably a little fragmentary, it casts light on the migration period at the end of the 19th and beginning of the 20th centuries that has not been subjected to any in-depth research to date.

Lisad

LISA 1. Tartu- ja Võrumaa talurahvaasjade komissaride jaoskondade piirid

LISA 2. Väljarändamisliikumise sündmuspaigad fotodel

LISA 3. Väljarändamisliikumine arvudes

Lisa 3.1. Taotlemiskoeffitsient: tuhande vallaliikme kohta väljarändamisloa taotlejaid Tartumaa 1. talurahvaasjade komissari jaoskonnas (1898-1904).

Vallaliikmete arv on saadud valdade aruannetest talurahvaasjade komissaridele 1900. aastast. Koostamise alus: EAA 366-1-598. Laiuse valla aruannetes elanike arv puudub.

Lisa 3.2. Liivimaalt Siberisse rändamine Tšeljabinski ja Sõzrani registreerimispunktides kogutud ametliku statistika alusel.

Tabeli koostamise alus: Сирье Кивимьяе. Столыпинская аграрная реформа в Прибалтике. Дисертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Таллин 1981. Käsikiri Tartu ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituudis, c. 205, 206, 208.

LISA 4. Kuigatsi talupoja Toomas Lauti väljarändaja tunnistuse konts 1910. aastast

Laut asus koos naise ja kuue lapsega Tobolski kubermangu Tara maakonda Sedelnikovo valda Eesti (Estonia) külla. EAA 367-1-2273.

LISA 5. Palupera talupoja Jaan Oja maakuulaja tunnistus 1907. aastast

EAA 367-1-2273.

LISA 6. Sangaste talupoja Jaan Andersoni kiri Laatre õigeusu preestrile Zolotaja Niva asundusest

(Esileht) EAA 296-8-688, l 31.

LISA 7. Venemaa Eruoopa osa raudteevõrgu skemaatiline kaart 1911. aastast

Kaardil on näha väjarändajate registreerimise punktid Sõzranis ja Tšeljabinskis. (Kaart võetud: Смета доходов, расходов и специальных средствъ Переселенческаго Управления землеустройства и земледелия на 1912 годъ. СПб 1911.)

LISA 8. Alatskivi vallavalitsuse aruanne komissarile 1900. aastal väljarändamisluba taotlenute pere suuruse ja vara kohta

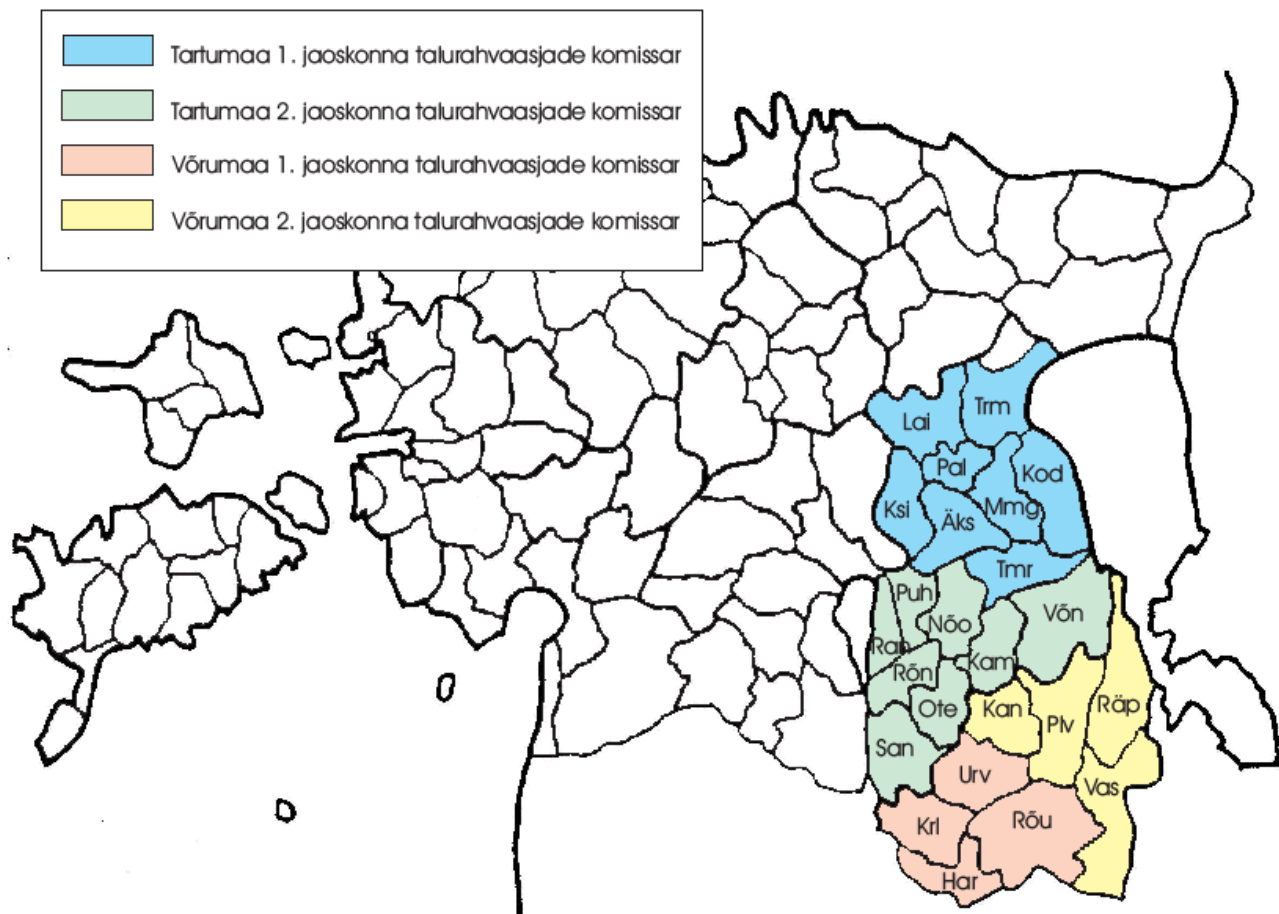
EAA 366-1-964, l 195p-196.

LISA 9. Lääne- ja Ida-Siberi koloniseerimisjaoskondade kaart 1911. aastast

Värviliselt on tähistatud piirkonnad, kus ümberasumisvalitsus maid eraldas. Iga jaoskonna kohta toodud murrus näitab murru lugeja 1911. aasta jaanuariks jaoskonda asunud perede arvu, murru nimetaja samaks ajaks eraldatud maa hulka tiinudes.

(Kaart võetud: Смета доходов, расходов и специальных средствъ Переселенческаго Управления землеустройства и земледелия на 1912 годъ. СПб 1911.)

LISA 1. Tartu- ja Võrumaa talurahvaasjade komissaride jaoskondade piirid

LISA 2. Väljarändamisliikumise sündmuspaigad fotodel

Foto 1. Sangaste raudteejaam 1923. aastal. Fotograaf K. Kalamees. – ERM Fk 461:233.

Foto 2. Võru jaamahoone (dateerimata). Fotograaf teadmata. – ERM Fk 1763:22.

Foto 3. Laatre õigeusu kirik (dateerimata). Fotograaf K. Kalamees. – ERM Fk 461:244.

LISA 3. Väljarändamisliikumine arvudes

Lisa 3.1. Taotlemiskoefitsient: tuhande vallaliikme kohta väljarändamisloa taotlejaid Tartumaa 1. talurahvaasjade komissari jaoskonnas (1898-1904)

Vald	Vallaliikmed	Taotlejad		Vald	Vallaliikmed	Taotlejad	
		arv	%			arv	%
Avinurme	4849	232	47,8	Lohusuu	2046	123	60
Alatskivi	5332	300	56,3	Luunja	1937	24	12,4
Vaimastvere	1753	15	8,6	Pala	3902	141	36
Vara	700	7	10	Ranna	1808	89	49,2
Võtikvere	6020	115	19,1	Puurmanni	2626	229	87,2
Härjanurme	2234	97	43,4	Raadi	4270	71	16,6
Jõgeva	2185	267	122	Roela	2201	119	54,1
Kuremaa	2176	144	66,2	Ropka	3323	60	18,1
Kavastu	3586	23	6,4	Saadjärve	669	75	112
Kaarepere	3759	233	62	Saare	2702	102	37,7
Kokora	2913	36	12,4	Sootaga	2170	68	31,3
Kudina	6157	306	49,7	Tähkvere	2907	257	88,4
Laeva	1457	47	32,3	Elistvere	4263	114	26,7
Laiuse	?	92	?	Kokku	77945	3294	42,3

Lisa 3.2. Liivimaalt Siberisse rändamine Tšeljabinski ja Sõzrani registreerimispunktides kogutud ametliku statistika alusel (1896-1914)

Aasta	Maakuulajad	Väljarändajad	Tagasiränne
1896	-	708	66
1897	-	2365	708
1898	-	750	94
1899	-	668	32
1900	-	977	106
1901	-	452	37
1902	-	542	51
1903	-	1006	44
1904	-	68	11
1905	-	52	2
1906	83	464	36
1907	773	1783	1
1908	238	1863	47
1909	307	1495	78
1910	207	1015	61
1911	83	628	102
1912	46	301	42
1913	71	348	22
1914	61	225	19
Kokku	1869	15710	1559

LISA 4. Kuigatsi talupoja Toomas Lauti väljarändaja tunnistuse kounts 1910. aastast

КОРЕШОКЪ.

Земскаго Начальника *Сидорова* губерніи
или замѣняющаго его должностногo лица).
 уѣзда *Корель* участка *Е*

1910 г. проходное переселенческое свидѣтельство. № *1468*

1. предъявитель сего (имя, отчество, фамилія) *Томаас Таалсовъ Лодути*

2. Переселяется изъ *Людзгитин* губерніи *Корель* уѣзда *Левинская* волости, селенія *Товолоссу*

3. Въ *Товолоссу* губернію (или область) *Тогскій* уѣздъ *Овдѣтиса* волость.

4. По удостовѣренію переселенческаго чиновника (или крестьянскаго начальніка) отъ *Корель* 1910 г. № *224* о зачисленіи за нимъ на *Земельскій* участкѣ *4* долей или по приѣмному приговору общества.

Именной списокъ переселяющихся членовъ семьи *)	Мужского пола:		
	1. <i>М. Таалс</i>	лѣтъ <i>38</i>	всего душъ муж. п. <i>4</i>
	2. <i>Оренихел</i>	" <i>6</i>	
	3. <i>Курит</i>	" <i>4</i>	
	4. <i>Ташисе</i>	" <i>2</i>	
5. _____	" _____		
Женского пола:			
1. <i>М. Таалс</i>	лѣтъ <i>34</i>	всего душъ жен. п. <i>4</i>	
2. <i>Ташисе</i>	" <i>9</i>		
3. <i>Омго</i>	" <i>1</i>		
4. <i>Мини</i>	" <i>4</i>		
5. _____	" _____		

Кромѣ нихъ остались на родинѣ _____ душъ мужского пола.

Въ удостовѣреніе всего вышеизложеннаго дано сіе проходное свидѣтельство.

" *7* " дня *сентяб* мѣсяца 1910 г.

Подпись: Земскій Начальникъ *Сидорова*
(или замѣняющаго его должностное лицо).

2 уѣд. Юрьевскаго уѣзда

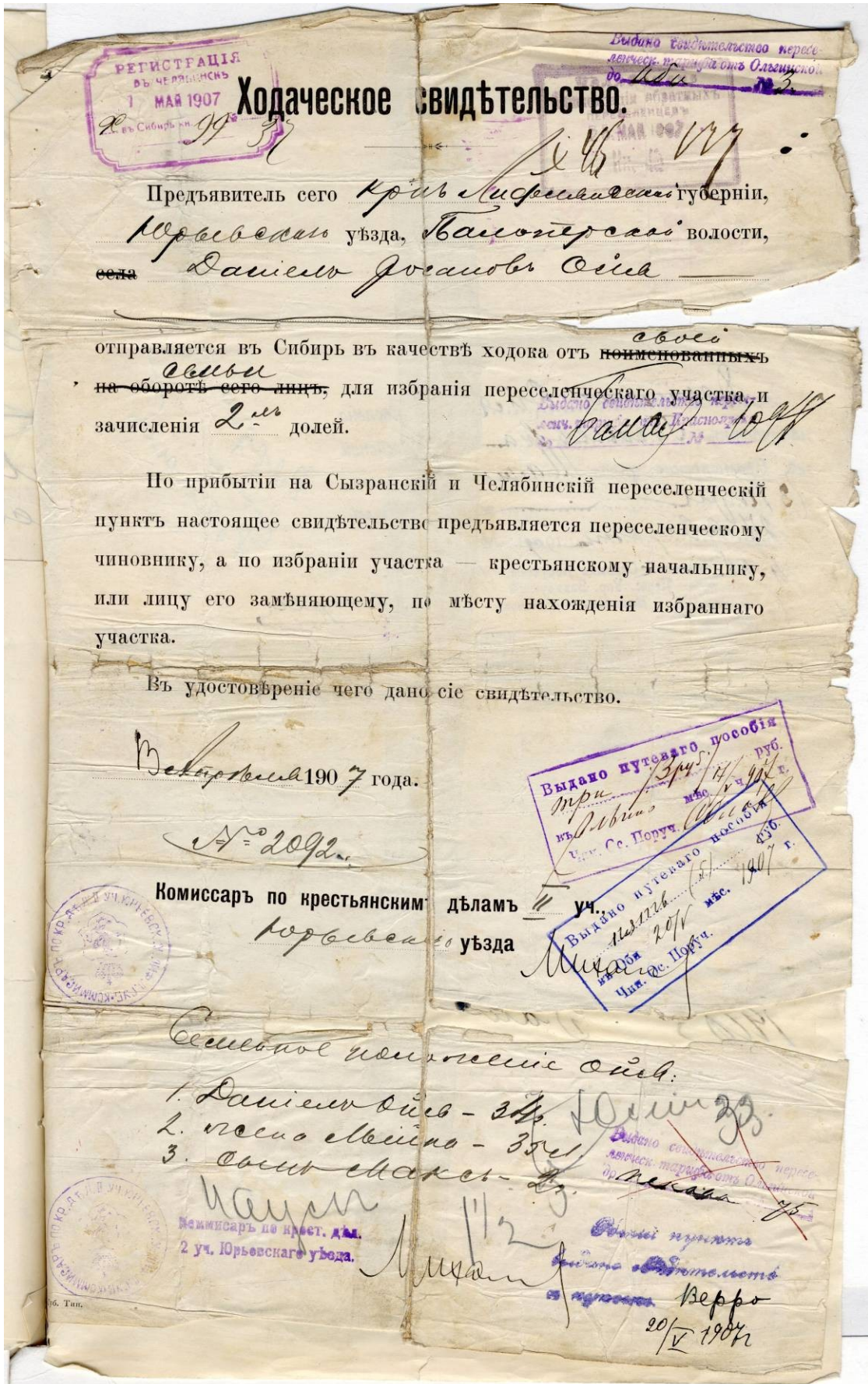
Мѣсто для отмѣтки о выдачѣ удостовѣренія на проѣздъ по переселенческому тарифу.

Тарифное удостовѣреніе выдано за № *1468* на срокъ *три* по *Стинга* отъ станціи *Земинъ* ж. д. до станціи *Овдѣтиса* ж. д.

Подпись: _____

*) Здѣсь обозначаются, на основаніи семейныхъ списковъ, возрастъ и семейное положеніе (холостъ, женатъ такимъ-то бракомъ, вдовъ послѣ такого-то брака) какъ самаго домохозяйина, такъ и каждаго переселяющагося члена его семьи.

LISA 5. Palupera talupoja Jaan Oja maakuulaja tunnistus 1907. aastast

LISA 6. Sangaste talupoja Jaan Andersoni kiri Laatre õigeusu
preestrile Zolotaja Niva asundusest

2. Gase tava minnilt
kirjuta mina
Adam Antefon
meie oleme külil
mat fõite no omst
guptu mannos
mina pale Laatre
preestr ärat
et orke fena sälvi
wõla niimil
om öta na sälvi
teze kal kuipa lora
ka Jaan Antefoniloli
fif minn pale na sälvi,
go ärat et fatgorifiti
põinajavõf iõwifunp
lat
Sif minn pale pref,
tõ ärat et teze

LISA 7. Venemaa Euroopa osa raudteevõrgu skeem 1911. aastast

LISA 8. Alatskivi vallavalitsuse aruanne komissarile 1900. aastal väljarändamisluba taotlenute pere suuruse ja vara kohta

№№ переписанных семейств по порядку.	Наименование волости и села и обозначение имени, отчества и фамилии домохозяина и членов его семьи обоего пола.	Лета каждаго изъ членовъ семьи въ текущемъ году.		Число душъ мужскаго пола.	Число десятинъ владѣемой земли и ея качества.	Къ какой категоріи принадлежатъ земли: а) наделъная и при томъ вѣкушаема при содѣяніи правительства, или же выкупленная, или же дарственная; б) нѣвѣдательная и притомъ приоброушенная на собственную землю, или съ содѣяніемъ Крестьянскаго Бюроа. Не состоить ли собственная земля въ залогѣ.	Прочее имущество.	Стоимость имущества.			Существуютъ ли мѣстные заработки, могущіе обезпечить содержаніемъ крестьянскаго семейства, и какіе именно.	Арендная плата земли у сѣдѣвшихъ владельцев.	Количество недвижимы сборовъ.			Заключеніе Коммиссара по крестьянскимъ дѣламъ.	Заключеніе Губернскаго Присутствія.
		Мужск. пола.	Женск. пола.					Ремесленск. и др.	Налог. на им.	Государственн.			Земельн.	Мѣстныхъ.			
<i>Алаускавская волость, дер. Салмасте</i>																	
1.	Сынъ Густавъ Пирре	44	-	1	1/2	Крестьянск. земель,	Кварталъ, вѣнч. домъ,	500 р.	100 р.	-							
	дѣла Юлиа	-	44	-	ст.												
	сынъ Валент	11	-	1	ст.	срѣднихъ на 1 шагъ	Кухарка, конюхъ,										
	— " — Юханнесъ	7	-	1	ст.	на 1 шагъ	Кухарка, 2 обшч. мѣста и 2 оуба										
	дѣла Анже	-	3	-	ст.		и прудовъ и прудовъ										
<i>Алаускавская волость, дер. Салмасте</i>																	
2.	Яросла Врехъ Пирре	39	-	1	ст.	Крестьянск. земель,	Кухарка, бѣлильн.	450 р.	30 р.	-							
	сынъ Густавъ	4	-	1	ст.		ресторанъ, конюхъ,										
	— " — Юханнесъ	2 1/2	-	1	ст.	срѣднихъ на 1 шагъ	Бѣлильн., Волынь,										
	Отца Юли Пирре	73	-	1	ст.		мѣсто, земел. дѣльн.										
	Мать Кадри	-	63	-	-		домашній оуба,										
	Братъ Юханнесъ Пирре	27	-	1	-		и зерно.										
	дѣла его Анне	-	20	-	-												
	сынъ Валентина	1 1/2	-	1	-												
<i>Алаускавская волость, дер. Салмасте</i>																	
3.	Антонъ Юханнесъ Маале	44	-	1	ст.	-	Кухарка, 1 конюхъ,	150 р.	300 р.	-							
	дѣла Юханнесъ	-	38	-	-		Кухарка, 4 обшч. мѣста										
	сынъ Валент	10	-	1	-		мѣсто и прудовъ										
	дѣла Юханнесъ	-	8	-	-		домашній оуба										

LISA 9. Lääne- ja Ida-Siberi koloniseerimisjaoskondade kaart 1911. aastast

